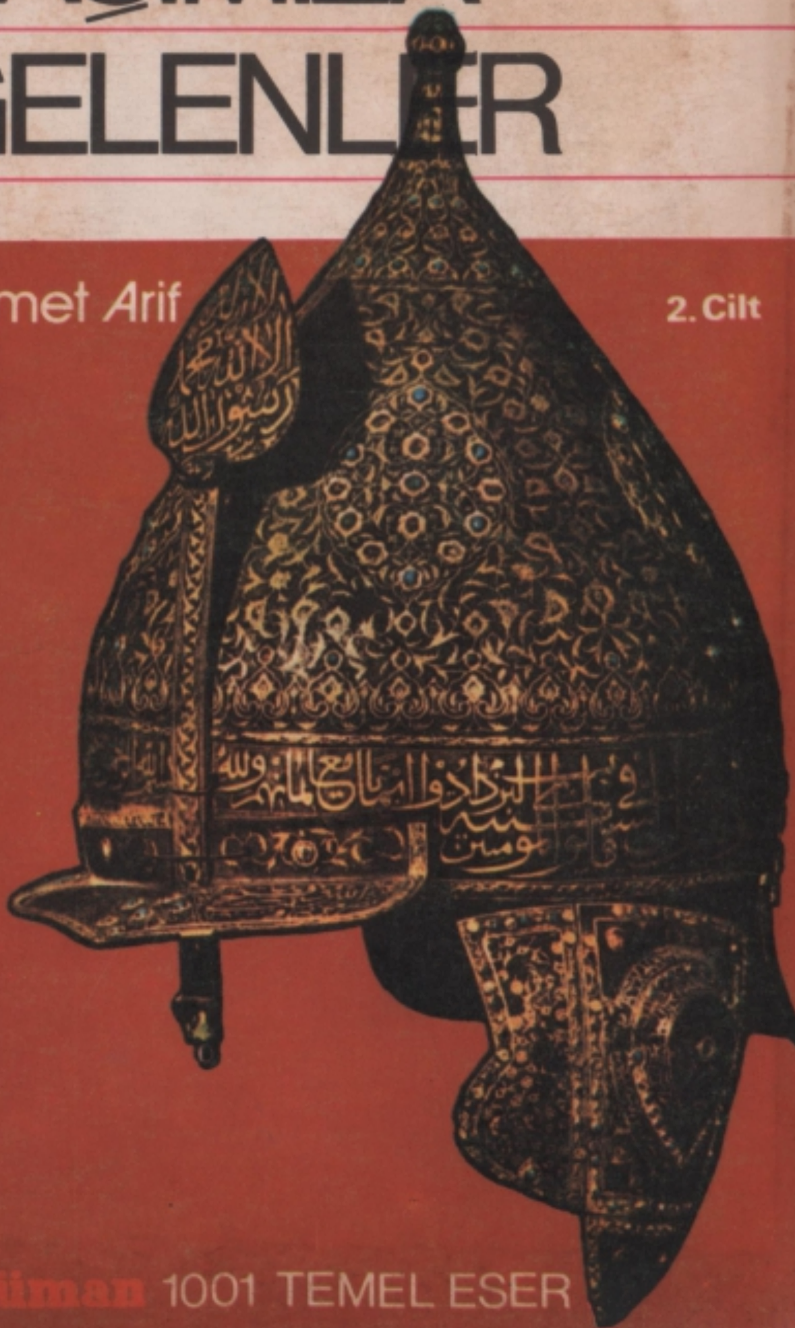
BAŞIMIZA GELENLER

Mehmet Arif

2. Cilt

Tercüman 1001 TEMEL ESER

İKİNCİ CİLDİN

İÇİNDEKİLER

KISMI

647 - 652. SAYFALARDADIR

MEHMED ÂRİF BEY

BAŞIMIZA GELENLER

NEŞRE HAZIRLAYAN
M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

Tercüman

1001 TEMEL ESER

92

Tercüman gazetesinin yayını olarak hazırlanan
bu eser Dilek Matbaası tesislerinde dizilip basılmıştır.

1001 TEMEL ESER'İ İFTİHARLA SUNUYORUZ

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda **«Gerçek eserler»** elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya *yüz tutmuş* **-Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış-** binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gidecekler-dir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde «Köşetaşı» vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılaşıp, ümitle alkışladığımız **«1000 Temel Eser»** serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca *durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66* esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve **«Tercüman 1001 Temel Eser»** dizisini yayınlamaya karar verdik. **«1000 Temel Eser»** serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir artık düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya kon-

mayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

DOKUZUNCU KISIM

- ★ ŞEYH HACI FEHMİ EFENDİNİN KAHRAMANLIĞI
- ★ HALK ARASINDA SÖZÜ GEÇEN ZATLAR BULUNMASININ İYİLİĞİ
- ★ RUS ASKERLERİNİN BATIL İNANÇLARI
- ★ GÜLLELER ARASINDAKİ KARS'A DOĞRU
- ★ KARS'IN MUHASARADAN KURTARILMASI

İsmail Paşa, Eleşgirt fırkasına, düşmanı tâkip ederlerken yetişir. Kim bilir hangi düşünce ile, bizzat Van fırkasına gitmez. Fâik Paşa'ya telgrafla gerekli emirleri verir. Kendisi de hazır kaçmakta olan düşmanı takip eden Eleşgirt fırkasının kumandasında kalır.

Fırka yavaş yavaş giderken, bir iki yerde, önlerinde gitmekte olan düşmana takılmak isterlerse de, herif gayet şiddetli top ateşiyle bizimkileri durmaya mecbur bırakır; korkusuzca yoluna devam edip gider... Aşağıda tafsilâtı görüleceği üzere Karakilise'nin ilersinden sola dönerek Musun gediğinden aşarak hududundan içeriye gider. Bizim takipçiler de hududun ağzında baka kalırlar. Allah selâmet versin!

Zivin'deki ordunun düşmanı tâkibe hazırlanması

Gelelim bizim tarafa: Karşımızdaki düşmanın fena halde bozulduğu ve ric'ate mecbur olacağı anlaşıldı. Bu durumda düşmanı takip edip gidilerek, Kars'ın imdâdına yetişmek esasen gerekli iken, Hüseyin

Hâmi Paşa'dan gelen, imdat isteyen bir mektup üzerine bu lüzum yapılması vâcip olan bir farz oldu... İşlerimiz bittiğinde ikindi olmuştu. Düşmanın bıraktığı artçının da kendi ordugâhından hareket ettiği görüldü.

Şeyh Hacı Fehmi Efendi'nin kahramanlığı

Bizim süvârilerimizin çoğu Eleşgirt ordusuyla beraber olup, henüz bize yetişemedikleri ve derlenip toplanmaları daha bir iki güne bağlı olduğu için, öncü ve karakol hizmetini görece kimse yoktu.

İşte bu mühim vazifeyi, muhip ve müritlerinden yetmiş seksen kadar süvâri ile Erzincan'dan gelip orduya katılan, Erzincânî Hacı Fehmi Efendi hazretleri üzerine aldı. Bu zat sırf cihad ve gazâ farzını yerine getirmek ve Allah rızası için, müslümancasına orduyu hümâyûna gelmişti. Kendisi yüce Nakşibendî tarikati şeyhlerinden ve çok âlim bir mübârek kimse idi.

Hacı Fehmi Efendi, diğer başıbozuk döküntü süvârilerden toplayabildiğini de yanına alarak, ordunun öncülük ve karakolluk hizmetini ifâ ediyordu. Şeyh Efendi hazretlerinin, hareketini durmadan değiştiren düşmanın niyetini sezerek, her saat başı kendi eliyle yazdığı jurnaller Kumandan Paşa'ya peşpeşe gelmekte idi.

Şeyh hazretleri, Muhammedî güzel ahlâka sâhip olduktan başka, devletin iç ve dış işlerini bilir, hastalığımızı ve sebeplerini anlamış, uyanık, siyâsî, kâmil bir insan idi. Ulemâ ve şeyhler içinde benzerini gör-

mediğim için, yüce zâtına olan muhabbetim pek fazlaydı. Dünyâda âlim ve fâzıl kimseler ve şeyhler pek çoktur, sayılmakla tükenmez. Fakat, biz neyiz, zaman nedir, Avrupa'nın hâli nasıldır, millet ve devlet neye muhtaçtır. Hâle ve zamana göre devletin siyâseti neyi icap eder? Bunu bilmezler. İslâm devletini, bin sene evvelki kuvvet ve şevketine sâhip zannederek, siyâsî ve içtimâî bütün işlerini ona göre görürler.

Bu zâtın derecesinde olmak üzere bir de, Kastamonu'da, yine Nakşibendiyye tarikat-ı aliyyesinden Şeyh Seyyid Efendi hazretlerini görmüşümdür ki, hâl ve tavırları Hacı Fehmi Efendi merhumu andırırdı.

Hacı Fehmi Efendi «Ve eiddû lehum...» (46) âyet-i kerîmesini zamanın icap ettiği şekilde tefsir ederek, âyetin alt tarafında olan «mesteta'tüm» (47) kelimesinin şümûlünün, milletin kuvvet ve kudret bulması için, ferdi mesuliyet altına soktuğunu söyler. Bu kelimenin taşıdığı tehditten kendisini hâriç zanneden adam, ya hiç bir işe aklı ermeyen veya İslâm cemiyeti içinde adamdan sayılmayan biridir, derdi.

Gerçi, dünyada verilmesi en kolay olan şeyin nasihat olduğunu söylerler, ki pek doğrudur. Ama Şeyh

---

(46) Enfâl sûresi 60. âyetin ilk kelimeleri olup, âyetin tamâmı kast edilmektedir. Âyetin meâli: «(Ey îman edenler!) Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar - Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız olanları ve bunlardan başka Allah'ın bilip sizin bilmediğiniz diğerlerini korkutup yıldırmak üzere - kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda sarf ettiğiniz her şey size eksiksiz ödenir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.»

(47) «Gücünüzün yettiği kadar,» demektir.

hazretleri böyle değildi. Bu Hazret, nefsinde bizzat tatbik ettiği yüce huy ve hareketlerden bahsederek halkı yüksek ahlâka teşvik ederdi. Dâima çuvaldızı kendine, iğneyi karşısındakine batırarak «Ete'mürûne-n nâse...» (48) tehdîdinden sakınırdı.

Hazret-i Şeyh, ateş parçası bir kahramandı

Bu muhârebe çıkmadan iki sene evvel, fakir, bir iş için Erzincan'a gitmiştim. Hazret-i Hoca'yı orada tanıdım. Ahlâk ve etvârını aklımın erdiği kadar tetkik ettim. Allah onu korusun! Fazîlet, cömertlik, kerem, zekâ, ilm ü irfan bir vücut giymiş de bu hazret olmuş zannolunurdu.

Kendisi, ıslahâtın çevreden merkeze gitmesi fikrinde olduğu için, büyük şehirlerden çok, evvelâ köylülerin tahsiline ehemmiyet verirdi. Köylülerin hiç olmazsa, hükümetten gelecek bir emri okuyacak kadar okumaya; tahsildara verdiği vergiyi, alacağını, borcunu bilecek kadar hesaba vâkıf olmaları; dînin zarûrî bilgilerini muhakkak bilmeleri için köy hocalarını teşvik ederdi. Mektebi olmayan köylere mektep yaptırmak için yardım toplar, bu yolda halka yüz suyu dökmeyi de kendisine mukaddes bir hizmet sayardı. Konağında ve sofrasında her zaman beş on misafir ve

---

(48) Bakara sûresi 44. âyetin ilk kelimeleridir. Tamâmının meâli: «Kitab'ı okuduğunuz halde kendinizi unutur da başkalarına iyilikle mi emr edersiniz? Düşünmez misiniz!»

garip bulunur, bunların hepsine bizzat hizmet etmesini severdi.

Kırım muhârebesinde de harp ilân olunur olunmaz atına binip, sözünün ve nazının geçtiği muhiplerini alarak yine Kars cihetine cihad farzını yerine getirmek için çıkmıştı. Şimdi yazmakta bulunduğumuz bin ikiyüz doksandört muhârebesinde dahi yine aynı şekilde çıka gelmişti. Aylık filân bir şey kabul etmeyerek, yalnız kendilerinin ve atlarının yiyeceğini ambardan alırlardı.

Hazret-i Şeyh'in o târihte yaşı altmışbeşi geçtiği halde tüfeği omuzunda, rovelveri yanında, kaması belinde, çevik, tetik, bir ateş parçası kahraman kesilmişti. Düşmana karşı en genç gazilerimizin gösterdiğinden daha çok yararlıklar gösteriyordu. Geceleri yatak yüzü görmez; askerî hareketler sırasında uykusuzluğu, rahatsızlığı ve kuru peksimetle kanaati, kendisi için ibâdetin en şereflisi sayar; askerlere de dâima sabır ve sebat tavsiyesinde bulunurdu.

Hazret-i Hoca'nın savaş yerinde, çeşitli ihtiyaçlar ve rahatsızlıklar içinde yaşadığı sırada, Osmanlı ülkesinde onun emsâli olan âlimler ve şeyhler, rahat döşeklerinde, sanki bu cemiyetin dışında, bambaşka bir topluluk imişler gibi keyiflerine bakıyorlardı. «Her dü makbûlend emmâ în gücâ ü an gücâ!» (49) Allah emsallerini artırsın.

---

(49) Farsça: «İkisi de hoş, amma, o nerdee bu nerde!» demektir.

Memleket içinde, halk arasında sözü geçen zatların bulunmasının iyiliğine dâir

Sadede dönmeden önce, buracıkta bir şeyin daha zikrini münâsip görüyorum:

Devlet-i Aliyye'nin, Tanzimat'ın ilânı ile birlikte, mecbûren merkeziyeti tesis ederek, eski zamandan kalma derebeylik usûlünü lağv etmesindeki isâbet ve faydayı anlatabilmek kabil değildir. Lâkin bilmem hep insanlar böyle midir; yoksa yalnız biz mi böyleyiz? Hâli düzeltecek olan her işi, en aşırı şekle vardırırız..

Taşralarda nüfuz ve iktidar sâhibi kimselerin kudretlerini kırmak moda oldu ya! Artık vâli ve mutasarrıflar yollu yolsuz neler yapmazlar?

Artık bu dersi yürüttükçe yürütmüşler, ve sanki halka karşı, idârede birlik olduğunu göstermek, bununla kabil olurmuş zannıyla pek çok münâsebetsizliklerde bulunmuşlardır. Haysiyeti kırılmak istenen zâtın, o cezâya istihkakı olsun olmasın...

Yukarıda zikr ettiğim gibi, fakir Kastamonu'ya bir memuriyet icabı gittiğimde, birçok memurlar ve ahali ile görüştüm... Herkes bir şekilde derdini anlatır. Bir çokları da, bir yeni memuru şahsî garazlarına âlet etmek için, baştan, kulağını zehirlemeye girişirler.

Kastamonu'da Şeyh Seyyid Efendi

İşte bu kabilden olmak üzere, memurlardan ve ahâlinin bazılarından, Kastamohu'da Şeyh Seyyid Efendi'nin hükümetin işlerine müdahale ettiğini, halk

içinde nüfuz kazanıp bununla fırıldağını çevirmeye pek hevesli olduğunu duydum. Kendisine kapılmamak icap ettiğini ve nüfuzunu kıracak bazı şeyler hazırlanmasının iyi olacağını da hatırlatmaktan geri durmadılar.

O zâtın fiilen icrâsına kalkıştığı işlerden birazını sordum.

Dediler ki:

«— Meselâ, müridi, talebesi veya muhibbi yahut tanıdıklarından iki kişi arasındaki anlaşmazlığı kendisi hallederek mahkemeye ve hükümete iş bırakmamaya ve halk arasındaki nüfûzunu korumaya çalışır.»

«—O adamları verdiği hükme râzı etmek için görünürde veya mânevî olarak, zorlayıcı ne kullanıyor?.»

«— Şeyhin huzurunda haksız çıkan adam, onun memleketçe bilinen nüfûzu sebebiyle zarûrî olarak susuyor ve o haksızlığa boyun eğiyor. Çünkü Şeyh'in huzurunda haksızlığı sâbit olan birisi, daha sonra mahkemeye müracaat etse bile, Şeyh Efendi'nin mahkemeye de tesir edeceği zannolunan nüfûzu sebebiyle fazla bir şey kazanamıyacağından, mecbûren, başına gelen belâya katlanması icap ediyor.»

«— Hasımların haklı veya haksız olduklarını anlamak için elindeki ölçü hangi kanundur?»

«— Nüfûzuna güvenerek yollu yolsuz sulh etmeye çalışır ve verdiği kararların kati olup yürütülmesine gayret eder.

Başka yerlerden de araştırdım. Aralarında anlaşmazlık olan iki muhibbinin ve elinden gelse bütün

memlekette bulunan dâvalıların, sulh yoluyla meselelerini halledip, *aralarındaki husûmete son vermeyi* ve hiç kimsenin mahkemeye gitmemesini ister imiş.

Sonra, bana Şeyh Efendi'nin müdâhalesinden dert yanan zevâta dedim ki:

«— A canım! Eskiden vâiz efendiler câmilerde: Cenâb-ı Hak dert verip hekime, dâva verip hâkime muhtaç etmesin! duâsını tesirli bir şekilde ederler ve mevcut olan cemaat ise camilerin kubbelerini patlatırcasına, bu duâya âmin derlerdi... Devletin bu kadar masrafa girerek kurduğu mahkemelerin en son gâyesi de *ancak tarafların rızâsını* temin etmektir. Mâdem ki bir memleket içinde iki hasım sulh yoluyla râzı ediliyor, nasıl ve kimin huzurunda olursa olsun, Hikmet-i hükûmet onu hoş görür ve böyle görmesi de lâzımdır. Hattâ devlet yine masraflara katlanarak bir de *sulh mahkemeleri kurmak azmindedir.* Sebebi, halk bidâyet, istinâf ve temyiz olarak senelerle mahkemelerde uğraşıp da bir çok masrafa düşmesinler, kıymetli vakitlerini kayıp etmesinler, işlerinden, güçlerinden uzak kalmasınlar, menfaatleri korunsun, hikmetidir. İki taraf arasında husûmet devam ettikçe, iki taraf birbirinin can düşmanı olur, iş sonunda anlaşmaya imkân vermez bir hâle gelir. Şu halde Şeyh Efendi hazretleri, tam hikmet-i idârenin *aradığı* nâdir zatlardan birisi olsa gerektir.»

Gerçekten de sonradan kendisiyle görüştüğümde gördüm ki, çoğu halleri Hacı Fehmi Efendi merhumu andırıyordu. Belki de o nüsha-i nâdirenin cild-i sânîsi idi.

Netice şu oluyor ki, her memlekette böyle bir değil, birkaçar adamın yetişmesine hükümet çalışmalıdır.

Halkımız çobansız koyun gibi kaldı

Bulgaristan meselesinde vuku bulan hicretlerde, *halkın ırzına,* canına, malına edilen taarruzun derecesi *mâlumdur. İnşaallah unutulmazsa onu başka ta*rihlerimiz hikâye edecektir. Akıl bu ya! Fakire kalırsa, bizim merhum Tuna vilâyetinde halkımız birbirine daha sıkı bağlanmış ve ahali içinde sözü geçer, itibar sâhibi adamlar bulunmuş olaydı ve bu kimselerin haysiyeti vaktiyle hükümetçe de korunmuş bulunaydı iş başka olurdu.

O memlekette bulunan hükümet memurları harp yüzünden geriye çekilmeye mecbur kalınca, ahalimiz çobansız koyun, zâbitsiz asker gibi orta yerde kala kalıp da, o kadar elîm sıkıntı ve felâketlere uğramazdı. O zaman içlerinden derhal sekiz on adam çıkarak: «Yâhu durunuz, kendinizi telâşa kaptırmayınız! Nereye kaçıyorsunuz, bir kere düşünelim. İcap ederse Bulgarlara kendi silâhımızla karşı koyalım, yahut bâzı müdafaa tedbirleri alalım da öyle selâmete çıkalım!» der de, başıboş, ürkmüş hayvan sürüsü veya çil yavrusu gibi, çoluk çocuklarıyla maksatsız ve hedefsiz dağılarak, kıştan, düşmandan, açlıktan ve sâir bin türlü tehlikeden ölüp gitmelerine mâni olacak bir çâre ararlar idi.

Bu sebeple, mâdem ki memleketimizin hudutları,

her vakit düşmanlarımıza karşı göğüs gerecektir ve hele bâzı yerlerdeki ahâlimizin, Bulgaristan'daki gibi tehlikelere düşmesi dâima mümkündür. Bunların icâbında başlarının çâresine bakmalarını temin edecek bazı hazırlıkların tohumlarının atılması lâzımdır. Hükümet de bu tohumların gelişmesine ve körelmemesine dikkat etmelidir.

Bu yazdıklarımdan, sakın Avrupalıların «aristokrasi» dedikleri asilzâdelik imtiyâzının memleketimizde de ihdâs olunmasını temenni ettiğim mânâsı çıkarılmasın... Bunlar kendilerini «Rûh-ül Kuds»ten olmuş ve asil olmayan halkı, pislikten yaradılmış böcekler sayarlar. Bu gibi sefil mağrurların varlığını, memleketimizde, aziz şerîat-ı Muhammediyye yok etmiştir. Bunu şu anda da şükranla anarız. Maksadım, ihtiyaç hâlinde halka kösemenlik ederek, onları tehlikelere atılmaktan alıkoyacak birkaç nüfuz sâhibi iş erinin, devlete itaatlı, kendisini saydırır adamların yetiştirilmesindeki faydaları işin başındakilerin dikkatlerine arz etmektir. Bu da, her nasıl âileden olursa olsun, kendini bilgi ile yükseltmiş, iyi ahlâkı ile kendini halka sevdirmiş ve milletin saadet ve selâmetini kendisininkiyle bir tutan, akıllı ve cesur kimselerin devletçe iltifat görmeleriyle hâsıl olur.

Rus askerlerinin bâtıl inançları

Gelelim sadede:

Şeyh Efendi hazretlerinin, düşmanın gördüğü ve anladığı ahvâline dâir Kumandan Paşa'ya verdiği mâ-

lûmat üzerine o gün ikindiden sonra ordumuz hareket etti. Akşam ezanıyla beraber, düşmanın terk ettiği mevkilere varılarak gece orada kalındı.

Muhârebeden ve düşmanın ric'ate mecbur olacağı anlaşıldıktan sonra, düşmanın bulunduğu yerin arka taraflarında dolaşmakta olan bâzı perakende başıbozuk süvârilerimiz, düşmanın Kars'a doğru götürülmekte olan bir posta çantasını ele geçirmişlerdi. Çanta kumandanlık merkezine getirildi, o gece söküldü, bakıldı. Hemen ekseriyetle neferlerin ve zâbitlerin muharebeden sonra yakınlarına yazdıkları mektuplardan ibâret olduğu anlaşıldı.

Ruslar bu mektuplarında iki şeyden pek ziyâde şikâyetçi idiler. Birisi, hristiyanlar arasında uğursuz sayılan onüç sayısının şeâmetine uğradıklarından, yâni Haziran'ın onüçüncü günü savaşa sürülmelerinden; ikincisi, Türklerin gerçekten cehenneme benzeyet gayet şiddetli ateşlerine karşı tahammülün insan kudreti hâricinde bir şey olmasına rağmen, kumandanlarının nasıl bir belâ ile karşı karşıya olduklarını anlamayarak kendilerini insafsızca o ateşe yürütmelerinden.

Kumandanları dinsiz ve imansız olmasa, hiç asker öyle uğursuz bir günde savaşa sevk olunur muymuş! «Bize ne olduysa o meş'um sayıdan oldu. Sağ kalanlar sırf Hazret-i Meryem'in meded-i rûhânîsine tesâdüf edenlerdir. Tanrı bir daha benzerini göstermesin!» diye, her biri bir çeşit tâbirlerle uzun uzadıya dert yanıp durmuşlardı.

Tuhafı şu ki, tafsilâtını aşağıda yazacağımız Ge-

dikler muharebesi de Ağustos'un onüçünde vuku bulmuştur. Bu savaşta da Moskoflar bozuldu, orduları zîr ü zeber oldu. Onların bazı câhilleri bunu da, onüç adedinin uğursuzluğuna bilhassa rast getirdiğimizi iddia edeceklerdir. Ama savaşı gerektiren haller mütâlaa olunurken görülecektir ki, bizim öyle uğursuz veya eşref saatle alâkamız olmayıp, sırf hâlin icabına göre hareket edilmiştir.

Uzun söze ne hâcet! Bu harpte Nisan'ın onüçüncü günü Rusya ilân-ı harp ederek hududu geçmişti. Bu adet hakikaten uğursuz olaydı, harbin sonunda biz kazanmalı onlar mağlûp olmalı, gâlibâne bir sulh ile işin içinden çıkmalı idik.

Böyle şeyler, aklı başında kimseler için bir mes'ele değilse de, kazâ ve kaderin elinde bir oyuncak olan insanoğlu, fıtrî olan aczini, za'fını itiraf edemediği için, işlerin sonundaki iyiliği kendisine ve fenâlığı ise bir sebebe isnat etmek huyu ile yaradılmış garip bir mahlûktur.

Gülleler altındaki Kars'a doğru

Ardahan'dan çıkmış olan asker, yeni efrat ilâvesiyle muntazam altı tabur hâline getirilmişti. Bu asker hem Eleşgirt, hem de bizim fırkaların ihtiyatı olarak Köprüköyü'ne celp olunduğu sırada, bunları kimin kumandasına vermek lâzım geleceği Muhtar Paşa'yı hayli düşündürmüştü.

Gerçi Ardahan'ın Emiroğlu tabyasında yoluyla davranmış olduğu işitilen Miralay Kaptan Mehmet

Bey şimdi Erzurum'da bulunduğu için bu kumandaya konmak üzere celbi mümkündü. Fakat on sene evvelki Girit muhârebesinde, Kaptan'ın da korkaklık gösterdiğine dair bazı sözler işitmiş olan Muhtar Paşa'nın zihni karışmıştı. Ardahan'da gösterdiği duyulan gayret ve cesaretin ise ne dereceye kadar doğru olduğu henüz bilinemiyordu. Bu sebeplerle Kaptan'ın bir livâ kumandanlığıyla ordumuza getirilip getirilmemesinde mütereddit idi. Fakat yukarıda ismi geçen erkânıharp miralayı Âkif Bey, Kaptan Mehmet Bey'in askerlikteki kabiliyet ve cesaretini överek; Ardahan muharebesinde cidden ve hakikaten vazifesini yaptığını, kendisi Dersaadet'ten Erzurum'a geldiğinde Ardahan vak'asında bulunmuş olan zâbitlerden bunu işittiğini beyan etti, Kumandan Paşa hazretlerine teminat verdi.

Kumandan Paşa'nın bu ihtiyatkârlığının sebebi Halyaz muhârebesi sırasında, bâzı zâbitlerde gördüğü uygunsuz haller imiş... Her ne ise, zararsızca bir yerde, bir daha tecrübe olunur, düşüncesiyle, Köprüköyü'ndeki altı tabur, Horum'daki ordugâha celp olunduğu sırada Kaptan da beraberce getirilerek, bulunduğu rütbe ile, bu taburlara kumandan nasp olundu.

Aras nehri üzerinde altı taburla bulunan Mustafa Câvit Paşa'nın da bu fırkaya katılması emri verildiğinden, Horum'dan kalktığı günün ertesi, Câvit Paşa dahi mevcutlarıyla, ordulaşmış olan fırkamıza yetişti. Şimdi ordumuzun umûmî kuvveti yirmi sekiz tabur piyâde ve iki batarya toptan ve bir miktar başıbozuk süvârisinden ibaret olduğu halde düşmanı takibe de-

vam olundu. Halyaz muharebesi esnâsında, Eleşgirt fırkasına gönderilmiş olan muâvine süvârileri de peyderpey arkamızdan gelerek ordumuza katılıyorlardı.

Ertesi gün Mecingert önünden geçilerek, Handeresi yoluyla Soğanlıdağı'ndan Sarıkamış'a doğru inilirken Kars ovası gözüktü. İki taraftan atılan topların dumanları, atılmış pamuk veya ufukta birikmiş bulut yığınları gibi göründüğünden, bu dumanlar, düşman gülleleri altında kalmış olan Kars şehrinin bulunduğu noktayı tayin ediyordu.

İmdâda koşan ordumuzun galeyana gelen hisleri, o saat o dakikada, düşmanın kibir ve gurur dolu sinesine arslanlar gibi pençe salıp, muhâsaradakilerin intikamını almak istiyordu. Vâ-esefâ ki, aramızda hemen elli kilometrelik bir mesafe vardı. Görülmekte olan bombardıman dumanları gözümüzün önünde olarak, orada askere mola verildi.

Mola yerinde Kars'a, askere ve hâle bakarak bazı düşünceler

Bu yolun, bu yolculuğun insana verdiği rûhânî sevinç, pek mühimdir. Zira, millî tarihimiz göz önüne alınırsa, görülür ki, son devirlerde, hele bu son iki asır zarfında, Rusya'dan gördüğümüz zulüm, düşmanlık ve haksız olarak aleyhimizdeki tecâvüzlerinin ağız tadıyla öcünü, intikamını alamamışızdır. Moskof bizim cehlimizden gafletimizden, gurûrumuzdan çok istifâdeler etti. İstilâcı fikirleriyle komşusu olan nice nice hükümet ve milletlerin canını yaktı. Rusluğu mâmur

etmek için âlemi yıktı, yüz milyonluk kuvvetli ve kudretli bir devlet kurdu. Bizim ise düşmanımıza karşı ettiğimiz hatâlar bir tarafa, iç işlerimizde bile saflıkla yaptığımız kusur ve hatâların had ve hesâbı yoktur. Böyle bir düşmanın komşusu olduğumuzu ve dâima canımıza ve yuvamıza kasd etmek için fırsat gözettiğini unutarak, sırf cehâletimiz ve o cehlimizden doğan kötü idaremiz sebebiyle memleketimizi harap ettik. Millî servetimiz mahv oldu, onunla beraber siyâsî kuvvetimiz de tükendi.

Tedbirsiz ve kararsız oluşumuz yüzünden, hristiyan teb'amız şöyle dursun, devletimiz, Türk, Arnavut, Kürt, Arap gibi çeşitli müslüman kavimlerden teşekkül ettiği halde, vatanın müdâfaası ve İslâmiyetin muhâfazası, şurada on iki milyondan fazla tahmin edemediğimiz Türkçe konuşan ahâlimizin hamiyetli omuzlarına yüklendi. Türkçe konuşmayan Osmanlı kavimlerinden millî ve dinî vatanın istifadesi pek mahdut kaldı. Vaktiyle Ulahlar, Sırplılar bile Osmanlı ordusuna katılırlardı. Şimdi ne hâle girdikleri mâlumdur... Devletimizi teşkil eden içtimâî topluluklarda sonradan ortaya çıkan ayrılığın sebepleri birer birer yazılacak olsa her biri, birer cilt kitap olur.

İngiliz General zaferimize inanmıyordu

Rusya devleti yüz milyon ahâliden asker alıyor. Biz ise Türkçe konuşan on oniki milyon kadar bir cemaatin verebildiği askerle, varlığımızı istilâ edip çiğnemek isteyen kuzeydeki iri düşmanımıza karşı

müdâfaada bulunmak mecburiyetindeyiz. Serveti, kuvveti bizim on mislimiz kadar olan böyle bir devletin, idârî nizâmının ve kanunlarının intizam ve şiddeti de göz önüne alınınca, uzaktan bakanlar, Türkleri, basit bir hamlenin ufak bir darbenin ezeceğine inanırlardı. Kimisi acır, kimisi tarafsız kalarak eğlenir, güler, kimisi de düşmanlığı sebebiyle mahv ü perişan olmamızı beklerdi.Hatta harp ilânından evvel «Panislâvizm» ateşinin yayılıp genişlemesini körükleyen, İstanbul'daki Rusya sefiri General İgnatiyef dahi Türkleri bu bakışla görerek, bütün İslâvların birleşmesi adına devletini muhârebeye teşvik etmişti. Dolayısıyla, dünyanın mâmur kıtası olan bütün Avrupa'nın halkıyla beraber, hasmımız olan Rusya devleti dahi işi bu yolda hesap etmiş ve böyle bir iştihâ ile savaşa girişmişti.

Hatta yukarıda bir yerde adı geçen İngiliz General Kembil bile, savaşı kazanarak düşmanı kovalayan ordu-yu hümâyûnun içinde ve civarında bulunmaktan kaçınır, bu zaferi düşmanın bir hilesi sanırdı. Her saat, ordunun bir pusuya yahut düşman tarafından hazırlanmış bir tehlikeye düşmesini bekler; devletine böyle elîm bir haber vermeye hazır olduğu, hal ve hareketlerinden belli olurdu.

Eh! İşte, aklı eren herkesin, çok büyük tehlike içinde olduğunu söylediği bir ordu, kendi üzerine gelen istilâcı bir belâyı, sırf Cenab-ı Hakk'ın bir lütfu olan, kendi efrâdının kuvveti ve kalb sükûneti ile def ettikten ve yeniden hayat kazandıktan başka, faz-

la olarak bir de bütün cihanın tahminleri hilâfına, gâlip bir şekilde düşmanı takibe kalkmıştı.

Yüzlerce seneden beri bir kere görülebilen böyle mesut bir hâdisenin ve ordunun içinde bulunan askerin, o sırada heyecana gelen kalblerindeki hisleri tarif etmek benim gibi bir âcize göre elbette pek güç birşey olur.

Kars'ı çevirerek içindeki vatan evlâtlarını sıkıştıran top ve kumbaraların dumanları göklere yükseliyordu. Bunların uzaktan görünüşü, insana, sanki şehrin içindeki âciz kadın ve çocukların ıztırap ve feryat âteşlerinden meydana geldiği hissini veriyordu. Yine bu dumanlar, bizim gözümüze muhasara altındaki kardeşlerimizin bize doğru uçurdukları, yardım ve imdat isteyen, haber güvercinleri gibi görünüyordu.

Ne çare ki aramızdaki mesâfenin uzaklığı, o tarafa hüsranla bakmaktan ve hâli düşünerek askerin içini üzüm üzüm üzmekten başka bir şeye meydan vermiyordu.

Kalb sağlamlığı, sabır ve telâş etmemek... Bunlar savaş sırasında yutulan iki acı ilâçtır ki, mezara yaklaşmış olan zayıf hastamıza yaptığı tesir, hakikaten, hayat ile ölüm arasındaki fark kadar büyük ve mühimdir. «Küllü mürrün devâun» (50) hikmetli sözünün meğer siyâsete de tatbiki mümkün imiş. «Kem

(50) «Her acı şey devâdır. Her acı olan şeyde bir şifâ vardır» mânâlarına gelir.

min fietin...» (51) âyet-i celîlesinin, ve «Fe in yekün minküm mietün sâbiretün...» (52) âyet-i mübeccilesinin hikmeti ve fiilî nümûnesi burada görülüyor. Gözle görülmüştür ki, ordumuzun şu gâlibiyeti ve bu sevindirici neticeyi alması, cehenneme benzeyen düşman ateşlerine ve hücumlarına sabırla göğüs geren askerlerimizin yerinden kımıldamaması neticesi olan mânevî yardımla husûle gelmiş ve bütün tahmincileri hayrette bırakmıştır.

Bütün iş zabittedir

Mağlûbiyet, daima, korku denen mânevî hissin acı bir meyvasıdır. Gâlibiyet ise sabır ve sebat neticesinde hâsıl olan, hastalığı yok edici bir ilâçtır. «Ve eiddû lehum mesteta'tüm...» (53) emrine uyulduktan sonra, asker sabr ü sebâta teşvik edildiği ve arkalarında zâbitlerinin varlığını, seslerini işiterek anladığı halde; gerektiği gibi savaşa tutuşulursa, düşmanın çokluğu ve kuvvetimizin azlığı bir mesele değildir. Bundan vehim etmeyip, Allah'a tevekkül ile herkes hissesine düşen vazifeyi icrâda kusur etmezse, mes'ut bir netice alınacağından şüphe olunamaz. Nitekim

---

(51) Bakara sûresi 249. âyetin bir kısmı. Meâli: «Nice az topluluklar, Allah'ın izniyle, çok topluluğa üstün gelmiştir. Allah sabredenlerle berâberdir.»

(52) Enfâl sûresi 66. âyetin bir kısmı. Meâli: «Sizin sabırlı yüz kişiniz, onlardan ikiyüz kişiyi mağlûp eder.»

(53) Enfâl sûresi 60. âyete işarettir. 46 numaralı dipnota bakınız.

bundan sonra da bu kaideyi tasdik edecek hayli vak'a hikâye olunacaktır. Lâfın kısası, iş, ahlâkı güzel, nâmusu mükemmel zâbitlerin varlığına gelir dayanır...

Mola sırasında, esasen kahramanca birçok hislerle dolu olan asker, muzıkaların terennüm ettiği vatan havalarını işitmekle büsbütün başkalaştı. Neş'e ve heyecanla adeta mest olmuşlarken, bir de içlerinde bulunan şen yürekli bazı gençlerin, sırtlarında taşıdıkları tanburalarını çıkarmasıyla, her memleket halkı kendisine mahsus türküleri çağırmaya başladılar. Bu hâlin tesiriyle kalkıp raks eden hemşehrilerinin keyfini görüp de kendini tutanlar, sadece rütbe ve makamının ciddiyetini kaybetmekten çekinenler oldu.

Asker işte bu halde, keyf ü zevk içinde oynayarak, Sarıkamış'tan Kars ovasına doğru kol ile tabur nizamında takım takım inerlerken, bir taraftan da vecde gelip coşarak, «Allah! Allah!» diye haykırarak, bu dehşetli gulguleyi ayyûka çıkarıyorlardı.

Düşman Kars ovasına yayıldığı sırada, istilâ altına düşmüş olan köylülerimizden, onun bozularak kaçtığını kendilerini bağlayan esâret zincirinin kırıldığını ve Osmanlı askerinin gâlip ve muzaffer olarak gelmekte olduğunu görenler, kimi su, kimi yumurta, kimi tavuk, kimi yoğurt, kimi ayran; elhâsıl herkes kudretinin yetebildiğini takdime ve hediyelerle askeri karşılamaya koşuyorlardı. Bu esnâda, çoluk çocuk, kadın erkek, hepsi sevinçten hüngür hüngür ağlıyorlardı. Bunların içinde, gâzilerimizin ayaklarının bastığı toprakları öpüp de gözlerine, yüzlerine sürenlerin haddi hesabı yoktu. Elhâsıl, imkânlarımıza göre bek-

lenmiyerek elde edilen şu zaferin bahş eylediği rûhânî neş'eyi ben târif edemiyorum vesselâm...

İşte böyle zengin düşünce, hesap ve hislerle, Kars ovasına inildi. Bir su başında yine mola verildi. Sonra tekrar iki saat kadar yol alınarak, akşamın yaklaşması sebebiyle müdafaaya elverişli bir yer seçilerek orada vaziyet alınıp kalındı.

Tâkip sırasında, orduyu ihtiyata mecbur eden yalan haberler

Ertesi sabah yola koyulduk. O sırada ordunun içinde hafif hafif bir fısıltı dönmeye başladı. Dönüp dolaşan bu gizli habere göre: güya, biz Sarıkamış yolundan Soğanlıdağı'ndan Kars ovasına inmiş isek de, gelirken solumuzda kalan Çıplaklı ve Hünkârdüzü yollarını tutmak için düşmanın o tarafa çıkardığı büyükçe bir kuvvet arkamızı almış imiş...

Ordu içinde her çeşit insan bulunur. Biraz evhamlıca olan bir tanesi:

«— Biz Kars ovasında böyle serbestçe yürüyoruz ama, acaba Hünkârdüzü yoluyla düşman arkamızı almış olmasın»

Şeklinde, bir ihtimal olarak birine bir şey söyler. Bu söz şahsî bir düşünce iken, sonradan halkın mübâlağaya olan meyli yüzünden kulaktan kulağa giderken şekli değişir. Ağızdan ağıza yayılırken de işin esas ruhu kaybolur. Şahsî bir fikir ve ihtimal olarak söylenen bu söz, olmuş bitmiş kat'î bir mesele hâlini alır.

Ekseri yalan haber ve rivâyetlerin yayılması da bu şekilde olur ya! Her ne ise, o tarafları keşfe adamlar gönderildi. Ama o günlerde Serasker Redif Paşa'dan bir telgraf geldi. Bunda, düşmanın hem Eleşgirt tarafından, hem de bizim önümüzden ric'atinin bir harp hilesi olması ve askerimizi bir ovalık arazide üstüne çekerek tuzağa düşürmek isteyebileceği, her ihtimale karşı uyanık bulunulması bildiriliyordu. Bu telgraftan ve ortalıkta dönüp dolaşan dedikodulardan bir «Acaba!» suali zihinlere takıldı. Takip işindeki kat'î azim de böylece biraz gevşedi.

Ordunun sol gerisinde kalan Hünkârdüzü'nden doğru bir haber alabilmeyi beklerken, adımlarımız biraz yavaşladı. Hamd olsun ki aynı gün, korktuğumuz tarafın düşmandan sâlim olduğu haberini aldık. Ama ordu Kars'a yaklaşmış bir halde iken, Soğanlıdağı'nın başka yoldan düşmanın eline geçmesi ve Erzurum'la bağlantımızın kesilmesi ihtimali hatıra geldi. Erkânıharbiye reisi Ferik Feyzi Paşa ise dâima bu hususu hatırlatıyordu. Seraskerin telgrafı da meydanda olduğundan Kumandan Paşa'nın, ordu-yu hümâyûn erkân ve ümerâsıyla bir istişâre etmesi icap eyledi. Askere olduğumuz yerde mola verildi.

Ordu erkân ve ümerâsının bir müzâkeresi

Erkân ve ümerâ bir tepecik üzerine toplanarak mesele ortaya konuldu.

Müzâkerenin mevzuu, elde bulunan bu seyyar or-

dumuza bir hatt-ı hareket tayin etmekten ibaretti.

«— Ne yapalım? Hep birden doğruca Kars'a gidip onları muhâsaradan kurtardıktan ve Kars kalesinin mevcûduyla birleştikten sonra, hâlin icâbına göre ileri doğru hareket mi edelim? Yoksa Soğanlıdağı'nın düşman tarafından tutulup arkamızın alınması ihtimâline karşı, ordumuz geriye, yâni Soğanlıdağı'na döndürülerek, müdâfaa vaziyeti alındıktan sonra düşmanın taarruzunu mu bekliyelim? Veya bir miktar kuvvet ayırarak Soğanlı'ya gönderildikten sonra Kars ile Soğanlı'nın arasında münâsip bir noktada mevki alınarak icabı hâlinde Kars'a yahut Soğanlı'ya mı yetişelim?»

Bu hususlar ve bunların mahzur ve faydaları uzun uzadıya muhâkeme ve müzâkere olundu.

Nihayet, kuvvet ayırmaksızın ordumuzun hep birden Kars'a gidip oradaki kuvvetle birleşmesi, ondan sonra duruma göre hareket eylemesi kararında ekseriyet birleşti. Yalnız erkânıharbiye reisi Feyzi Paşa düşmanın hâlinden emin olmadığı için Soğanlı'nın terk edilmemesi ve orada müdâfaaya hazırlanılması fikrinde olduğundan, ekseriyete muhâlif kaldı.

Feyzi Paşa, eski Kırım muhârebeleri sırasında, Kars'ta muhâsara altında ve müdâfaada kalanlardan olduğu için:

«— Kars'a düşman hücum edemez, az bir askerle ve uzaktan muhâsara etmekle yetinir. Herhalde bizim seyyar ordumuzun bir çâresine bakmak mecburiyetindedir. Onun niyeti bize taarruz etmektir. Biz Soğanlı'da müdâfaa hâlinde bulunalım, üzerimize ge-

lirse harp edelim. Sonra da vaziyete göre hareket ederiz.»

Fikir ve reyinde sebât etti, durdu.

Feyzi Paşa'nın bu hususta hakkı da vardı ya! Çünkü yaşı yetmişe yanaşmış, çok tecrübeler görmüş, esâsen Avrupa matbuâtını takip ederek zihni açılmış, idaremizi de görmekte bulunmuş olduğundan, Türkler bu günkü günde nedir ve Rusya devleti nasıldır? Buralarını akıl ve hikmet bakışıyla pek iyi tanımış olduğundan ihtiyatkârlığı seçmişti.

Lâkin ele geçen fırsatı kaçırmamak da harbin ve askerliğin en büyük düstûru olduğundan, Kars ise Kırım muharebesindeki muhâsara hâli gibi dışarıdan gelen maddeleri kesilerek değil, son senelerin icâdı olan topların gülleleri altında inim inim inlemekte bulunduğundan, her halde Kars'ın kurtarılması fikrinin tercih olunması zârûri idi.

Elhâsıl, Feyzi Paşa'nın reyinin aksine olarak alınan karar üzerine, Kumandan Paşa, Allah'a tevekkül ederek askeri yola koydu. İleriye doğru gidilirken, düşmanın o gün Kars'ın beri tarafındaki muhâsarayı kaldırıp, şehrin öbür tarafına nakl ettiği ve yalnız sıkça top atışına devam etmekte olduğu haberi alındı.

Kars muhâsarasının kaldırılmasından sonra

Ordu-yu hümâyûnun gelmekte olduğunu ve muhâsara hattının yarısının açıldığını Kars ahâlisi işitir işitmez, atına ve ayağına güvenen, süvâri ve yaya istikbalciler sökün etti.

Gelenlerin, yine burada târifinden âciz olduğum tatlılı acılı, birtakım his ve düşüncelerle gözlerinden sevinç ve saadet yaşları, dillerinden ise millet ve devletin şevketinin devamı duaları akıyordu. Bu hâlin tesiriyle biz de ağlıyorduk.

İkindiden sonra, Kars'ın sağında, iki saat kadar uzağında bulunan Çivilikaya'ya inildi. Bu Çivilikaya mevkii, Kırım muhârebesi sırasında, yine Kars'ımız muhâsarada iken Rusya ordusunun merkezi imiş. Bu defa da, bir gün evvel burada, yine düşmanımızın epeyce bir kuvveti varmış.

Artık Kars ile ordumuzun arasındaki yol bir çarşı yolu hâlini aldı. Kars mutasarrıfı Şefik Paşa, memleketin kadısı, müftüsü, eşraf ve âyânıyla gelerek Kumandan Paşa hazretleriyle görüştüler. Bu esnâda işitenleri pek müteessir edecek şeyler söylediler.

Akşam üstü Kumandan Paşa etrafımızdaki dağ ve tepeleri Erkânıharbiye Reisi ile dolaşarak, askeri ve topları mevkiin icabına göre ta'biye eylediler. O gece orada kalındı. Ertesi sabah kalkıldığında, düşmanın Kars'ın öbür tarafından atmakta olduğu topların sesi duyulmuyordu. Bundan, Kars'ın doğusunun da düşman muhâsarasından kurtulduğu anlaşıldı. Kars'ın muhâsarası tamamen sona ermişti.

Dikkat buyuruluyor mu, ta bizim Çivilikaya'ya varışımıza kadar, düşman memlekete gülle atmaktan ve muhâsara etmekten geri durmamıştır. Osmanlı ordusu gâlip olarak geliyormuş diye patırtıya pabuç bırakmadı. Adeti olduğu üzere hep hâdiselere dikkat

etti, kendini telâşa kaptırmadı. Fa'tebirû yâ zubbât-el asâkir! (54).

Kars ahâlisinin ve çoluk çocuğunun memnuniyetini ve sevinç gulgulesini bayrama benzetmek doğru olmaz. Zira bayramların verdiği neş'e tabiî bir şey, bununki ise umulmadık bir kurtuluş sevincidir.

Böyle sevinçlere asırlar geçer de tesâdüf olunamaz. Ömürler biter de idrâkine her insan muvaffak olamaz. Hiç yirmiyedi gün, gülle altında, çoluk çocuğun ıztırap ve feryâdı içinde, ırz ve namusu kaybetmek, öldürülmek, evleri yıkılmak, vatanın mahv olması gibi korkunç belâların hepsini birden getirecek bir âkıbeti tasavvur ederek muhâsarada kaldığımız oldu mu?

İşte bizim Kars'taki kardeşlerimizin hepsi, maddî ve mânevî böyle bir tazyik altında iken, Cenâb-ı Hakk'ın yüce kudretini gördüler, fiilen ilâhî yardım ve imdâda mazhar oldular. Elhamdülillâhi-llezî ezhebe anne-l hazen. (55)

Ertesi gün Muhtar Paşa hazretleri Kars'a girdi. Dersaadet'ten, Kars kumandanlığına tayin olunan Müşir Melemenci Tevfik Paşa hazretleri, ordu Sarıkamış'tan aşağı inerken gelip bize katılmıştı. Muhtar Paşa onu da beraberine alıp vazifesini ifâ etmek üzere makamına oturttu. Eski kumandan Hüseyin Hâmi Paşa ve diğer erkân ve ümerâ ile görüştü. Hepsine sebatlarından dolayı beyan-ı teşekkür ederek, askeri

---

(54) «Ey zâbitler ibret alın!.»

(55) Meâli: «Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamd olsun.» Fâtır suresi 34. âyet.

ve istihkâmları gezdi. Düşmanın nerelerde, ne türlü hareketler icrâ ettiğini anladı, toplarını yerleştirdiği yerleri gördü. Lâzım gelen tertibatı aldı ve gerekli tenbihlerde bulundu. Kars'ta erkânıharbiye reisliğinde bulunan Hasan Kâzım Paşa'yı yanına alarak Çivilikaya ordugâhına getirdi. Feyzi Paşa'yı da rahat etmek için onun yerine Kars'a gönderdi.

Çünkü bundan sonra Kars'ca iş kalmadı, artık yapılacak şeylerden ne varsa bizim seyyar halde bulunan ordu yapacak, icâbına göre Kars'taki askeri bile yanına alacak idi. Feyzi Paşa, gerçi olgun ve ihtiyatlı bir asker ise de, ihtiyarlığı sebebiyle inip binmeye muktedir değil idi. Halbuki ordumuzda bulunacak bütün ümerâ ve erkânın atlı ve piyâde gezmek, inmek, çıkmak, uykusuz kalmak gibi seferberlik hâlinin icaplarından olan rahatsızlıklara katlanabilmeleri lâzımdı.

Kars'taki Hâşim Paşa'nın güzel hâtırası

Kars'taki asker ve istihkâmlar gezilirken, iş gören ve fevkalâde hizmeti geçenlerin kimler olduğu da işitiliyordu. Bunlar arasında Karadağ ve Karapatlak adındaki cephe istihkâmlarının kumandanı Mirliva Hâşim Paşa'nın medhi de duyuldu. Gece gündüz düşman güllelerine en fazla hedef olan bu istihkâmlar imiş. Buradan yâni Hâşim Paşa'nın istihkâmlarından sapan gülleler başka taraflara ve kasabaya düşermiş.

Kars kumandanı Hüseyin Hâmi Paşa, Hâşim Paşa'ya:

«— Onbeş gündür sizin livânız geceli gündüzlü

gülleler karşısında duruyor. Askeriniz rahatsız oluyor, uykusuz kalıyor; sizi değiştirelim, biraz da başka bir livâyı gönderelim.»

Der.

Hâşim Paşa ise:

«— Ben ve askerim, gelen güllelerden korunmanın kolayını aldık, alıştık. Şimdi alışmamış bir livâ getirilirse, onları alıştırıncaya kadar hayli telefat verilir. İhtimal ki, düşman tarafından bir hücum vâki olursa, acemilikleri sebebiyle bir sakatlık olabilir. Ben de, askerim de hâlimize râzıyız. Siz öteki cephelerin emniyet altında olmasına inâyet ve himmet buyurunuz.»

Cevabıyla olduğu yerde kalmayı ister.

Bakındı büyüklüğe! Bakındı ulüvvü cenâba! Böyle muhterem gâzilerin nasıl ayakları öpülmez. Hâşim Paşa gibi metânet ve cesâretin timsâli olan bir zat niçin kıyâmete kadar dillerde rahmetle yâd olunmaz? Elbette olunur. «İnnallâhe lâ yudî'u ecr-al muhsinîn» (56) âyet-i celîlesinin şümûlü içine Hâşim gibi büyükler dururken başka kimler girecek!

---

(56) Meâli: «Doğrusu, Allah, iyilik yapanların ecrini zâyi etmez.» Tevbe sûresi 120. âyet.

ONUNCU KISIM

★ SERASKERİN TELÂŞLI BİR TELGRAFI

★ KUMANDAN SEÇİMİNE DAİR

★ MESULİYETTEN KORKAN YÜRÜYEMEZ

★ KÜRTLERİN TESLİM OLAN RUSLARA SALDIRMASI

★ MUHASARA ALTINDAKİ DÜŞMANIN KAHRAMANLIĞI

★ DÜŞMANIN KURTULMASI

Halyaz savaşından sonra Serasker Redif Paşa'dan bir telgraf gelmişti. Bu şifreli telgrafta Redif Paşa, telâşlı bir şekilde: «Halyaz muharebesinden sonra ordunuz dağınık bir halde bulunuyor, bir tehlikeye düşülmekten çekinilmesini tavsiye ile beraber, bundan sonra ne yapacaksınız, ne iş göreceksiniz?» diye soruyordu. Yine aynı meâlde, Mâbeyn-i Hümâyun Başkitâbetinden de bir telgraf alınmıştı. Muhtar Paşa'nın onlara cevâben yazdığı telgrafı, ordunun harekât ve tasavvurlarını açıkladığından, gelen telgraflarla beraber, buraya aynen derc ediyorum:

Serasker Redif Paşa'nın telâşlı bir telgrafı

«Serasker'den Muhtar Paşa Hazretlerine;

«Ayrı ayrı bulunmaktan son derece çekinilmesi defalarca ihtar olunmuştu. Bu ihtarlarımıza da sebep, esas olarak, sizin verdiğiniz bilgilere göre, fırkanın hareketi için gerekli vasıtaların henüz kâfi derecede bulunmadığının anlaşılması idi. Hal böyle iken Delibaba fırkası geçenlerde ileriye hareket ettirilmiş, nakliye hayvanlarının azlığı ve başka sebeplerden

dolayı bu fırka tekrar ric'at etmiş idi. Daha sonra bizzat oraya gittiniz. Muzafferiyet dahi elde edildi. Fakat daha ileriye hareket kabil olamıyacağı gibi, bulunduğunuz noktadan şimdi geri çekilmek dahi mahzurlu mu değil mi? Bu türlü hareketlerden ne fayda elde edildiği veya edileceği bilinemiyor. Ayrıca her gün şuraya buraya gitmenin askeri yoracağı, nakliye hayvanlarını elden çıkaracağı, bu hâlin askerin tâlimine mâni ve çeşitli bakımlardan kötü tesirleri olacağı düşünülüyor. Bilhassa, böyle şeylerde acele hareket etmenin ekseriyâ kötü netice verdiği dikkate alındıkça fikir ve düşünceyi ıztıraptan kurtarmak kabil olmuyor. 8 Mayıs 1293 tarihinden 12'ye kadar alınan altı kıt'a telgraf-ı âlîlerinin hiç birinin meâlini diğerine uydurmak kabil olmuyor. Müsveddelerine müracaat olunursa bu husus, tarafınızca da kabul buyurulur. 12 Haziran 1293 tarihli telgrafnâme-i âlîlerinde ise, düşmanın Horum ordugâhı üzerine hareket eylemekte olduğu ve bundan maksadının iki fırkanın arasını kesmek olacağı muhtemel bulunduğu beyan buyurulup başka izâhat vermediğinizden dolayı ne derece merak ve endişe hâsıl olacağının tahminini insaf-ı âlîlerinize havâle ederim. Erzak toplanmasına her tarafta fevkalâde gayret olunmaktadır, bunun neticelerini görmüş olmalısınız... Askeri ayrı ayrı bulundurmaktan ve faydasız yere yormaktan son derece kaçınılmasını hâlisâne tekrar ve bilhassa ihtar ederim. Şimdi düşman ne yapıyor, ne yapabilir ve siz ne yapabileceksiniz? Düşman iki fırka arasına girerse hal ne olacaktır? Düşmanın bunu yapmasına

fırsat verilmesi neye dayanmaktadır ve toplu bulunmak istenmemesinin sebebi nedir? Lütfen ve derhal izah buyurulmasını temenni ederim. Makine başında cevabı bekliyorum.

13 Haziran, sene 93
Redif»

Telgrafa verilen cevap:

«Makâm-ı Celîl-i Seraskerîye,

«13 Haziran 93 tarihli ve şifreli telgrafnâme-i Seraskerîlerini Halyaz dağlarında aldım. Ayrı bulunmaktan kaçınılması gerçi her vakit ihtar buyuruluyor. Fakat nazariyat üzerine olan ihtarların, tatbikata ve bilhassa mevkiin icaplarına uygun düşmeyeceğine dâir izahat vermeye hâcet yoktur. Delibaba fırkası, birinci ric'atte sağlam bir noktada oturacak iken, o noktayı terk edip gâyet çürük bir noktaya çekildiğinden, bu fırkanın öyle fena bir noktada bırakılması belki bütün müdâfaa hattımızın düşmesine sebep olacaktı. O vakit, derhal ileriye hareket ederek orasını tutması emr olundu. Fakat düşman daha çabuk davrandığından, ettikleri harp de kaybedilerek, fırka yine çürük noktaya gelmişti. O durumda, ya o fırkayı alıp ileri götürmek veyahut müdâfaa hattını tamamen terk ederek Erzurum a çekilmek icap ederdi. Gerçi ordumuzun parça parça olmayıp toplu bulunması elzem olup, toplanacak nokta da ancak Erzurum olacağından başka, zaten bütün gün azlığından feryat edilen nakliyesizlik dahi bilhassa bunu icap ediyordu. Bu ise cana minnet ve muzafferiyete sebep

görülüyordu. Fakat öteden beri Erzurum'a toplanması istenen zahirenin hâlen meydanda olmaması, beni burada ictimâdan men ediyordu. Zira bu gün oraya toplansak, iki gün sonra düşman süvârisi Trabzon yolunu kesecektir. Bizim süvârisizliğimiz ise söylemeye muhtaç değildir...

«Böylece yirmi gün sonra zahiresiz kalmamız tabiîdir. İşte bu hal bize birçok fedâkârlıklar ettiriyor. Allah biliyor, arkamda bir kaputtan başka yanımda hiç bir şeyim yoktur. Yalnız bir peksimetle gece ve gündüzü, düşman karşısında, toprak üstünde geçirmekteyim. İşte toplanmayışımın ve fedakârlıkta gezdiğimin sebebi, hamiyetim icâbıdır. Çünkü nakliye ihtiyacının tamamlanamayacağını ve yeter miktarda zahirenin Erzurum'a toplanamıyacağını anladığım cihetle, mümkün olan fedâkârlıkla Erzurum'u kurtarmaya çalışmayı kendime vazife sayıyorum. Telgrafnâmelerimin birbirini tutmadığı gösterilmiş, halbuki onlar her taraftaki kumandanların kendi karakollarının gördüklerini bildiren yazılardır. Bendeniz bunların mevsuk olanlarını hülâsa olarak beyan ettikten sonra, onların üzerine kendi mütâlaamı ilâve ediyorum. Zira düşman, hareketini ve niyetini bize bildirmeyeceğinden, tahminlerin bâzen aksi çıkması da mümkündür. Düşmanın her günkü hareketleri görülen ve duyulanlara göre bildiriliyor ve ona karşı yapılması lâzım gelen icraat da yazılıyor. Fakat onun gelecekte ne yapacağı ve bizim nasıl hareket edeceğimizi önceden tahmin ve tayin etmenin mümkün olamıyacağı mâlumdur. Horum'dan (yâni Zivin'den) bu tarafa ha-

reket edeceğim sırada dahi yine bu yolda, bir kıt'a telgrafnâme-i sipehsâlârîlerini aldım idi. Fakat münderecâtından, hâlâ günlük idaremizin temin olunmadığıyla, nakliyesiz bulunduğumuzu arz etmek lüzumundan başkası cevâbı gerektirir görülemediğinden ve esasen bu telgrafnâmeyi ise gece Halyaz'a doğru ayağımı üzengiye kor iken aldığımdan cevap arzına zaman ve mevki müsâit değil idi. Afv-ı sipehsâlârîlerini temennîde olduğumu arz ederim.

14 Haziran, sene 93
Ahmet Muhtar»

Mâbeyn-i Hümâyundan gelen telgraf ve cevâbı

«Mâbeyn-i Hümâyun Başkitâbetinden, Ahmet Muhtar Paşa Hazretlerine,

«Maiyyet-i aliyyelerinde bulunan fırkanın ikiye taksimi endişe uyandırdığından, bu baptaki mütâlaât-i devletleri, irâde-i seniyye ile sual olunur.

14 Haziran, sene 93
Said»

Cevabı:

«Kuvvetin bölünmesine dair olan mütâlaalarım irâde-i seniyye ile sual buyurulmuştur. Efendim, şimdiye kadar en büyük nam kazanan kumandanlar, görünen bir fırsattan ânında istifâde etmek niyetiyle, gereken hareketleri seri olarak yapmakla bunu kazanmışlardır. Âcizleri gerçi değersiz bir asker isem

de düşmanın Delibaba boğazından ve Soğanlı'dan iki kol olarak ilerlemeye başlayacağını hissettiğimden, fakat her birine karşı kuvvetlerimizin kâfi gelmiyeceği ve biri bozulsa diğeri de ric'at edeceğinden ve zaten Horum ordugâhını az kuvvetle de kalsa, düşmana mukavemet edebilecek şekilde vaktiyle seçip tahkim ettiğimden orada (yâni Halyaz ve Delibaba cihetindeki fırkada) düşmandan kuvvetli bulunmak için, bir gece bir miktar kuvvetle Delibaba fırkasına katıldım. Derhal ileriye taarruz ve Allah'ın yardımıyla düşmanı püskürttük.

«Buraya (yâni Horum'a) gelen düşman da asâkir-i şâhânenin gayretiyle tard olundu.

«Bugün yine buranın kuvveti yirmiüç ve Dahar yâni Delibaba fırkasının kuvveti yirmiiki tabura çıkarılıp bu gece yine Horum'a gelindi. Hem büyük iş görüldü, hem de kuvvet parçalanmamış oldu. Çünkü asıl hüner imkânın müsâdesine göre, az kuvveti her yere vaktinde yetiştirip fırsat kaçırmamaktır. Sâye-i Hazret-i Risâletpenâhîde teveccühât-ı cihan-derecât-ı Cenâb-ı Şehriyârî semeresi olarak bu defa iki harpte de kazanılan gâlibiyet şerefinin derecesi bir haftaya değin ecnebi gazetelerinde görülebileceğinden, bu hareketten elde edilen faydaları târife hâcet yoktur. Bendeleri sağ iken sâye-i Resûlullâh'ta kalb-i şâhânenin merak üzere olmamasını temenni ederim. Gerçi Delibaba fırkasının işi henüz tamam olmadı ise de, bundan sonra orası için hal ve vakte göre yi-

ne başka manevra ve tertibata girişilecektir. Veyahut buradaki düşman fırkasının ric'ati oraya da sirâyet edeceğinden, zannedersem şimdilik daha başka teşebbüse ihtiyaç kalmıyacaktır, ferman.

15 Haziran, sene 93
Ahmet Muhtar»

Kumandanların seçimine dâir tarihî, ahlâki ve hikmetli düşünceler

İlerisinin nakil ve hikâyesine girişilmezden evvel, buracıkta biraz durarak, işi bir kere daha tartalım ve düşünelim:

Ben kumandan olsam da Serasker Redif Paşa hazretlerinden o telgrafnâmeyi alsa idim, mutlaka azmim sarsılarak döner, Soğanlıdağı'na çıkar ve orada **istihkâmlar yaparak, düşmanın** gelip beni vurmasını bekler, müdâfaa vaziyeti alırdım. Veyahut Eleşgirt fırkasını da yanıma alarak, Erzurum istihkâmlarına gelir kapanırdım. Ama Kars muhâsaraya dayanamıyarak gider imiş! Varsın gitsin, benim neme lâzım! Çünkü Kars'ın istihkâmı yapılmış; o istihkâmı muhâfazaya yetecek derecede içine askeri de konmuş; artık varsın o asker vazifesini yapsın. Ama vazifesini yapmamış, orası benden resmen sorulamaz. İsterse doğru olmamış, ben Serasker'in maksadına, hareketimi uydurarak ve işi maşa ucuyla tutarak, kendimi mesuliyetten kurtardım. İşimi de tamamen kanuna ve kitaba uydurdum ya! Artık ötesi bana ait değil, vesselâm.

Zira olur ki, elimdeki ordunun mükemmel, hâlin müsâit, askerimin kalbi sağlam, arazi durumu bana uygun, gereken her şey yapılmış olmasına güvenip ileri gider ve bir harbe tutuşurum. Ama harp talihi bana yâr olmaz, ummadığım yerden aksi bir hal zuhûr eder, bozulurum. Bu halde ben mesûliyetten yakamı nasıl sıyıracağım?

«— Efendim kuvvetim şöyle idi, arâzinin durumu böyle idi, ben fırsatı kaçırmamak için ve Kars'ın tehlikede olduğunu gördüğümden, sırf oraya imdat ve yardım etmek üzere, mecbûren harbe giriştim de tedbirim takdire uygun gelmedi, asker dayanamadı, iş tersine döndü.»

Özürlerimi kime anlatacağım.

Zira diyecekler ki:

«— Sen kör müydün! Rusya devleti gibi, askeri ve kuvvetiyle bütün dünyayı sarsmış ve titretmiş olan bir devletin ordusunun karşısında bulunuyorsun. Hiç tarih okumadın mı? Fetihleriyle bütün dünyada parmakla gösterilen ve bütün Avrupa'yı zîr ü zeber eden Napolyon Bonapart gibi nâdir bir kumandan bile işte böyle bir ric'at manevrasının tuzağına düştü ve bütün ordusuyla o denizin içinde kaynayıp gitti. Bilhassa ki, sana buralarını hatırlatıp ihtar eden telgraflar da yazmıştık. Emir ve ihtarları dinlememek cesaretini nereden aldın?»

O vakit ben diyemem ki:

«— Madem ki bu devlet böyle bir belâ idi de, sizler politikanın esâsını neden sağlam tutmadınız; niçin işi muhârebe olacak derecelere kadar getirdi-

niz? Böyle bir devlete karşı harp etmek, bir adamın kendi eliyle kendi hayatına kast etmesine benzemez mi? Böyle bir kasıt ise ancak insanın aklını bozmasıyla olabilir. Yok, böyle olmayıp da: «Ne yapalım, iki el bir baş içindir, mâdem ki düşman bizim hayâtımıza kast ederek taarruzda bulundu, biz de elimizden geldiği ve gücümüzün yetebildiği kadar müdâfaaya mecbur olduk,» diyecek isek, «Kale ve istihkâmlarda oturup da hasmın hücum etmesini beklemek abes olmaz mı? Bu hal askerin kalbini kırmaz mı? İhtimal ki düşman o kalelere, o istihkâmlara hiç hücum etmez ve boş yere askerini kırdırmaz. Asker çıkarmakta bizim gibi güçlük çekmeyen, böyle kudretli bir devlet, iki üç fırka daha fazla asker kullanırsa istediğini elde eder. Bizim müstahkem noktalarımızı muhâsara ederek, toplu kuvvetlerimizi oralarda bağladıktan sonra, üste artan askeriyle sellemehüsselâm, bütün memleketimizi çalkar durur. Bu halde, selâmetimizi arayacak ve hakikaten müdâfaa edecek isek, hâlin icâbına göre davranmalı ve mutlaka seyyar ordularla, münâsip mevkilerde düşmanla pençeleşmeli, bir yerde haps olup kalmamalı» düşüncesi beni ordu ile harekete ve seyyar halde bulunmaya mecbur etti idi. Binâenaleyh askerlik vazifemi yaparken kazâzede oldum.»

Benim müdâfaa olarak beyân edeceğim bu sözleri öyle bir zamanda kim dinler? Bozgunluğun arını ve mesûliyetini kim yüklenir? Görülmüyor mu ki, insan tavla ve satranç oyunlarında bile yenildiği zaman, sebebini başkasına atf etmeye vesile arar. Hele boz-

gunluk bütün devlet ve milletin felâketine sebep olacak derecede ağır olursa, o vakit iş satranç oyununa da benzemiyeceğinden, mesele büsbütün başkalaşır.

Hükümetler kusuru, günâhsız da olsa birine yüklerler

Herkes kendini beğendiğinden, iyi işi kendisine ve meydana gelen fenalığın sebebini başkasına yükletmek âdetinde olduğu gibi, bütün milletlerin, devletlerin de hâli böyledir. Hiç bir millet, hiç bir hükümet kendi kusur ve noksanından ve kendi kuvvetsizliğinden dolayı ordularının bozulmuş olduğunu görmek istemez. Mutlaka birisinin ihânetine veya kötü idâresine haml ederek işin altından sıyrılmak, velev kendi kendilerini aldatmak sûretiyle olsun, görünüşte tatmin olmak arzusunu taşır. Onun için hükümetler, umûmî efkârın akışını bir tarafa çevirmek, halkın tasavvur ve hayallerini bir noktaya toplayıp, dedikodusunu bir merkeze bağlamak üzere nice günâhsız iş erlerinin kanına girmişlerdir.

Şimdi Redif Paşa'nın ihtârına karşı, tutulan yol sebebiyle iş aksine dönerse, âlemin nazarında hâin-i dîn ü devlet olarak mahkûm edileceğim muhakkaktır. Ona göre de cezamı adâlet ve siyâset nâmına tertip edeceklerdir. Ayrıca, kıyâmete kadar halkın lânet ve nefretine de hedef olurum. Evlâd ü iyâlim dahi benim hâlimden utanırlar. «Keşki böyle mürüvveti ih-

lâl olunmuş bir zâta mensup olmayaydık!» nedâmetiyle teessüf yaşları dökerler.

Hele bu yangının esâsı, haset gibi, rekabet gibi evler yakan bir kıvılcımdan çıkmış ise, hasede uğrayan zâtın mevcûdiyetini mahv etmek için iş o kadar tedbirli ve etraflı tutulur ki, ateşin düştüğü yerde zerre miktarı bir şey kalmaz ve bîçâre fakirin kendini müdâfaa etmesine hiç meydan verilmez.

Mesûliyetten korkan yürüyemez

Şimdi Redif Paşa hazretlerinin mütâlaasına gelelim:

Şeytan ona dedi ki:

«— Şayet Muhtar Paşa muvaffak olursa, bundan sonra seni ve senin nâmını gölgede bırakır. Rusya'ya karşı şimdiye kadar gösterdiği gayret hiç şüphe yok ki, devletin nazarında bir mevki kazanmak ve seni makamından düşürmek içindir. Yoksa sırf vazifeperverlikten değildir. Nâil olacağı mümtaz mevki ile mutlaka ilerde senin şerefine noksanlık verecektir. Demek ki bu adam senin düşmanındır. Düşmanın yakası hazır eline geçmişken, serd edeceği özürlere kulak verip de fırsatı kaçırmak akla uygun değildir. Derhal işini bitirmelisin»...

Bu gibi kararların alınması haset cenaplarının rey ve tensîbi veyahut sırf onun tertibi ile de vuku bulmuş olabilir. İş bu dereceye varınca, artık onu tatbik mevkiine koyacak bir «Divân-ı Harb»in bulunması da güç değildir. Çünkü «Rütbemde terfi edeyim

veya bir nişan alayım» yahut «Beni taşrada bir hücra yere göndermesinler, İstanbul'da kalayım da isterlerse babamın bile idâmına hükm edeyim» diye kapı kapı gezinen rezillerin bizde kıtlığı mı vardır!

İşte o telgrafın böyle bir maksatla yazılmış olduğunu düşünen bir kumandan, hiç şüphe yok ki orduyu ric'at ettirirdi. Lâkin Muhtar Paşa bu türlü evhâma (evhâm ama, ahlâkımızı tasvir eden esaslı ve hakikate yakın bir evhâm) kulak vermedi. Hazır ele geçmiş olan fırsatı kayıp etmeyerek Kars'ın muhâsaradan kurtarılmasına çalıştı. Allah'ın yardımı ile bir sakatlığa uğramadan muvaffak da oldu, Kars'taki kuvvetle birleşti.

Eğer ilerde doğacak bir mesûliyet korkusu ile, ordusu için siperler ve sığınaklar yapmakla meşgul olsaydı, Rusya devletinin azmi ve arzu ettiği gibi, harp ilânından sonra bir ay geçer geçmez müsâlaha imza olunurdu.

Maksadımın Redif Paşa'nın şahsı aleyhine söz söylemek olmadığı, yazdıklarımın umûmî ifâdesinden malûmdur. Bizdeki usûl icabınca, o makamda her kim bulunsa onun da göreceği iş bundan ibaret olacağına göre, maksadım, İdâre usulünü düzeltecek yollar bulunmasını; vicdan ve insaf sâhibi mahkeme ve dîvan-ı harp mensupları yetiştirilmesini ve zâbitâna biraz hukuk ilmi gösterilmesini tavsiyedir.

Her ne hâl ise... İşte bunlardan da anlaşılıyor ki, bir kumandanın ilerdeki mesûliyetten korkması, korkmaması kadar tehlikelidir. İdârenin başında bunu temyiz edebilecek iktidar kuvveti pek az görülür.

Bir kumandan, iyice tanındıktan sonra, bir yere tayin olundu mu, sonrası bırakılmalıdır.

İcabına göre hareket edebilmek

Fakirin, gençlik zamanımda Erzurum'da Solakzâde Ahmet Efendi nâmında aklı ve ilmi ile meşhur bir hocam var idi. Bir gün dersinde, bir münâsebetle demişti ki:

«— Beni mâhiyetimle, tamâmen tanıyan bir adamın kulu, esiri olmaklığı, beni dışımdan tanıyan bir zâtın sultanı ve efendisi bulunmaklığa tercih ederim.»

Hakikaten de böyledir. Seni mâhiyetinle tanımış olan bir adamın azarlaması, yalnız görünüşü tanıyan sathî nazarlı bir adamın iltifatından bin kat hayırlıdır.

Evet! İşte böyle, mâhiyetiyle, her şeyiyle, iç yüzüyle tanınmış olan bir zat, bir kere seçilip tayin olundu mu, artık onu idâre eden, yol gösteren «icâb-ı hâl» -vaziyetin, durumun gereği- denen «âmir-i mutlak»tır. İcâb-ı hâle uygun hareket edenlerin iş ve icraatları elbette hikmete muvâfık olur.

Yirmibeş senedir devlet işi içinde yuvarlanıyorum. Hele bir sene de devamlı olarak harp hâli ile meşgul oldum. Görüp, düşünüp, muhâkeme edip sonunda şunu buldum ki: Her yerde işe yararlık ve bilhassa harp zamanı iyi bir askerlik, ancak icâb-ı hâle uygun hareket etmekle mümkün ve sâdece ondan ibarettir. İcâb-ı hal deyip de hafifçe geçmeyelim. Bu

ne kadar mühim bir şeydir, altında neler vardır; orasını hikmet ve basîret sahibi olan tecrübeli ve bilgili zatlar pek iyi takdir ederler.

Değil yalnız harp işlerinde, bütün devlet dâirelerine memur olacakların güzel seçilmesi, memleketin iyi idâre edilmesinin en büyük şartıdır. Gençliğinden beri namuslu, sağlam fikirli ve edep dâiresinde hakikatperverlikle (*) yaşamış ve yetişmiş olan bir zat bir işe tâyin olundu mu, Arapların «Ersil-il hakîme ve lâ tuvassî» (57) hikmetini yakalayıp durmalı, uzun uzadıya, tekrar tekrar nasihat ve tavsiyeler edip o adamı usandırmamalı, yüksek hislerini incitmemeli.

Devletin seçkin vasıflarla tanıdığı, ve hele harp zamanında bir işe tayin ettiği kimsenin istek veya şikâyeti, hiç düşünülmeden, tenkit olunmadan yerine

---

(*) Ah! Hakikatperver dedim de hatırıma geldi. Bu yüce nam altında da pek çok kaltaban ve şarlatanlıklar gizleniyor; hakikatperverlik gibi güzel bir hasleti de şahsî garazlarının icrâsına perde eden niceleri bulunuyor. İnsana, bunların çürüğünü sağlamından ayırma melekesi, bizzat görerek, zamanla, tecrübe ile biraz geliyor ise de, seçenin sâlim bir fikir ve doğru bir şahsiyete sâhip olması lâzımdır. İlim, akıl, zekâ, dehâ gibi insânî meziyetler başka, adam tanımak, taşı gediğine koymak hasleti ise tamamen başkadır. Adam seçmek kabiliyeti ilâhî bir vergidir. Öyle ki, Cenab-ı Hakk'ın yardımı hangi kavmin saadet tâcı olacaksa, fetih ve zafer hangi millete nasip kılınmışsa, bu ilâhî hediye, o kavmin idârecisi olan zatların başlarında parıldar, demekten başka, işin gerçeğini anlatacak söz bulunamaz, vesselâm.

(57) «İşi ehline ver, tavsiyelerde bulunmayı bırak.»

getirilmelidir. Dünyada insanların renk ve şekilleri ne kadar çeşitli ise, fikirleri de o kadar farklıdır.

Dedikodular işbilir adamı mahv eder

Bir iş erinin icraatı, şahsî bir sebeple bir başkasının hoşuna gitmeyebilir. Hiç bir garaza dayanmasa bile meşrep farklılığı sebep olarak, birinin fikri diğerininkine uygun düşmeyebilir. İşte az bir muhâlefet meydana gelir gelmez, derhal türlü türlü müzevirlikler başlıyor. İntikam fikri ile, söz ve fiil olarak her türlü taarruzlara kalkışılmakla beraber, meydana gelen kırgınlık sebebiyle, elde edilen taarruz silâhını tamamlamak üzere icat olunan yalan ve iftiralar da doğru kılığına sokularak, işin başındakilerin kulağına kadar vardırılıp iş bozuluyor.

Meselenin bu taraflarını düşünen bir iş eri, bir kumandan, vazifesini yapmakta kusur edenleri cezalandırmaktan vaz geçmeye mecbur oluyor. Halbuki işin hikmet ve icabı, her vakitte, bilhassa harp zamanında, mükâfat ve cezâyı derhal tatbik gerekir. Ceza yoluna gidilse kıyâmet kopuyor. Çünkü harp sırasında divân-ı harp teşkiline ve bir câniye, bir vazife suçlusuna, kanûnen ceza tertip ettirmeye vakit müsâit olmuyor, ayrıca divân-ı harpte öyle bir zamanda o kadar büyük rütbede zâbitan, erkân ve ümerâ bulundurmak da güç oluyor. Bu bakımdan, suçlu olan adama, başka bir sebep bulunarak, işten el çektirmekle iktifâ olunuyor. Sonra o nazlım bir yolunu bulup Merkez-i Saltanat'a can attı mı!... Artık kendine

benzer bir kaç da arkadaş buluvererek, çalmadık kapı bırakmazlar. Kendilerini vazifeden uzaklaştıran zâlettir. Mürtekip ve mürteşîdir.»

«— Biz şöyle iş gördük, böyle doğruyu söyledik de onun için fena olduk. Yakın zamanda görürsünüz, orası ne hâle girer. Efendim, o zat hâin-i dîn ü devlettir. Mürtekip ve mürteşîdir.»

Bakındı, herif Allah'tan korkmaksızın, sırf kendi garazı için hukuka ve namusa nasıl saldırıyor. Çünkü onun nazarında namusun değeri yoktur!

Meydana sürülen bu çeşit dedikodular, iş başındakilerden, o zâtı çekemeyen veya sevmeyenlerin de, hesaplarına uygun düşerek, bunlar işi Padişah hazretlerine duyurmak için kapılar yapmaya başlıyorlar... Evvelce sûret-i haktan görünerek edindikleri taraftarlar vâsıtasıyla o zâtı mahv edeceklerdi ama, ne yapsınlar ki vukuat ve hâdiseler onların tasavvurlarının aksine yürüyor; çünkü ordunun muvaffakiyetleri devam ediyor. Şu halde fırsat gözleyerek, o iş adamının ayağının sürçmesini veya harp talihinin aksine dönmesini beklerler. İstediklerine uygun bir hal zuhûr edince de, vaktiyle tertip etmiş oldukları hücum kollarıyla hemen üzerine çullanarak işini bitirirler.

Tarihe dikkat buyurulsun, devletimizin geçmişi göz önüne getirilsin, bu tertip ve manevralar ile nice nice büyüklerin canına kıyıldı. Her biri gerçekten zamanın nâdir yetişen dehâlarından olan nice büyüklerimizin hânümânı kökünden söküldü. İşte bu gibi hallerin hepsi. Devlet-i Osmâniyye ve Ümmet-i İslâmiyye'yi pek büyük terakkilerden alıkoydu, nice fır-

satlar kaçırıldı. El'ân da ne fırsatlar kaçıyor!.. Allâhümme-rham ümmete Muhammed. (58)

Kürtler, teslim olan Ruslara saldırdılar

Gelelim sadede:

Eleşgirt kumandanı Tatlıoğlu Şehit Mehmet Paşa'nın düşmanla tutuştuğu esnâda Muhtar Paşa, Bargiri'de bulunan Van kumandanı Fâik Paşa'ya bir telgraf çekerek, bulabildiği kuvvetle Bâyezid'e doğru ilerleyip Mehmet Paşa'yı sıkıştıran düşmanın ric'at hattını tehdit etmesini, Bâyezid kasabasını düşmandan geri almasını ve zapt eylemesini emr etmişti. Fâik Paşa da fırkasının mevcut kuvvetinin kâfi gelmiyeceğinden bahisle Kürtlerin hâlinden şikâyetler eder idi. Her türlü mânilere mümkün olabilen şekillerde son vererek, mevcut olan kuvveti ne ise onunla ilerlemesi, kati olarak emr edilince, ancak güç hâl ile yerinden kımıldayabildi.

Fâik Paşa iki tabur asker ve harbin ilânından bu yana, yâni iki aydır toplanabilmiş olan muâvine askerinden piyâde ve süvâri üç bin kadar derbeder ile Bayezid civârına varır. Burada, şehir içindeki kışlada düşmanın iki tabur piyade askerini bulur. Taraflar arasında uzun uzadıya birtakım münâkaşalardan sonra, düşmanın teslim-i silâh ederek teslim olmasında anlaşılır.

Ruslar silâhlarını Fâik Paşa'ya teslim etmek için

(58) «Allah'ım, ümmet-i Muhammed'e acı!»

takım takım kışladan çıkarlarken, ömründe Moskof askeri görmemiş olan Kürtler, Rusları görünce, mal bulmuş Mağrıbî gibi birden bire üzerlerine hücum ederek bir çoğunu öldürürler. Bu hâli gören ve daha kışlada hazırlanmakta olan bir tabur kadar Rus askeri, kışlanın kapılarını çevirip bizimkilere teslim olmaktan vaz geçerler.

Fâik Paşa, reislerinin yardımıyla, Kürtlerin önüne geçer, karşı koymadan teslim olan ve her türlü taarruzdan masun kalmaları gereken Rusların sağ kalanlarını kurtarır. Kurtarılabilen yetmiş seksen kadar Rus, tamamen soyulup soğana çevrilmiş, hatta bazılarında setr-i avret edecek bir şey dahi kalmamış haldedirler. Bunlar, üryan ve giryan kurtarılıp nizâmiye taburlarının olduğu yere gönderilip muhâfaza altına alınırlar. Sonra bu esirler, Van vâlisi bulunan Hasan Paşa tarafından giydirilip kuşatılıp, Halep yoluyla İstanbul'a gönderilmiş idiler.

Buracıkta Kürtlerin yine bir münâsebetsiz hallerini, tenkit ederek yazacağım. Herhalde gelecek nesillerin ibret alması için faydadan hâlî değildir:

Eleşgirt fırkası düşmanı takip ederken, Ruslar yolda vefat eden yaralılarını ve bilhassa Halyaz harp yerindeki ölülerini elbiseleriyle gömmüşler imiş. Bizim Kürtlerden bazıları bunların elbiselerini soymak tamahı ile cenâzeleri kabirlerden çıkarıp, çıplak ve açık saçık meydanda bırakmışlar, âlemi kokutup, sârî hastalıklara sebep olmuşlardır... Kim diyor ki bizim adamlarımız ticareti sevmez, hangi ağzı kara iftirâ ediyor ki bizim ahâli tembeldir, servet kazanma yo-

lunu bilmez?.. İşte göz önünde, apaçık görülüyor ki, ticaret ve menfaat elde etmek için tab'-ı selim sahiplerinin, hatta bütün insanların nefret ettiği mezar soygunculuğu sanatını bile yapanlarımız var!.. Böyle şeylere cesaret edenlerin tutulup kurşuna dizilmesi emri verildi, ama, düşmanı takiple meşgul olan fırkanın, bunları araştırıp meydana çıkarmaya vakti olmadı. Bu pis iş de, yapanların yanına kaldı gitti.

Kışladaki Ruslar teslim olmuyor

Bâyezid kışlasından çıkıp teslim olan esirler, bir taraftan Kürtlerin elinden kurtarıla dursun, bir taraftan da kışlaya sığınmış olanların, tekrar elde edilmeleri çâresine bakılır. İçerdekiler kurşunla cevap verirler. Her ne kadar uğraşılırsa teslim olmazlar.

Bunları sarıp sıkıştırmak üzere, Kürtlerle beraber, bahsi geçen iki taburu erkânıharbiye mirlivalarından Kayserili Mehmet Münip Paşa ile Bâyezid'de bırakarak, bilmem ne sebebe mebnî ise, Fâik Paşa, fırkasının merkezi olan Bargiri'ye döner. Sonra Şeyh Ubeydullah Efendi'nin ısrarı üzerine bu taburlara üç de top gönderir. Kışlanın muhâsarası şiddetlenir, su almak üzere çıkanlar vurulur, teslime zorlanırlar, ama bir kere hepsi oldukları yerde ölmeye karar vermiş ve bibirleriyle sözleşmiş olduklarından, fayda vermez. Kışlanın pencereleri nizâmiye askerinin ve Kürtlerin kurşunu altında olduğundan kimse başını çıkaramaz olur. Bir taraftan da top güllesiyle kışla dövülüp, başlarına yıkılacağı anlatılırsa da, eski kâr-

gir binanın metânetine güvenerek yine teslim olmazlar.

Hatta Fâik Paşa'dan Muhtar Paşa'ya gelen 13 Haziran 93 tarihli telgrafnâmede, kışladaki harbin başından beri, bir kaymakam, bir kolağası, bir yüzbaşı ile üç yüz kadar küçük zâbitan ve neferin öldürülüp, müslim ve gayri müslim yüz otuzdört neferin esir edildiği gibi, muâvine askerlerinden olan Kürtler tarafından altı yedi yüz kadar hayvanın (anlaşılan memleket içerisindeki idareden) ve bir miktar silâh ve sâirenin ganimet alındığı, Rusya askerinden üç nefer müslüman Dağıstanlının dahi kaçarak bize katıldığı ve taburlara kayd olunduğu bildirilmiştir. Yine o gün Fâik Paşa'dan gelen bir telgrafta ise, muhâsaradakileri kurtarmak için, hududdan geçerek imdâda gelmiş olan süvâri ve piyâde bin beşyüz kadar düşman askerine karşı, bir miktar süvâri asâkir-i şâhâne ile bin kadar da muâvine atlısının çıkıp harp ettikleri, bizim dokuz şehit verdiğimiz ve düşmanın kırk kadar kaybı olduğu ve düşman askerinin bozularak Cebelli gediğinden içeri, geriye tard edildikleri bildirilmişti.

Elhasıl muhâsaradakilerin bu taraftan dahi ümitleri kesilmiş olduğu halde yine dayanmakta devam ediyorlardı... Muhâsaranın müddeti uzadıkça uzar, içerdekilerin ölüleri yanlarında kalır ve kokar. Açlıktan ve susuzluktan son dereceye gelirler ise de sıkı bir ahde karşı, dışardan gördükleri baskı para etmez, şiddetle karşı koyarlar. Rivâyet olunur ki, hastahane hizmetçiliğinde filânda bulunmak üzere içlerinde

birkaç Moskof kadını varmış; erkekler onların teşvikleriyle bu kadar zaman müdâfaada sebat etmiş imişler.

Muhâsara altındaki düşmanın kahramanlığı

Muhtar Paşa telgraflarla Fâik Paşa'yı sıkıştırarak, bizzat gidip bu işe bir nihâyet vermesini emr eder. Paşamız her nedense, bulunduğu Bargiri mevkiinden kımıldayamaz!

Eleşgirt fırkasıyla düşmanı takip ederek Diyadin'e varmış olan Kurt İsmaîl Paşa:

«— Kışla içine kapanmış olan dört buçuk hazeleyi veyahut kahramanı, bu kadar vakitten beri elde edememek, ne demektir?»

Diye, kalkar bizzat Bâyezid'e gider. Ruslara, Bâyezid'e geldiğini ve teslim olmalarını anlatarak teminat verir. Yine mümkün olmaz. Herifler silâhla cevap verirler.

Bunun üzerine İsmail Paşa:

«— Topları şuraya koyunuz ve kışlaya şu taraftan hücum ediniz.

Gibi, Mehmet Emin Paşa'ya bazı emirler vererek Diyadin'deki ordugâhına döner. İsmail Paşa'nın ordugâhıyla Bâyezid'in arası yedi sekiz saatlik bir mesâfedir. Muhasara otuz günü bulur. İçerdekiler açlıktan kendi ölülerinin etini yer, yine teslim olmazlar.

Aman şu sırada:

«— Belki bunların bir bekledikleri veyahut başka surette bir ümitleri vardır!»

Diye hatıra bir şey gelmesin.

Hayır ne gezer! Bir aydan beri ahâlisini filânını tanımadıkları ve garip oldukları bir memlekette ve bir binânın içinde kapanıp kalmışlar. Kiminle haberleşecekler, onlara «Geliyoruz, sebât edin!» haberini kim ulaştıracak?

Her ne ise, herifler o derece sabır ve sebât gösterdiler ki, sonunda muvaffak oldular, gayret ve fedâkârlıklarının semeresini gördüler. Zaferin gayrete âşık olduğuna dâir, İslâm büyüklerinin söyledikleri sözün ve o hikmetli düsturun bir tatbiki de işte bu vak'adır.

Muhasara altındaki düşman taburunu General Tergoukassof'un kurtarması

Bizim mahsurlar kendilerini müdâfaa edip dururken, *İsmail Paşa'nın, takip ederek getirip Musun gediğinden içeri hududa tıkmış olduğu General Tergoukassof'un fırkası, hududdan içeri gittikten yedi gün* sonra, Bayezid'in önündeki Cebelli gediğinden tekrar çıkarak doğruca Bayezid'in üstüne gelir. Altı, yedi saat geride bulunan İsmail Paşa ordusunu ve üst tarafta Bargiri cihetinde bulunan Fâik Paşa fırkasını hiç gözüne almıyarak ve alsa bile mahsur bulunan kardeşlerini kurtarmak uğrunda bütün fırkalarının yanmasını cana minnet bilerek, muhâsara eden bizim üç tabur ve bazı Kürt muâvine askerleriyle savaşa tutuşur. Bizim üç taburu kaçırır, biraz esirle beraber,

bizimkilerin ellerinde bulunan üç topu da alır, içerdekileri kurtarır.

Düşmanın Bayezid'e gelip harp etmekte olduğunu haber alan Eleşgirt fırkası, altı tabur askeri erkânıharp miralayı Âkif Bey'in kumandasında öncü olarak gönderir. Ertesi gün, geri kalan diğer altı taburu da bizzat İsmail Paşa alarak yetişir ve haylice top muhârebesi ederler. Fakat bu top muharebesi uzaktan ağız dalaşı hükmünde olduğundan, iki taraf da birbirine bir zarar veremez. Düşman fırkası da, bizim iki fırkaya, yâni İsmail ve Fâik Paşa fırkalarına rağmen, düdüğünü davulunu çalarak, kemâl-i izz ü vakarla yine geldiği yoldan huduttan içeri çekilir gider.

Tuhaftır ki, bu hususta 2 Temmuz 93 tarihiyle İsmail Paşa'dan Muhtar Paşa'ya gelen bir telgrafnâmede:

«Üç saat kadar top ateşine devam olunmuş ve düşman, Bayezid'de bulunan çok miktarda zahire ve eşyası ile yirmi kadar nakliye ve hasta arabası terk ettirilerek Bayezid'den çıkarılmış ve nihâyet ric'at-ı kahkariyye ile Bayezid'in üç saat içerisinde Karabulak nam mahalle kadar çekilmiştir. Düşmanın telefâtı yüz nefer kadar olup, bizim telefât ise lehülhamd pek cüz'î bulunmuş; muhârebe esnasında Bayezid'deki taburlardan bir bölük kadar asker kaybolmuş ise de bunların da firar etmiş veya dağılmış olmaları tahmin olunmuş, filân, filân da sâye-i mâye-i şâhânede muzafferiyet de bizde kalmış imiş...»

Bakındı yalana! Bizim askerden kayıp dediği, esirdir; ganimet aldım dediği zahire ve eşyayı ise

evvelce Ubeydullah Efendi'nin Kürtleri memleket içinden toplamışlardı. Bizim topların gittiğinden hiç bahis yok. Düşmanın askerliğini, himmetini, muvaffakiyetini dünyaya duyurdu bir vak'ayı, muhterem Paşa hazretleri, bizim gâlibiyetimiz şeklinde anlatıp ilân-ı muzafferiyet ediyor ve gerçeğin aksini yutturuyor!

Bir de yine İsmail Paşa hazretlerinin 27 Haziran 93 tarihli olarak Muhtar Paşa hazretlerine gelen bir yazısında dahi: «Şimdi karakollarımızla casusların getirmiş oldukları habere göre, düşmanın Revan cihetinde bulunan kuvvetinden ayrılan bir hayli süvârinin Bayezid'deki mahsurları kurtarmak üzere Cebelli gediğinden taarruza başlıyacağı anlaşılması üzerine derhal (*) buraca lâzım gelecek tedbir ve teşebbüslere girişildiği, Van fırkasının Teperiz'den alınarak Bayezid kasabasının arka ve önünde bulunan noktaların tutturulmasıyla beraber, mahsurların emana getirilmesi veya başka şekilde işin bitirilmesinin Fâik Paşa'ya yazıldığı bildiriliyordu.

Demek ki düşmanın huduttan çıkıp mahsurları kurtaracağını beş gün evvel duyduk. Bu işi duyan Eleşgirt fırkasıyla Bayezid'in arası da sekiz saat, «derhal» lâf-ı celîliyle ordusunca İsmail Paşa hazretlerinin teşebbüs buyurduklarını hikâye ettikleri tedbirler ne idi, orayı anlıyamadık! Zira düşman 1 Temmuz'da Bayezid'i bastı. Mahsur olan kendi askerini kurtar-

---

(*) Bizim resmî yazışmalarda israf derecesinde kullandığımız bu «derhal» sözünün dahi elinden illâllah!..

dı; bizim toplarla beraber askerlerimizi esir aldı. Bizler hazerâtı Eleşgirt fırkasından 2 Temmuz'da, yani bir gün sonra kemâl-i muzafferiyetle avdet eden düşmanın arkasına takıldık. Şu halde arkadan bizim attığımız toplar, düşmanın zaferini ilân etmek için atılan şenlik topları yerine geçmedi mi?

Hatâların devâmı

Eh! Şimdi geliniz de bu işi iyice düşünelim, muhâkeme edelim! Neresini muhâkeme edelim? «Agna-s sabâhu an-il misbâhi» (59) diyelim de susalım. Çünkü mesele meydandadır. Ruslar bu başarılarıyla kıyâmete kadar iftihar etsinler; biz de o baptaki miskinlik ve münâsebetsizliğimizle o vakte kadar utanalım.

Sonradan işittik ki, meğer Muhtar Paşa'nın sıkıştırması üzerine Fâik Paşa, her halde mahsurlara söz dinletmek üzere fırkasıyla Bayezid'e doğru gelirken, öncüleri olan iki tabur Bayezid'in üst tarafındaki bir tepeye gelip çıkmışlar ve bizim, muhâsara eden kuvvetlerin, huduttan çıkıp gelen düşmanla savaşmakta olduklarını görmüşler. Usûl olduğu üzere, oldukları yerde durarak, arkalarından gelmekte olan Fâik Paşa'ya haber vermişler... Fâik Paşa: «Belki başımıza bir kaza gelir,» diyerek durmuş olan tabur-

(59) «Gün ışığı, kandile muhtaç değildir.»

ları geriye almış da işin sonunu olduğu yerde beklemiş durmuş.

Fâik Paşa'nın öncüsü bulunan iki taburun tepe üzerinde olduğunu düşman dahi uzaktan görmüş ve hayli telâş eylemiş ise de, sonradan taburların geri çekildiğini görünce nefesi genişlemiş ve çekinmeden işine devam etmiştir.

Münâsebetsizliğin, korkaklığın, cevhersizliğin derecesi görülüyor mu? Tertipsizliğin, ihtiyatsızlığın miktarı anlaşılıyor mu?

Rusya devleti bu muhârebede kahramanlık göstermiş olan bütün askerlerine madalya vermişti. Beyezid'deki müdâfilerin hepsine ise hususî altın madalyalar yaptırarak vermiştir. Değil altından, elmastan bile yaptırsa azdır. Çünkü onların gösterdikleri yiğitliğe dünyada karşılık olacak mükâfatın bulunması kolay değildir.

Gerçi sonradan Fâik Paşa'ya işten el çektirildi, azl edildi. Harpten sonra divan-ı harbe verilip muhâkeme olundu, rütbesi alındı, askerlikten çıkarılıp sürüldü. Ama neye yarar, kayıplar telâfi olunamadı.

Mâdem ki düşmanın askeri kışlaya kapatıldı. Bizim ise her türlü âlet ve edevata sahip beş binden fazla askerimiz var. Düşmanın, nasıl olursa, ele geçirilmesi de karara bağlanmış, Şu halde o kışlayı yerle bir etmek mümkün değil miydi? Gerçi elde edilecek pek az düşman askeri ile, Rusya orduları kuvvetçe eksilmiş olmayacaktı. Fakat bu takdirde askerlik şan ve namusumuz kurtulacak, düşman da bu kadar fazla iftihar ve gurur duyamayacaktı.

Bu meselenin kötü neticesinden Fâik Paşa tamâmen mes'ul ise de, düşmanı takip ederek oraya kadar gitmiş olan İsmail Paşa fırkasına ve İsmail Paşa'ya da bu mesûliyetten bir büyücek hisse ayırmak lâzımdır. Zira takip edip hudûda kadar kovaladıkları ve huduttan içeriye soktukları düşmanın yedi gün sonra öbür taraftan çıkıp da böyle bir iş görebileceğini hesap etmemek pek büyük kabahattir.

Zannedersem, düşmanı takip etmiş olan bizim Eleşgirt fırkası, düşmanın tekrar kendi üzerine hücum edeceğini düşünüp, buna karşı müdâfaa hazırlığı ile meşgul idi. Elhâsıl, Rusya fırkasının kumandanı General Tergoukassof ile evlâd ve ahfâdı böyle bir büyük cesaretten dolayı iftihar etsinler.

ONBİRİNCİ KISIM

- ★ DÜŞMANIN ÇEKİLİŞİ
- ★ RUS KUMANDANINI MEDİH
- ★ KARS'IN VE ASKERİN İHTİYAÇLARI
- ★ HALKIN FEDAKÂRLIĞI
- ★ ÇERKES SÜVARİLERİNİN ORDUYA VERDİKLERİ EZİYET

Kars ordusuyla birleşmiş olan muzaffer Osmanlı kuvvetlerinin bundan sonraki harekâtını yazmazdan önce, General Tergoukassof fırkası ile, onu takip eden Eleşgirt fırkamızın bu zaman zarfındaki yaptıklarını hülâsa edelim:

Fakirin Halyaz'daki, yâni Eşekilyas köyünün üst tarafındaki fırkadan ayrılıp da Zivin ordugâhına geldiğim gün, Eleşgirt fırkası kumandanı Ferik Ahmet Fâzıl Paşa'nın, düşman fırkasını takip eylemek üzere askeri yola çıkardığı yazılarak, iş orada bırakılmıştı.

Düşmanın çekilişi

O gün bizim fırkanın öncüsü hükmünde olan süvârilerimiz, düşmanın artçı süvârilerine çatıp savaşarak yürümüşler ve «Dahar» yahut «Tâhir» gediğine kadar gitmişlerdir. Ertesi gün yine düşmanın ric'at hareketine devam etmesi üzerine Osmanlı askeri dahi arkasından yürümüş, Zidikân'ın bir saat kadar berisinde, yine düşmanın artçısını bizim öncümüzün sıkıştırması üzerine, düşman bütün fırkasını durdur-

muştur. Burada iki tarafın akşama kadar top muhârebesi yaptığı, günlük vukuât arasında Ahmet Fâzıl Paşa tarafından Muhtar Paşa'ya bildirilmiştir.

O gün, Bayezid ve Van fırkalarının kumandasını almak üzere gönderilen Kurt İsmail Paşa hazretleri Eleşgirt fırkasına varmıştır.

Geceleyin düşman Zidikân'dan kalkıp gitmiştir. Fakat oraya depo ettiği çok miktardaki zahireyi nakl edemediğinden, bunları, bize kalmaması için, harpte âdet olduğu üzere, yakmıştır. Ayrıca elli altmış kadar «gurgan» tabir olunan nakliye arabalarını da bir daha kullanılmayacak şekilde kırıp dökmüştür... Bizim öncüler arkadan yetişerek, yanmakta olan zahireden elli altmış bin kıyye mikdarını kurtarmışlardır.

Ertesi gün yine bizim fırkanın Zidikân'dan hareketinde ileride bulunan Kürt süvârileri, düşmanın, ordusuna yetişmek isteyen perakende bir bölük süvârisine çatarak harp etmişler. Bu bölükten hayli telefât olmuş. Bizimkilerden de üç şehit ile on beş kadar yaralı verilmiş. Düşman yine yoluna devam etmiş. Bundan sonra, düşmanın mağlup fırkasına bizim asker, bir kere de Karakilise'de yetişmiştir. Düşman orada eskiden mevcut olan istihkâmlara girmiş. Üzerine doğrudan doğruya hücum edilmeyip, ric'at hattı üzerine yürünerek çatışılmış. O gün de harp edilerek düşmana yüz nefer kadar zâyiat verdirilmiş, bizim tarafta da dört şehit ile beş on kadar yaralı bulunmuş. İki taraf oldukları yerde gecelemişler.

Sabahleyin, düşmanın geceden savuştuğu görülerek yine tâkibine devam olunmuş. İşbu Karakilise'-

de dahi çok miktarda erzak ele geçtiği İsmail Paşa hazretlerinin 20 Haziran 93 tarihli telgrafıyla bildirilmiştir.

Ondan sonra alınan 22 Haziran 93 tarihli telgrafta, düşmanın Üçkilise'nin bir saat berisindeki Kürtali köyünde olduğu, o gece şafaktan bir saat önce takibe başlanacağı yazılı idi. 23 Haziran 93 tarihli telgrafta da bizim süvârilerin düşmanın artçısını Üçkilise'de yakaladıkları ve harp ederek ilerledikleri bildirilmekle beraber, fırkamızın dahi Üçkilise'yi geçerek hudûda bir saat mesâfede bulunan İpek gediğinde de düşmana çattığı ve akşama kadar savaşarak, düşmanın oradan da ric'ate mecbur edildiği yazılıyordu.

Düşman fırkası selâmetle gitti

İsmail Paşa'nın 20 Haziran 93 tarihli telgrafında, yâni Karakilise'den yazdığı bir telgrafta, askerin dinlenmekte olduğunu bildirmesi üzerine, Muhtar Paşa'nın 22 Haziran'da cevâben yazdığı telgrafta, askerin dinlenmesi isâbetli olmakla beraber, düşmanın pek az vakti olduğu, şâyet vakit kazandırılırsa imdat alabileceği ve taburlarının mevcudunun pek düştükten başka çok zayıf oldukları, bunun Kars cihetinden yaptırılan tahkikatla anlaşıldığı, bu bakımdan şu fırsattan istifâde edilmek gerektiği, velhâsıl hâlin icâbına göre manevra yapılması lüzumu tavsiye olunmuştu.

Yine Muhtar Paşa bir düzüye telgraflarla Van fırkası kumandanı Fâik Paşa'ya dahi: «Eleşgirt'ten düşman fırkası ric'at ediyor. Ne kadar başıbozuk sü-

vârisi varsa arkasını almak üzere ileriye çıkarınız.» emrini veriyordu. Hatta Şeyh Ubeydullah Efendi, belki Fâik Paşa'nın emrine itaat etmez ihtimâli ile, Şeyh Efendi'ye dahi maiyetiyle ileriye hareket etmesi emrini vermişti... Şeyh Efendi'nin verdiği cevap, Fâik Paşa'nın 19 Haziran 93 tarihli telgrafıyla bildirilmiş ve gâyet tuhaf olmasına mebni aynen buraya derc olunmuştur:

«Huzûr-u Sâmî-i müşîr-i efhamîye,

«İleriye hareket edilmesi hakkında Şeyh Ubeydullah Efendi'ye yazılan emirnâme-i müşîrîlerini gördüm ve yerine getirilmesini ihtar ettimse de uzak olduğundan gidemeyip Üçkilise'ye süvâri göndereceği cevabını verdiğini arz eylerim.

Reis-i erkân-ı kumandan-ı
fırka-i Bayezid ve Van
Ahmet Fâik»

Bununla iktifâ olunmayıp bir taraftan da muâvine askerlerin celp ve toplanması ve levâzımatının hazırlanması için Fâik Paşa ile beraber bulunan Van vâlisi Hasan Paşa hazretlerine dahi teblîgât yapılıyordu.

Hasan Paşa'dan gelen telgraf cevabı da şudur:

«Huzûr-u sâmî-i müşîr-i efhamîye,

«Bayezid kışlasına sığınmış olan düşman askeri eski halinde durmaktadır. Rusyalının Eleşgirt'ten ric'at eden fırkasının yolunu kesip şaşırtmak üzere gönderildiği arz edilmiş olan süvârilere katılmak için, Şeyh Ubeydullah Efendi maiyetinde bulunan sekiz yüz süvâri dahi dünkü gün akşamdan evvel yola çı-

karılmış ve tamamı ikibin beşyüz kadar olup, sevklerine de kâfi miktarda asâkir-i şâhâne süvarisi ile Miralay Ahmet Bey memur edilmiş olduğunu arz ederim.

22 Haziran, sene 93
Vâli-i vilâyet-i Van
Hasan»

İsmail Paşa'dan alınan 24 Haziran tarihli telgrafta, İpek gediğinde bulunan düşman fırkasının tamamen huduttan içeri gittiği ve fırkamızın ise bu gedikte mevki tutarak oturduğu ve kendisi dahi, Bayezid kışlasında mahsur bulunan düşman taburunun bir çâresine bakmak üzere Bayezid'e hareket edeceği bildirilmiştir.

İşte efendim! Düşman fırkası selâmetle huduttan içeri gitti ve bizim ordu da huduttaki bir gediğin ağzına gelerek dayandı kaldı.

Fâik Paşa'nın ve Van valisinin sûretleri yukarıda yazılan telgraflarına dikkat buyurulur mu? İcâbı hâlinde ellibin süvâri ve piyâde ile düşman üzerine hareket etmeye hazır bulunan Şeyh Ubeydullah Efendi neler yapıyor? Güç belâ olarak, Van valisi ikibin beşyüz Kürt süvârisini Üçkilise'ye gönderdiğini beyan eylediği ve Fâik Paşa'nın 19 Haziran 93 tarihli telgrafı dahi Kürtlerin gönderileceğini teyit eylediği halde dikkat buyuruldu mu? Düşmanın ric'at etmekte bulunan mâhut fırkası Üçkilise'de kimseye tesâdüf etmeksizin kemâl-i izz ü vakâr ile geçti gitti.

Düşmanın önü neden kesilmedi

Halbuki Bayezid ile Üçkilise'nin arası bir günlük yoldur. Haydi ağır yürüyecekleri cihetle bizim Ekrâd hazerâtı o yolu iki günde alsınlar. Hesapça Haziran'ın yirmi birinci günü Üçkilise'de olmaları lâzım gelirdi. Düşmanımız ise Üçkilise'yi ayın yirmi üçünde geçti. Mamafih, Kürtleri sevk e*mek üzere nizâmiye askeri miralaylarından Ahmet Bey de tayin olunmuştu. Haniya, Ahmet Bey nerede? O da meydanda yok!

Tutulduğu iki büyük muhârebe ile kuvvetinin mühim bir kısmını kayp eden ve ric'ate mecbur kalarak nerdeyse hayatlarından ümit kesmiş olan Tergoukassof fırkası gibi felâket görmüş bir asker üzerine bizim ikibin beşyüz süvârimiz hücum etmiş ve adam gibi davranmış olsaydı, onikibin beşyüz kişilik iş görebilirlerdi. Lâf değil, ikibin beşyüz süvâri bu! İnsan bu kadar süvâriyi bir yerde görürse, kalabalığın dehşetinden hissiyâtı alt üst olur.

Bunlar, fırkanın tamamını esir edemeseler bile, mutlaka toplarını ve diğer silâh ve ağırlıklarını tamamen döktürürler idi. Ondan sonra da bu fırkanın tekrar hududu geçerek Bayezid'deki mahsurları kurtaracak kudreti kalmaz idi. Ruslar bir ikinci fırka tertip ve silâhlandırıncaya kadar hayli vakit geçer ve belki de Kars cihetindeki kuvvetinden biraz asker ayırarak Bayezid tarafına sevk etmeye mecbur kalırlardı. Bu hâlin vereceği fırsat ile de belki Kars tarafla-

rında da umulmadık işler başarılır ve devletimizin yüzü gülerdi.

Lâkin kime ne söyleyeceğiz? Niçin davranmadınız, diye kimi mes'ul tutacağız? Gayri muntazam gönüllü, karga derneği, hükmünde olan bir sürü halk ile iş mi görülür!.

Bu Kürtleri bir intizâma sokmak, usûlünce ileri geri almak üzere, hepsi Miralay Ahmet Bey'in kumandasına verilmiş imiş. Hâdiseden değil, sulhtan sonra bile sorulmadı ki: «Yâhu, ne yaptınız, niçin vaktiyle yetişmediniz? Yoksa yetiştiniz de mukavemet mi edemediniz?» İşte bu vak'anın sebepleri de öteki askerî hatalarımız gibi gizli kaldı veya kaybolup gitti.

General Tergoukassof'un medhi

Elhâsıl efendim, dünyada General Tergoukassof kadar tehlikeler içinde kalmış da askerî nizâmını bozmayarak selâmetle yakayı kurtarmış bir kumandana nâdiren rastlanır. Tergoukassof'u Ruslar hayır *ile yâd etmelidirler*. Tergoukassof, hududu geçti, otuz bu kadar saatlik yol aldı, mühimmat merkezinden ayrıldı. Ric'at yolunu tehdit etmek üzere Bargiri'de bir Osmanlı kuvvetinin bulunduğunu da bildiği halde ileri yürüdü. Bizim Tatlıoğlu ile bir büyük harp etti, ondan sonra Muhtar Paşa ile de Halyaz'da bir büyük muhârebeye tutuştu. Yine bozulmayarak topluca kaldı ve vazifesini yaptı. Üç dört gün sonra da geri çekilmeye başladı.

Onun artçısı dâimi olarak bizim öncülerin ateşi altında idi. Bazen fırkasını durdurup top muhârebesi eder, bizim askerin yani süvârinin üzerine gülle yağdırırken fırkasını kaçırırdı. Askerî idâre merkezi, erzak ambarları bizim elimize geçti. Gece kaldığı yerlerde nasıl erzak tedârik ediyor, ve bilhassa süvâri ve topçu beygirlerine ne yediriyordu? Dokuz gün böyle ateş ve tehlike içinde nasıl gitti de bir top bırakmadı ve bir neferini yorgun veya kalgın olsun esir vermedi. Buraları şâyân-ı hayrettir!

Düşünüyorum da bu yolda bir hareketin icrâsına zihnimde yol bulamıyorum. İçinde bulunmamış olan, böyle bir hâlin dehşet ve azametini takdir edemez. Bilhassa, ric'at eden askerin **kalbi bozulmuş ve âdetâ** yürekleri tavşan yüreği hâlini almıştır. Askerin kalbinin bozukluğu, ürkekliğinin devam etmesi, generalin kuvvetini on ise bire indirir. Bizim askerin ise gâlibiyet neşvesiyle kalpleri büyümüş olduğundan kuvvetimiz bir'den on'a yükselmiştir. Hal böyle iken General hazretleri emniyet ve selâmetle hududu geçti. Askerine üç beş gün zarfında yeniden çeki düzen vererek, hududun başka cihetinden çıkıp Bayezid kışlasında mahsur kalmış askerlerini kurtarmaya gitti. Bu adamın cesaretini ve askerinin itaat ve meziyetini bir türlü unutamıyorum. Ve üstünlüğünü yazmaktan kendimi alamıyorum. Artık elverir illâllah!...

Kars'ın ve perişan askerimizin ihtiyaçları

Şimdi hikâyemize bıraktığımız noktadan devam

edelim:

Ordu-yu hümâyûnu Çivilikaya'ya kadar götürüp orada bırakmış idik. Demek ki, bizim önümüzce ric'-at eden düşman, Kars üzerinde bulunan umum kuvvetleriyle, biz ise Kars'taki kuvvetlerimizle birleştik.

Kars'ta bulunan otuz tabur askerden yirmidördünün seyyar hâline konarak Muhtar Paşa hazretlerinin yanına alınması ve altı taburunun dahi ihtiyat olarak bırakılmasına karar verildi. Ama Kars'tan alınacak taburları seyyar hâle getirmek için, her tabura en az otuz ve sakalık için de sekiz olmak üzere, otuz sekiz baş yük hayvanına ihtiyaç vardı. Bunların tamamı dokuzyüz oniki hayvan ediyordu. Kars'tan çıkarılacak seyyar toplar için de hayvana ihtiyaç olduğundan, tez elden hiç olmazsa bin ikiyüz baş yük hayvanının tedâriki lâzım geliyordu. Bir taraftan da askerin erzakı meselesi için uğraşılıyordu.

Ayrıca Kars'ın ilerisindeki arâzinin hâli Kumandan Paşa hazretlerince meçhul idi. Buralarını keşf etmek ve lâyıkıyla anlamak için de, Çivilikaya'da ve Çivilikaya'nın ilerisindeki Vezin köyü civarında bulunan ve Akpınar denen yerde sekiz on gün kadar kalındı.

Duraklamaya sebep olan meselelerin dördü de mühimdir. Bunların birincisi Kars'taki taburların seyyar hâle konması idi. O taburlar, bizim yanımızda eskiden beri mevcut olan taburların mekkâreleriyle orduya getirildi. Bu taburlara lâzım olan hayvanlar Erzurum'dan istenildi, gelirse dağıtılacaktı.

İkincisi erzak meselesidir. Bu da çok mühimdir. Çünkü civar köyler ve bütün Kars kazâları, bir kere

düşman istilâsına uğramış bulunduklarından mahsullerinden hayır kalmamıştı. Kalanları ise, yarının ne olacağını bilmeyen ahâli ihtiyat olarak saklamıştı. Bu işi güçleştiriyordu. Fakat onlar da tamamen haksız değildi. Bu civar ahâlisi vaktiyle ordu namına ne vermişlerse, bedelini alamamışlardı. Bu yüzden bîzar olup alacaklarını bir hizmet olarak devlet hazinesine terk ve teberru edenler vardı. Hatta halkın elinde tâ geçen harpten, yâni Kırım harbinden kalma birtakım alacak senetleri beklemekte idi... Köylülere mürâcaat edilince, «Yoktur!» cevâbı alınıyordu. Esasen bizim istediğimiz çok miktardaki zahirenin onlarda bulunmayacağı da belliydi ya!

Kars'ta depolanmış olan zahireye el konulamıyordu. Çünkü yarın bir muhârebe olup da ordunun ric'at etmesi icap ederek Kars yine muhâsara altına düşerse orada hazır anbara konmuş olan zahire halka lâzım olacaktı. Aksi halde pek kötü âkibete düşülürdü.

Askerin günlük ihtiyacı olan kırk elli bin kıyye un, peksimet ve arpanın her gün orduya yetiştirilmesini Erzurum idâresinin tanzim etmesi gerekirse de, bu işin intizâma konulması da en az bir ay isterdi. Çünkü o şekilde yüklü bir mekkâre Erzurum'dan ordugâhımıza sekiz günden aşağı gelemez. Artık mecbûren bir taraftan Kars'daki anbarda bulunan zahireye göz dikildi, bir taraftan da zâbitlerin ceplerine on bin, yirmi bin guruş kaaime akça konulup, peşin akça ile et, bulgur, un, bâzen ekmek satın alınmak üzere köylere ve kazalara çıkarıldı.

Halk fedâkârlık etti, ama çoğu ziyân edildi.

Her ne kadar Kars hükümeti ve diğer kazâlar kaymakamlıkları işin yürümesi için himmet ediyor iseler de, her gün kırk elli bin kıyye erzâkı, velev onbeş günlük de olsa bulup çıkarmak kolay değildir. Zâten yerli halkta da buna kudret kalmamıştı. Mutlaka başka vilâyetlerin yardımı da olmalıdır. Olmadı değil, bütün vilâyetler fedakârlıktan geri kalmadı. Vatandaşlarımızın hepsi, Allah için, fevkalâde hizmet ve himmet ettiler, çalıştılar, çok şeyler verdiler. Nakit, eşya ve yiyecek olarak yardımlarda bulundular. Ama yoluyla idâre olunamadı. İş, «Oğlan yedi, oyuna gitti, çoban yedi, koyuna gitti» atasözüne döndü... Bilmem ki, hangi bahsi tutsam uzayıp gidiyor...

Başka devletleri bilemez isem de, ahâliden iâne ve imece sûretiyle toplanılan şeyleri iyi idâre etmek zor oluyor. Yiyecekler, hayvanlar ve sâir eşyâlar sahipsizlikten, bakımsızlıktan ayaklar altında, şunun bunun elinde telef olup gidiyor. Böyle şeyleri satın alarap edinip de idâreye kalkışsak yine olamıyor. Nasılsa, vazifeşinaslık seciyesi bizde pek az olduğundan bütün işlerimiz ya ihmal veya suistimâlden kurtarılamıyor.

Bu işi parayla gördürmekten başka çâre yoktur. «Şu kadar günde şu kadar levâzımı kim toplayacak» diye açık eksiltme bir ilân vermeli. Çıkacak müteahhitlere o iş teslim olunup yalnız tevzi ve taksimi meselesini bizim idârelere bırakmalıdır.

İşte, parasız harbe girişilmiş olması, bazı yer-

lerde hakikaten kumandanların elini ayağını bağlıyor. Bâzı mevkilerde bu mesele korkaklığın gizlenmesi ve hakîkatlerin örtülmesine bahane de oluyor. Meşhur siyâset adamlarının dedikleri gibi, harbin muhtaç olduğu şey, paradır, para.. Paranın temini neye bağlı ve elde edilmesi nasıl mümkün ise, onu evliyâ-yı umûrumuz Allah için vakt-i âsâyişte düşünsünler de Osmanlılığın, Türklüğün yâni Devlet-i Muhammediyye'nin siyâsî varlığını muhâfaza etsinler.

Muhtar Paşa hazretleri her telgrafında Seraskerlik makamına ve Mâbeyn-i Hümâyûn'a parasızlıktan, erzaksızlıktan ve nakil vâsıtalarının azlığından şikâyet ediyordu. Oradan da etrafa, alınsın, yapılsın gibi şiddetli emirler gidiyordu. Fakat ilerde iyi idâre edileceğinden emin olunsa bile, hepsinin yapılması zamana muhtaç; yol yok, şimendifer yok, en serî nakil vâsıtası öküz arabasıyla deve...

Bu noksanlıkların belâsı ile mühim bir emrin orduya bir saat geç varması ve geç icrâ edilmesi, devleti esâsından sarsacak kadar feci vakalar doğurabilir. Bu yazdıklarım hep gelecek nesilleri ikaz edip, uyanıklığa dâvet içindir. Yoksa tarihçilik yolunda bilgiçlik taslamak değil...

Arazi bilinmiyor, taarruz hazırlığımız da yok

Üçüncü mesele: Arâzinin bizce bilinmemesi, meçhul olması meselesidir. Başkumandan ile bütün ümerâ ve zâbitan bulundukları arazinin durumunu bilmiyorlardı. Nerelerden *hangi yollar geliyor? Bu yollar*

nasıl yollardır; hangileri umûmî ve hangileri husûsîdir? Askerî harekât icrâsına ve top, mühimmat vesâire nakline hangileri müsâit, hangileri değildir? Bu yollar nerelerde birleşir? Arazinin nereleri bataklık, nereleri düzlük ve dağlıktır? Görülen dağların arkaları nasıldır; oralarda ne vardır?

Harp sırasında bütün bunları bilip, askeri ona göre ta'biye etmek en mühim meseledir. Elde bu bilgiler olmazsa hiçbir şekilde hareket etmek mümkün değildir.

Dördüncü mesele: Hâlimize göre yapılması icap eden harekettir. Yani ordumuz levâzımatının tamam veya noksan olması hâlinde ne yapacaksa, buna göre bir hareket şekli tâyin etmektir. Rusya ordusuna galebe ederek, Ordu-yu Hümâyû'nun, Kars ilerisine ve hududa doğru ilerlemesi kimsenin hatır ve hayâline gelmezdi; burası hiç hesapta yoktu. Dolayısıyla evvelce yapılmış olan plânlar Erzurum'un ve Kars'ın müdâfaa hâlinde bulunmasına münhasır idi. Gerçi şimdi de işin esâsı bunlar idiyse de, müdâfaanın şekli ve mevkii değişti.

Burada «müdâfaa» sözünü, muhâfazası arzu edilen noktalar, istihkâm ve kalelerinde oturulup da müdâfaa edilecektir mânâsında kullanmıyorum. Harp fennine göre, müdâfaanın tamamlayıcısı taarruz; taarruzun en uygun bir vesilesi müdâfaa olabilirmiş. Muhâfazası istenilen mevkiin velev elli saat uzağında olsun icrâ kılınan askerî tedbir ve hareketler hep müdâfaa demek olurmuş. Bu hareketler ister taarruz ister müdâfaa şeklinde olsunlar...

İşte «Harp dönektir» kâidesince ordumuz evvelce Horum'da müdâfaa halinde iken, düşmanın muvaffak olamamasıyla harbin tâlihi ve taarruz sırası bize döndü ise de yine işin aslı değişmedi. Biz yine müdâfaadayız düşman yine taarruzdadır. Yalnız, işin şekli değiştiği için hesaplar tamamen başkalastı. Şimdi biz düşmana taarruz edersek, nasıl yapalım ki hem bir tehlikeye düşmeyelim, hem de istikbâlimizi emniyete alalım? İcra edeceğimiz bu taarruzda şâyet mağlup olursak, toplanma yerimiz ve ikinci savaş hattımız filân mevki olsun; kazanırsak, filân mevkiin elde edilmesi ile ordunun gelecekteki istikbâli emniyete alınsın. Çünkü mesele gayet nâziktir. Askerimizin ekserisi tâlim görmemiş rediftir. Zâbitânımızın ise birkaç tanesinden başkasının kabiliyetleri tecrübe olunmuş değildir; çünkü çoğu usul ve kaidesiyle yetiştirilmiş değildir.

Maazallah bir kere bozgunluk yüz gösterirse, geride güveneceğimiz bir ihtiyat ordusu yok, düşman önünü boş bularak istediği gibi yürüyecek... Aksine biz kazanır da Rusya içine girer ve bir müddet ilerlersek, düşmanın toplayıp karşımıza çıkaracağı muhakkak olan yeni ordusunun mukabelesi ile ric'at olunursa iş fenalaşacak... Bunun için sağlam ve emin bir harp hattı tutularak hasmımızın hâline ve hareketlerine göre, vaziyetten ve elverecek fırsattan istifâde ederek zaman kazanılmak için düşmanın ordugâhlarını ve dolandığı yerleri bilip görmek ve icabına göre çarpmak lâzım geliyordu. Çünkü o da ordularını henüz yerleştirmemişti ve bizim Akpınar mevki-

indeki tarassutumuz esnâsında onlar da ayak üzerinde bizi gözlemekte bulunuyorlardı.

Çerkes süvârilerinin ahlâkı ve orduya verdikleri eziyetin derecesi

Çerkes süvarilerimizin ahvâli tatsız tutsuz giderken, bu sırada bütün bütün tadını kaçırdı. Yukarıda bir münâsebetle zikr olunduğu veçhile, bunların kumandanı olan Musa Paşa istifâ etti, bunları kullanamıyacağına dair kat'î cevap verdi.

Çerkes süvarileri, her türlü eziyetten başka, köyler ahâlisine zulüm ve baskıyı da artırdılar. Kiminin koyununu, kiminin inek ve öküzünü çalarlar, yahut memleketlerine aşırırlar, ahâliyi dövmek, sövmek, yaralamak gibi ettikleri tecâvüzlerin ve işitilen şikâyetlerin haddi hesabı yok. Fâillerin meydana çıkarılıp cezalandırılmasına ise vakit müsâit değil. Olsa bile kumandanları buna muktedir olamıyacağını bildiriyor.

Ahâlinin feryâdı ise ayyûka çıkmış... Hele bâzı Ermeni köyleri bunların zulmünden kurtulmak için, Rusya'nın muvaffak olmasını arzu ve buna yardım eder oldular.

Artık Başkumandan, önünde bulunan mühim işlerini bırakıp da ahâlinin şikâyetini dinlemekle ve Çerkeslere söz anlatmakla meşgul olmamak için, bunları iki livâya ayırdı. Yarısını Mirliva Mustafa Safvet ve diğer yarısını Edhem Paşa kumandasına verdi. Bu da olmadı. Elhâsıl bunların ham ham tekliflerinin hiç birisinin üstesinden gelinmek mümkün de-

ğildi. Düşmanla burun buruna ve yekdiğerinin hamlesini ve hareketini bekleyen bir ordu içinde zuhûr eden bu gibi karışıklıklar en fena alâmetlerdendir.

Yine bu sırada Benliahmet köyünden bir Ermeni zorla aldıkları koyununu vermemek için direnince, zavallı fakiri öldürmüşler; Ermeniler toplu halde gelip, Kumandan Paşa'ya feryat ve şikâyetler ettiler. Tahkik olundu, katil meydana çıktı. Derhal Kars'taki nizâmî mahkemede muhâkeme olunarak, kanun gereği, katilin idâmına karar verildi. Kumandan Paşa da hükmün yerine getirilmesini emr etti. Katil mahkûmu Kars'ta astılar.

Bu Çerkesin asılması, ileride anlatılacak olan süvâri muhârebesinin ertesi gününe tesâdüf ediyordu. Samsun cihetinden gelmiş olan altıyüzden fazla Çerkes süvârisi o gün, mîrîye ait silâhlarını terk ederek, hepsi savuştular.

Sebebi? Çünkü asılan Çerkes bunların kabilesine mensup imiş. Niçin asılmış da, halka karşı kabilelerinin namusuna dokunulmuş imiş. Bakındı cehâlete! Göründü akılsızlığı!

Vardan istifâde etmek yolunu anlamazlar; yok, hiç bilmezler. Arpa, saman vesâir levâzımat için çıkardıkları müşkilâta canlar tahammül etmez. Bunları, böyle toplu halde âdetleri ve kavmiyetleri üzerlerinde iken harp işlerinde kullanmak büyük hatâdır. Ya dağıtıp, nizâmiye süvâri alaylarına taksim etmeli, yahut hiç kullanmamalı.

Gerçi bir savaş esnasında, heriflerin yiğitliklerinin ve cesâretlerinin pahası olmaz ve her birinin bir

arslan kesildiğini inkâr edemez isem de, lâkin harbin ertesi günü bunların kumandasına memur olanların başına çıkaracakları müşkilâta göğüs gerecek zâtın da vay hâline!

ONİKİNCİ KISIM

- ★ UMUMÎ BİR SÜVARİ SAVAŞI
- ★ FİRARİLERİN CEZASIZ KALMASI
- ★ ŞEHİT KOLAĞASI SABİT EFENDİ
- ★ DÜŞMANIN ROKETLERİ
- ★ İKİ TARAFIN KUVVETLERİNİN MUKAYESESİ
- ★ BAYEZİD VE BATUM KUMANDANLARININ HAREKETSİZLİĞİ

Akpınar'da kaldığımız on oniki gün, boşuna geçirilmedi. Hemen her gün düşmanın kuvvetinin ve arâzi durumunun keşfi için süvâri ve piyâde kolları çıkarılırdı. Düşman da mukabeleye çıkar; beş on top atılır; biraz gezinilerek hal ve arâzi anlaşılır ve iki taraftan da bazı sakatlıklar olarak dönülürdü.

Hatta bu müddet zarfında bir defa da Kars'tan bâzı piyâde taburları, Kars'ın doğu cihetinde bulunan Zaîm köyüne doğru bir keşif taarruzunda bulundular. Bu taarruz ile, ilerde ordu-yu hümâyûn için bir hareket hattı tâyin olunurken faydası dokunacak epeyce malûmat edindilerdi. Bu keşif hareketi üzerine düşman, Zaîm köyündeki ordusunu, iki saat geride müdâfaaya elverişli Akçakale'ye çekti. Bize karşı olan bir kısım ordusu da Paldırvan, Pergit ve Gökdere cihetine yerleşip harekâtımızı gözetlemeye devam etti. Bu hallerden, düşman kuvvetlerinin taraf taraf dağılmış bir vaziyette oldukları anlaşılıyorsa da, hepsinin birbiriyle olan bağlantısı emniyet altında tutulduğu gibi, arâzinin hâline ve bizim ve Kars'ın vaziyetine göre sağlam bir surette de mevki almışlar idi.

Düşmanla umûmî bir süvâri savaşı

Temmuz'un altıncı günü düşmanın Pergit'teki ordusunda bazı hareketler hissolundu ve bir miktar kuvvetinin sağ cenah açığımıza doğru yürümekte olduğu görüldü. Mevcut olan nizâmiye süvârileri ileriye sevk olunarak, bütün asker de silâh başı edildi. Bu esnâda düşmanın istikametini değiştirerek Gedikler denen mahalle doğru yürümekte olduğu görüldü. Onun bu hareketine mukabil, harp vaziyeti alınmak üzere bütün ordunun yerinden hareket etmesi iktizâ ettiğinden, ordunun bu hareketine perde olması için bütün Çerkes ve muâvine süvârileri ordumuzun soluna çıkarıldılar.

Bizim süvâriler, düşmanın iki alay kadar süvârisine çattı. İki taraf süvârisi de avcıya yayılıp ateş etmeye başladılar. Nihayet birbirine hücum ederek kılıç kılıca geldiler. Düşman süvârisi dayanamadı ve ric'ate mecbur oldu. Bizimkiler onları takibe devam ettiler. Bu sırada düşman, bütün ordugâhında bulunan altı bin kadar süvârisini bindirip, harp etmekte olan süvârilerinin imdâdına gönderdi.

Önlerindeki mağlup süvarilerin böyle kalabalık bir imdâda mazhar olduklarını görmüş olan bizim süvâriler, şaşırmıyarak ve geri dönmiyerek, sağa sola dağılıp yine avcı vaziyetine girdiler. Birbuçuk saatlik bir saha içinde, iki tarafın on oniki bin süvârisinin tüfeği birden patlıyordu. Bunun zihinlerde hâsıl ettiği dehşet ve azameti, okuyanlar kendileri tasavvur etmelidirler. Fakir bu husûsu anlatamadım.

Harp hemen üç üçbuçuk saat kadar devam etti. O zamana kadar bizim piyâdelerimizle toplarımız, düşmanın hissolunan niyetine göre gereken vaziyeti aldılar. Bu sırada düşman, süvârilerimizi sıkıştırarak ric'ate mecbur etti. Bizim başka süvârimiz yok ki imdatlarına koşturulsun!

Bu hâli uzaktan görmüş olan Kumandan Paşa, bulunduğumuz mevkiin sağ ilerisinde bulunan tepeye bir batarya top koydurmuştu. Düşman süvârilerinin bizimkileri takip ederek gülle menziline girmeleri beklenmekte idi. Bizim süvâriler, bizim topların ateş sahasından içeri girdiler. Düşman süvârileri ise güzelce gizlenmiş olan toplarımızı görmediklerinden güllelerimizin menziline gaflet ve emniyetle geldiler.

Bizim batarya birden ateşe başladı, gayet seri şekilde gülleleri yağdırıyordu. Gülleler süvâri alaylarının kalabalığı içinde patladıkça, hâsıl ettiği dalgalar, bizim için yâni seyirciler için pek sevinçli ve gülünçlü haller meydana getiriyordu... Düşman süvârisi ric'ate mecbur oldu. Bizim süvâriler ise toplara güvenerek tekrar takibe başladılar. Ama bataryanın gülleleri menzilinden dışarı çıkmamaları emri, Başkumandan tarafından gönderildi.

Elhâsıl güneş gurub etme sıralarında iken düşman süvârisi geriye püskürdü. Toplarını getirip işe girişmeye de vakti kalmadığından işbu azametli süvâri harbine bu suretle son verildi.

Silâh sesinin kesildiği sırada ordu-yu hümâyûn mevkiini tamamen değiştirdi. Akpınar'ın birbuçuk iki

saat kadar sağ ilerisinde bulunan Alacadağ'ı tutarak harp hattını dağın ve düşmanın vaziyetine göre teşkil etti.

Düşmanın bu savaşta verdiği ölü ve yaralı sayısı ikiyüz elli kadar tahmin olundu. Bizim şehit ve yaralılarımız da bundan aşağı değildi. Çerkeslerden, Kaymakam Zekeriya ve Binbaşı Reşit Beyler yaralandılar. Yaraları ağırca olduğundan, istekleri üzerine Dersaadet'e kadar gönderildiler. Sonradan hayat veya mematlarından haber alamadım. Yine bu muhârebede muhâcirlerin ileri gelenlerinden Hacı Murat ve Hacı Mustafa Beyler şehit oldular. İki üç yüz kadar da süvâri hayvanı öldü veya kayboldu.

Yine ihtiyaçlarımız

Nizâmiye süvârisi ile topçuların telef olan hayvanlarının yeniden tamamlanması işi gürültüsüzce yürüyor. Lâkin Çerkeslerin telef olan hayvanlarının bedelini vermek ve onları tekrar süvâri etmek uğrunda çok zahmetler çekiliyor. Kimisi, benim hayvanımın kıymeti elli, altmış lira, kimisi yirmi, otuz lira, der. Hayvanının pek nâdir bir cinsten olduğunu söyler. Kıymetlerinin doğrusu ise meçhul! Yalandan, birbirlerini tasdik eden, şehâdetnâme ve mazbatalar yaparlar... Hepsine ortalama yirmi beşer lira verelim desen dört beş bin lira eder. Orduda ise kâime akça var, o da pek nazlı. Adamcağızlar «Yoktur!» cevâbını tanımazlar. «Paranız yok ise, niçin muhârebe ediyorsunuz?» diye bar bar bağırırlar. Haydi paraları

bulunsun da verilsin. O kadar hayvan o civarda nerden bulunup da satın alınacak? Ya nizâmiye, topçu ve mekkârelerin hayvan kaybı nereden tamamlanacak? Onun yeri de pek uzak! Tey Anadolu içersinden hayvan alınıp da getirilecek... Ne halkın elinde ne de devlette hayvan yetiştirecek çiftliklerimiz var!

Karşımızdaki hasmımızın Kafkasya ordusunun, dâimî malzeme ikmâlinden başka, ihtiyat hayvanlarını bile yetiştirmek üzere mîrî çiftlik ve kışlaları vardır.

Alınan işbu desr-i ibret üzerine, «Amanın para yetiştiriniz!» diye Seraskerlik makamına ve Mâbeyn-i Hümâyûna mürâcaat olundu. «Gereken yapılmak üzeredir; vilâyet adına borç almaya izinlisiniz» diye cevap geldi. Vilâyette kim var? Kimden para alınacak? Zenginler nerede? Hem öyle geleceğin iyice karanlık olduğu bir zamanda adama kim para verir? Buraları düşünülmüyor. Sonra da İstanbul'dan nakit para da gelmedi ya! Yalnız bir defacık on bin lira kadar bir nakit geldi. O da Bayezid ordusuna gönderildi. Zira onlar bazı kereler, muhtaç oldukları erzâkı İran'dan satın almaya mecbur oluyorlardı. İran tüccarları ise bizim kaaimeyi almıyarak, sattıkları mal karşılığında nakit altın istiyorlardı.

İran devleti, harbin başlarında gösterdiği bazı tavırlarla, bizi, Bağdat tarafında da tedbirler almaya mecbur eyledi ise de, sonra resmen tarafsızlığını ilân etti. Bu bakımdan, altınımıza karşılık da olsa, o sırada İran tüccarlarının Bayezid cihetindeki orduya erzak satmalarının yasaklanmaması ve ihtiyacımızın

temininde güçlük çıkarılmaması teşekküre şâyan bir haldir.

Nisan'dan Kânunusâni'ye kadar on ay devlet harp etti. Müsâlâhadan sonra da asker birkaç ay silâh altında kaldı. Bütün neferlere ve hele bazı zâbitâna ya bir veya iki aylık verilebildi. (Lâkin büyük zâbitlerin ekserisi, küçüklerin de dişliceleri, aylıklarını hep almışlardır. Burası da unutulmasın!) Askerin zarûreti son dereceyi buldu.

Elhâsıl Çerkeslerin bu hususta gösterdikleri haşinlik ve câhillik, bir gün önceki savaşta gösterdikleri cesâret ve kahramanlıklarının uyandırdığı memnuniyet ve takdir hislerini gölgeledi. Bu halleri pek çirkin ve münâsebetsiz görülerek, «Ne o hizmet, ne de bu minnet lâzımdır» dedirdi. Herkes bu muhâcirlere nefret nazarı ile bakar oldu.

Bütün muâvine süvârilerinin hayvanları, tâyin olunan ehl-i vukuflar vâsıtasıyla muâyene olunup, kıymetleri takdir edilip künye defterlerine yazdırıldı. Bunda da *suistimal olduğu muhakkak ise de ne çâre!* Evvelki perişanlığa mukabil bu suistimâlin mühim sayılmayacağı bellidir.

Bu savaşta ve bundan önce yapılan süvari harekâtlarında, süvârilerin ellerinde bulunan Vinçester tüfekleri, Rusya süvârisinin ellerinde bulunan Berdan tüfeklerinden daha kısa menzilli idi. Rus tüfekleri, bizim süvâriye pek uzaktan zâyiat verdirmeye başladı. Bizimkiler, düşmana beş altı yüz adım kala sokulmak zorunda kalıyorlardı.

Bu tecrübeden sonra, ateşe sokulacak süvâriler

de piyâde askerimizin elinde bulunan Martini Hanri tüfeğinden istediler, ki hakları da vardı. Kars'taki anbardan bir miktar Martini Hanri tüfeği getirilerek bazılarına verildi. Çünkü bu tüfeklerin uzun oluşu, at üstünde kullanılmalarına mâni oluyordu. Lâkin bir bölükte beş on tane bulunursa, gâyet uzaktan düşmanı zedelemeye başlayacağından, onun himâyesi altında Vinçester tüfekliler de sokulabileceklerdi.

Firarilerin cezasız kalması

Çerkeslere ve muâvine askerlerinden bütün firar etmiş olanlara, irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî ile bütün vilâyetlere yazılan Seraskerlik telgrafnâmesinde, haylice hiddet ve şiddetler gösterilmiş; hatta o makûle firârilerin yakalanarak dört sene mecbûrî nizâmiye askerlik hizmetine alınmaları için askerlik merkezlerine teslim edilmeleri mahallî hükümetlere yazılmış idi. Ama hiç bir neferin yakalanarak bu irâdenin infâz olunduğu, harpten sonra olsun, görülemedi, ve bir daha bu emrin arkası aranıp sorulmadı...

Bunun sebebi nedir? Hiç şüphe yok ki, kanunlarımızı tatbikte gösterdiğimiz ihmal!

(Çerkes firârîlerini mecbûri olarak, nizâmiye hizmetine alıp istihdam etmek nerede kaldı? Hatta muhârebeden ondört sene sonra, hâlâ, kânûnî kur'a ile bütün Osmanlı teb'asının her sene mükellef olduğu askerlik hizmetine bile sokulamıyorlar... Sebebini ne ben söyleyeyim, ne de siz sorunuz. Yalnız bu sırada «Kadınlar âleme hâkimdirler» cümle-i felsefiyyesini tekrar ile iktifâ edelim.)

Mustafa Safvet Paşa'nın süvârilerle hudûdu geçmesi üzerine meydana gelen ufak bir çarpışma

Düşmanın Gümrü kasabası, ikinci derecede mühimmat merkezi idi. Buraya taarruz ederek, geçici de olsa zaptına kuvvetimiz yetmezdi. Fakat düşmanı, kuvvetlerini parçalamaya mecbur etmek ve bu durumda kolay istifâde olunacak fırsatlar ele geçirmek maksadıyla bazı tedbirlere girişildi.

Temmuz'un onüçüncü günü akşam üstü Mirliva Mustafa Safvet Paşa, nizâmiye ve muâvine süvârilerinden mürekkep iki alay ile huduttan içeriye sevk olundu. Mustafa Safvet Paşa'nın vazifesi, Arpaçayı'nın geçitlerini anlamak, ordumuzun sağ ilerisinde bulunan düşman arâzisinin durumunu keşf etmek, buraların ahâlisine iyi davranarak mümkün olduğu kadar ileriye gidip, görebildiği yerlerin haritasını çıkarmak ve geri dönmek idi.

Bu manevrayı haber alacak olan düşmanın, ertesi gün mutlaka bazı taarruzlara girişeceği, hududu geçen Mustafa Safvet Paşa'yı sıkıştırmaya ve tehlikeli bir duruma sokmaya çalışacağı muhakkak olduğundan, süvârilerimizin bu hareketini gizlemek için bazı tedbirler alındı. Ordugâhımızdan birkaç tabur piyâde bir miktar topla birlikte, ordumuzun sağ tarafında bulunan Ani (*) harâbelerine doğru çıkarıldığı gi-

---

(*) Bu, Ani harâbesi denilen yer, hudûdumuz olan Arpaçayı yanında, bir şehir harabesidir. Bu şehir, vaktiyle Ermeni hükümetinin bir aralık payitahtı olmuş. Sonra, İslâm öncesi de-

bi, sol cihetten de Mirlivâ Edhem Paşa kumandasıyla, diğer muâvine ve nizâmiye süvârileri düşmana karşı hareket ettirildiler.

Düşman bu hareketimizi hakiki bir taarruza haml ederek, bütün kuvvetiyle meydana çıktı ve harp vaziyetini aldı. Ordusunun sol cenâhında bulunan Ani harâbesi cihetindeki sırtları tutmak ve solunu emniyete almak için dört alay süvâri ve iki batarya topu sür'atle o tarafa yürüttü. Ama bu kuvvetler, bizim askerin ateşinden göz açamıyarak geri döndüler.

Diğer taraftan da askerimiz ciddî olarak savaşa sürülmedi ve iş ağız dalaşı şeklinde idâre edildi. Bu sırada Edhem Paşa'nın süvârileri, düşman süvârilerini oldukça sıkıştırdılar; hatta ric'ate bile mecbur eyledilerse de, ric'at eden düşman süvârileri miktarca bizimkilerden çok bir şey değildiler. Sağ cihette yâni Ani harâbesi tarafındaki piyâdelerimizin himmeti dahi hayırla yâd olunacak derecededir.

Hudûdu geçtiğinin ikinci günü ikindiye doğru Mustafa Safvet Paşa, beraberindeki kuvvetlerle sâlimen avdet etti. Gezip gördüğü yerlerin haritasını ve edindiği bilgileri getirdi. Bu sırada hava bozularak şiddetli dolu ve yağmur yağmaya başlamıştı. Maksat dahi hâsıl olarak Mustafa Safvet Paşa selâmete gelmiş olduğundan, patırtı kütürtüye son verildi. Herkes yerli yerine dönerek meydan-ı harp ü vegâ, sâika bu-

---

virlerde, çeşitli İran kabilelerinin birbirine hücum ederek, nice mâmureleri harap ettikleri sırada, bu şehir de harap olmuş... Halk arasında meşhur olan rivâyet bu şekilde ise de, tarihi hakikatin ne merkezde olduğunu tahkik edemedim.

lutlarının nümâyişlerine açık bırakıldı. Bu hareketin icrâsı üç beş şehit ile beş altı kadar yaralı ve biraz süvâri beygirinin kaybına mâl oldu... Bu savaşta düşmanın da yirmi kadar ölü ve yaralı verdiği, otuz baş kadar katana lâşesinin de meydanda görüldüğü, Edhem Paşa'nın jurnali ile anlaşılmıştır.

Düşmanın Kars ile ordumuz arasına girmek için icrâ ettiği harekete karşı bir muhârebenin vuku bulması

Temmuz'un onaltıncı günü düşman ordugâhında bazı değişiklik ve nakiller oldu. Gedikler ordusundan biraz çadır ve asker kaldırıp Arpaçayı'nın öte tarafında Ağın köyünün üzerindeki tepeye götürdü; Paldırvan'daki ordusundan dahi bir miktar çadır ve asker alıp Gedikler'e getirdi. Bu esnâda hareketlerini örtmek için on veya oniki alay kadar tahmin olunan bir süvari fırkasını, beraberinde süvâri bataryaları da olduğu halde Yahniler'e, bizim ordumuzun sol cenâhına ve daha doğrusu Kars ile bizim aramıza girmek üzere sevk etti.

Buna karşı Vezin köyü tarafında fırkasıyla bulunmakta olan eski Kars kumandanı Ferik Hüseyin Hâmi Paşa Yahniler'e doğru ilerletildiği gibi ordugâhın merkezinden dahi Edhem Paşa livâsından bin beşyüz kadar süvâri o cihete çıkarıldı. Birkaç piyâde taburu ve bir batarya top ile de Ferik Hacı Râşit Paşa, bu süvârilere destek olmak üzere gönderilmiştir.

Düşman Yahni tepesinin bir tarafından tırmanır-

ken, bizim süvâriler de öbür taraftan çıkmakta idiler. Düşman süvârileri daha evvel davranmış olduklarından tepeyi tutmuşlarsa da, bizim piyâde ve süvâriler, düşmanın açtığı ateşe bakmıyarak ilerlemiş ve paldır küldür tepeden aşağı düşmanı püskürtmüşlerdir. Ric'at eden düşman, Hacı Râşit Paşa'nın ateşine de tutulmamak için gâyet açıktan bir kavis çizerek akşama yakın, ancak ordugâhına varabilmiştir. Bu savaşta bizim süvârilerin hücumları pek dehşetli idi. Bin beşyüz kadar süvârimiz, beş misli olan düşman süvârisi üzerine hücum ederek karışmışlar ve piyâde askerimiz dahi fevkalâde himmetler etmişlerdir.

Kolağası Sâbit Efendi'nin güzel hâtırasını yâd

Hatta o sırada piyâde taburlarının birinde kolağası bulunan Sâbit Efendi nâmında sevdiğimiz bir zat vardı. Bu zat eskiden beri, kendini tanıyanlar arasında özüne sözüne doğru olmasıyla meşhur idi. Dalkavukluk bilmez, edenden hoşlanmaz, sırası gelince söze karışırdı. Akıllı ve edepli olduğu kadar da hatırsayar, namuslu ve temizdi. Bilgiçlik taslayan herzevekil gevezelerden uzak dururdu.

İşte bu zat, savaşta sell-i seyf ederek, aslanlar gibi na'ra vurarak, askeri teşçi ediyordu. Başından fesini çıkarmış, dişleriyle tutar ve piyâde olarak, askerini teşvik için taburun önünde dağa yukarı hücum ederken, vuruldu. Başına tesâdüf eden bir düşman kurşunuyla âzim-i gülşen-serâ-yı illiyyîn oldu.

Taburunun bütün efrâdı bu mübârek şehit için

kan ağladılar. Bütün sevdiklerini dilhûn ettiyse de, şehâdetiyle kendi rûhunu memnûn etti. Kaddesallâhu sırrahul azîz. Burada rûhu için bir Fâtiha okunsun. Çünkü çok doğru adamdı. Çok nâmuslu bir zât idi. O kadar dîn ü devlet gayreti var idi ki, onunki kadarı her yiğide nasip olur saadetlerden değildir. İşte Cenâb-ı Hak da ona, mükâfât-ı uhreviyyesini, dünyânın zikr-i cemîliyle beraber ihsân eyledi.

Düşmanın roketleri

Bu savaşta düşman roket tabir olunan bir nevi fişek de kullanıyordu. Bu roketten Halyaz muhârebesinde de çokça kullanmış ve askerimize epeyi şaşkınlık vermişti. Bu harpte bizden oniki şehit ile dokuz yaralı verilmiş ve süvârilerden onüç baş hayvan telef olmuştur. Düşmanın da alıp götürdüğünden başka otuz kadar ceset ile elli baş katana lâşesi meydanda kalmıştı... Süvâriler arasında bulunan Çerkeslerin bu savaşta da fevkalâde cesâret ve kahramanlıkları görüldü.

Çerkes süvârilerinin bir kısmına Muhtar Paşa hazretlerinin yâveri Binbaşı Hüseyin Râgıp Efendi kumanda ediyordu. Râgıp Efendi ile süvâri üçüncü alayın birinci bölüğü yüzbaşısı olup muallimlikle Çerkes alayında bulunan Nureddin Efendi'nin fevkalâde gayret ve kahramanlıkları tasdik olunduğundan, bu iki zâtın rütbeleri o gün birer derece terfi kılındı. (*)

(*) Nureddin Efendi hakkında vuku bulan şehâdete diyeceğim yoksa da, Müşir Paşa'nın yâveri Binbaşı Râgıp Efendi için vuku

Bu savaşta gayret ve cesaretleri görülen bizim süvârilerin hareketleri takdire şâyan idi. Gerçi bizim süvarinin arkası, yakınlarında bulunan piyâde taburlarıyla beslenmiş olduğundan kalpleri emniyet içindeydi. Düşman süvârileri ise, ordularından fazlaca ayrıldıkları ve bir tehlikeye düşerlerse kurtulmaları zorca olduğundan endişe ederlerdi. Kahramanlık ve korkaklık bahislerinde bu hâlin büyük tesiri olsa gerekir. Her ne ise, nasıl olduysa oldu, gâlibiyet bizim tarafta kaldı ya, iş ordadır.

Meğer düşmanın bu hareketi, üç gün evvel Mustafa Safvet Paşa'nın huduttan içeriye gidip gelmesinden ürkmesinden ötürü imiş. O hareketten, bizim ordunun bir taarruza niyet ettiği neticesini çıkarmış ve buna karşı bir tedbir olmak üzere ordunun vaziyetini değiştirmişler imiş. Ertesi gün de Mustafa Paşa'nın geçtiği geçitleri müdâfaa etmek için tahkimat yapmaya başladılar.

İki taraf ordularının mevcut kuvvetleri ve mukayesesi

İki taraf ordusunun kuvvet miktarının bilinmesi ve karşılıklı mukayesesi, hâdiseleri takip hususunda faydalı olacaktır.

Rusya'nın önümüzdeki kuvveti:

---

bulan şehâdet bizim ahlâkımızca şüphelidir. Zira Râgıp Efendi'nin ehliyetinden ziyâde cesâretine şehâdetle Müşir'e beyanda bulunulmuş ve hulûs çakılmış olmak şüphesinden kendimi kurtaramadım. Ah bizler, ah bizler!

1. Herbiri 16 taburluk 3 piyade fırkası.
2. 13 süvâri alayı.
3. 4 taburluk bir talîa livâsı.
4. Ayrıca 2 tabur.
5. 2 istihkâm taburu.
6. 150 seyyar top.

Kuvvetlerin yekûnu: 70.000.

Piyâde taburlarının mevcudu 920 neferdir. Milis süvârisi yukarıda bildirilen 13 alay süvâriye dâhil değildir. Şu halde hasmımız doğru bir hesapla, karşımızda, yetmiş bin mevcutlu bir ordu ile bulunmaktadır.

Aşağıda görüleceği üzere, düşmanın bu kuvvetine, sonradan daha birçok kuvvetler ilâve edilmiştir. Gedikler muharebesinden sonra Moskova'dan birinci Granadya piyâde fırkası ile Nijenevgrod'dan üçüncü piyâde fırkası ve bir de piyâde livâsı daha getirilmiş ve iki livâ da topçu ilâve edilmiştir. Her topçu livâsı kırksekizer toptan ibârettir... Düşman askerinin burada neşr olunan miktarı, müsâlehadan sonra neşr olunan resmî evraktan ve ecnebîlerin yazdıkları tarihlerden çıkarılmıştır.

O sırada yâni 20 Temmuz sene 93'te, bizim ordunun mevcut kuvveti ise şöyle idi:

1. 63 tabur piyâde.
2. Nizâmiye, Çerkes ve sâir muâvine süvârisi: 5000.
3. Her biri 6 topluk 11 batarya.

Kuvvetlerin yekûnu: 46.950.

Bizim piyâde taburlarının mevcudu 650 neferdi. Şu halde, yetmiş bine karşı kırkaltı bin mevcut

ile ve düşmanla burun buruna oturmakta idik. Her iki taraf da bir gâlibiyet fırsatı kollamaktaydı.

Bu günlerde Mâbeyn-i Hümâyûn'dan bir telgrafnâme geldi. Bunda, Rusya askerinin Anadolu'da bir iş görememesinden dolayı Başkumandan'ının devleti tarafından tekdir olunduğu bildiriliyor ve şimdi Rus ordusunun her taraftan taarruz ve hücuma hazırlandığının haber alındığı yazılıyordu. Böylece Muhtar Paşa'nın nazar-ı dikkati çekiliyordu.

Muhtar Paşa tarafından yazılan cevapta, Cenâb-ı Hakk'ın tevfîkat-ı samedâniyyesine sığınıldıktan sonra, *daimî olarak*, istenildiği şekilde müteyakkız bulunulduğu beyan olundu. Ama, şu kadar ki, ordunun akçaya ve nakil vâsıtalarına olan ihtiyâcının henüz bertaraf edilemediğinden ve akça verilemediği için ahâlinin ekserisinin zahiresini, gizlice, yüksek fiat ile düşmana satmakta bulunduğundan şikâyet edildi... İşbu telgrafnâme cevabı da hiç şüphe yok ki benzerleri gibi «Bakılsın, yapılsın!» emirleriyle dâire ve kalemlerde muâmeleye konulmuştur. Böylece elde bulunan telgraf kâğıdı ortadan kalkmış, fakat ordunun ihtiyaçları aynen bâki kalmıştır.

Sohum'daki Osmanlı fırkasının kaldırılmasının dikkate şâyan sebepleri

Bu esnâda, Sohum ve Çamçere'de bulunan Osmanlı fırkasının oradan kaldırılacağı haberi duyuldu. Bunun üzerine Muhtar Paşa hazretlerinin İstanbul'da Serasker kaymakamı bulunan Fethipaşazâde damad-ı

şehriyârî Mahmut Celâleddin Paşa'ya yazdığı telgraf ile müşârünileyhden gelen cevabı buraya aynen derc ile iktifâ ediyorum. Bu telgraflardan Sohum'daki fırkanın durumu ve kaldırılma sebepleri anlaşılacağı gibi o havâli halkının muâmelesi ve ahlâkı da öğrenilecektir.

Ahmet Muhtar Paşa'nın telgrafı:

«Makâm-ı celîl-i hazret-i kaaim-mekaam-ı seraskerî'ye

«Sohum ve Çamçere'deki fırka-yı hümâyûnun Rumeli'ye naklinin kararlaştığını işittim. Gerçi bu hâl devletçe görülen âcil bir tedbire müstenit olacağından, karışmayı vazifem hârici buluyor isem de, hamd olsun şu sırada Rumeli'den muzafferiyet haberlerinin memnuniyetle alınmakta olması, bendenize bazı mütâlaalarımı arza cesâret verdi. Şöyle ki: Sohum tarafından alınacak olan on kadar tabur, az bir kuvvet olduğundan, bunların Rumeli'ye naklinden fazla bir fayda elde olunamıyacaktır. Halbuki bu taraftan çekilmelerinden doğacak olan zararın daha fazla olacağı fikrindeyim. Çünkü Sohum'daki Osmanlı askerine güvenerek isyan etmiş olan biçâre ahâlinin hepsi, şimdi, Rusyalının gaddar kılıcına düşeceklerdir. Ve bundan sonra Kafkasya'da hiç kimse, bu taraftan gidecek sözlere kulak asmıyacaktır. (*) Oradaki Rus

(*) Evet bu mütâlaa pek yerindedir. Zirâ o sırada Kafkasya'nın Dağıstan taraflarında bir iş çıkarabilmek için, yine devletçe icrâ olunmak üzere bulunan bâzı mühim tedbirler var idi. Bu hâl o maksadı dahi ihlâl etti.

kuvveti ise serbest kalarak bizim üzerimize gelecektir... Her halde elzemin lâzıma tercihi Dersaadet'çe de bilineceğinden iktiza edenin icrâsı re'y-i sipehsâlârîlerine merbuttur.

22 Temmuz, sene 1293
Ahmet Muhtar»

Seraskerden gelen cevap:

«Sohum ve Çamdere'deki fırka-yı hümâyûnun eğerçi Rumeli'ce faidesi hissolunacak derecede değil ise de, şimdiye kadar oralarda lâyıkıyla bir iş de görülememiştir. Ahâli silâh alıncaya kadar gayret gösterip birleşmişlerse de ondan sonra, bir kısmı bu silâhları bize karşı kullanmaya başlamıştır(*). Oradaki askerî harekâtın genişleyebilmesi, daha en az yirmi tabur asker gönderilmesine bağlıdır. Bu yapılmaz ise, oradaki mevcut fırkamızın da tehlikeye düşeceği anlaşılmıştır. Buna ise imkânımız yoktur. Bu sebeplerle tehlikeden kaçınmak için oradaki askerimizin ve hicret etmek isteyen ahâlinin nakli, irâde-i seniyye ile karar altına alınmıştır. Mamafih, Allah'ın yardımı ile zât-ı devletlerinin muvaffak olacakları harekât, o fırkanın alınmasıyla doğacak olan mahzurları her halde hükümsüz bırakacaktır. Sohum'u ise her zaman elde etmek mümkün olacağı bellidir... Duâ-yı efzûn-i muvaffakiyet-i devletleri şu sırada dahi tekrar olundu.

24 Temmuz, sene 1293
Mahmut»

(*) Dikkat buyuruluyor mu: İslâmiyet nâmı altında toplanan câhil vahşilerin, feci hareketlerine!

Kars ve Bayezid kumandanlarının, ayrı ayrı Dersaadet'le muhâbere etmelerindeki yolsuzluğa dâir yazılanların sûretleri

Kars muhâfazasında bulunan askerin kumandanı Müşir Melemenci Mustafa Tevfik Paşa idi. Bayezid cihetindeki kolordunun kumandasında ise Erzurum valisi Kurt İsmail Paşa bulunuyordu. Bu iki kumandanın İstanbul ile ayrıca muhâbere etmekte oldukları anlaşıldı. Halbuki bütün Anadolu Harp Ordusu'nun kumanda ve idâresi Ahmet Muhtar Paşa uhdesinde idi. Kıt'a ve fırka kumandanlarının bütün muâmelelerde mercilerinin o olması icap ediyordu. Bu iki Paşa hazerâtının Dersaadet'le muhâberede bulunmaları, kumanda birliğinden beklenen faydayı ihlâl edeceğinden, Muhtar Paşa, Seraskerlik makamına çektiği bir telgrafla bu husûsu şikâyet etti. Bu telgrafa cevâben gelen telgrafnâme-i Seraskerî dahi şâyân-ı mütâlaa âsârdan olmasıyla aynen kayd olundu:

«Muhtar Paşa hazretlerine,

«23 Temmuz sene 1293 ve şifreli telgrafnâme-i devletlerini bugün aldım. İsmail ve Mustafa Paşalara derhal gereken tebligatta bulundum. Gerçi kendilerinin harp vukuâtını doğrudan doğruya bu tarafa yazmalarından dolayı umûmî efkârca esaslı bir tesir hâsıl olamıyacağı derkârdır. Çünkü Anadolu cihetindeki bütün zaferler, Allah'ın yardımına dayanarak, sizin tedbirleriniz sâyesinde hâsıl olduğundan, hepsi size ait-

tir (*). Bunun zararlı ciheti kumanda birliğine olan tesiri olup, bu ise buraca meçhul idi (**). Yapılan tebligat üzerine inşaallah bundan böyle kumanda birliğine aykırı muâmeleler dahi vuku bulmaz... Bendeniz burada zât-ı âsafânelerinin vekili olduğumu, hakk-ı âlîlerinizde olan teveccühât-ı seniyye-i pâdişâhînin derecesini takdir buyurmak için mahremâne olarak müjde ve îmâ ederim (***). Binâenaleyh, orada harekât ve tedbir olarak her ne yapılmak iktizâ ediyorsa, icâbının icrası ile, Allah'ın yardımı sâyesinde, tam bir zafer için lüzumlu himmet ve gayretin sarf buyurulması temennî olunur.

24 Temmuz, sene 93
Mahmut»

Bayezid ve Batum kumandanlarının hareketsizliği ve buna dâir bazı ahlâkî mütâlaalar

Şimdi devlet merkezi ile beraber, kendi ordumuz da bizden, neticeli bir muhârebe ve bir zafer bekli-

---

(*)Maksat o değil babam, işin içindeki incelikleri niçin görmezlikten geliyorsun?

(**) Fesübhânallah, ne büyük yanlış, ne azim hatâ!

(***) Sonradan yâni İstanbul'a vardıktan sonra anlaşıldı ki, Seraskerlik makamında bulunan bu zat, Rumeli'de bulunan bütün Paşalara karşı da bu lisânı kullanırmış. «Mavi boncuk kimde ise benim gönlüm ondadır» atasözüne uygun hareket edermiş. Maksat : Seraskerlik makâmı boştur, kaymakamlık, vekillik ile idare olunuyor, haydi bakalım kim iş görürse bu makam ona verilecektir, denir imiş. Ve bu tedbir ve teşvik tesiriyle onlardan iş umulurmuş! İşte bu gibi haller, Rumeli askerî idare ve kumandasını alt üst etti ya!

yordu. Lâkin Rusya devleti gibi kuvvetli bir düşman karşısında, neticesi meçhul bir harekete düşünmeden girişmek herhalde hüsran ve nedâmet sebebi olurdu. Ayrıca uygun bir fırsat düşürmeden, elini kolunu sallıyarak durup dururken yürümek de tehlikeli olacağından mutlaka bize müsâit olacak bir durumu kollamak gerekiyordu.

Kendiliğinden elvermeyen fırsatın, mâkul tedbirlerle elde edilmesi dahi pek yerinde olacağından, Bayezid'de bulunan kolordu-yu hümâyûnun bu iş için harekete geçirilmesi düşünüldü. Bu ordunun karşısındaki düşmana karşı taarruza kaldırılması bu sebeple zarûrî ve mecbûri görüldü. Çünkü, karşısında bulunan Tergoukassof fırkası tutuştuğu savaşta uğradığı zarar ve ric'ati sebebiyle zaten zedelenmişti. Düşmanımız o fırkasını takviye için bize karşı duran Kars ordusundan bir miktar kuvvet ayırmaya mecbur edildikten sonra, buradan da taarruz edilirse faydalı neticeler alınabilir, diye düşünülüyordu.

Bayezid'deki Kurt İsmail Paşa hazretlerine, Başkumandanlıktan gereken emirler verildi ise de, İsmail Paşa'yı yerinden oynatmak mümkün olamadı. Bunun kımıldamaması askerlik hususunda beceriksiz oluşuna verilmiş ise de, kurnazlığına verilmesi daha uygun ve doğru olsa gerektir.

Nitekim Batum'da bulunan kumandan Derviş Paşa hazretlerinden de böyle hileli ihtiyatların aynı ve envâı görüldü... Düşmanın Batum'da bir fırka askerden fazla kuvveti olmadığı (hatta tamam bir fırka bile değilmiş) sonradan neşr edilen resmî evrakla anlaşıldı.

Karşısındaki düşmanın bu kadar bir kuvveti olduğu o vakit Derviş Paşa'ca da mâlûm idi, şüphesiz. Halbuki Batum'da Derviş Paşa kumandasında elli yedi tabur nizâmiye, redif ve muâvine askeri mevcut idi, diyorlar. Sonraları, görüleceği gibi, bizim Kars ordusu savaş ve ateşler içinde cayır cayır yanıp dururken, bu ordunun sağ ve sol cenahları makamında bulunan Bayezid ve Batum orduları seyirci olarak bakakaldılar.

Hiç olmazsa bunlar da, karşılarındaki, birer fırka bile olmayan düşmanlarına taarruz edeydiler, hal başkalaşarak, düşman Kars ordusu üzerine bütün kuvvetleri ile yüklenemezdi. Harbin başından, bizim ordunun bozulduğu zamana kadar geçen altı ay zarfında Derviş Paşa'nın günlük vaka telgrafları muâyene olunsun: «*Bu gece bir çete çıkarıldı, elhamdülillâh üç düşman şapkasıyla dört tüfek getirildi*»den başka, bir ordu, bir asker hareketi denebilecek şey görülür mü? Bu ne gaflettir? Bu ne haldir? Sebebi bilinemedi gitti.

«Onlarla sonra görüşürüz»

Harpten sonra, Batum ve Bayezid ordularında bulunmuş olan bazı dostlardan işittiğime göre, Kurt İsmail Paşa, beraberindekiler tarafından taarruza teşvik olundukça, kendisine mahsus konuşmasıyla:

«— Babam, siz genç adamlarsınız, bu Moskof devletinin nasıl bir ifrit olduğunu bilmezsiniz. Bundan yirmiiki sene evvel vuku bulan Kırım muhârebesinde, Anadolu ordusunun piyâde beşinci alayında miralay idim. Bu Moskof, benim elimden o alayı esir al-

dı; benim başıma neler getirdi; onu ben bilirim! Bakalım, kâmil, âlim, yiğit denilen genç kumandanlarımız hırslarını, heveslerini alsınlar, onlarla sonra görüşürüz.»

Dermiş.

Bundan maksadı Ahmet Muhtar Paşa'dır, ve onun azmine, tedbir ve hareketlerine itirazdır.

Derviş Paşa da Batum'da, Muhtar Paşa'nın zafer haberlerini aldıkça, bâzı mahremlerine, gülerek:

«— Sonuna bakalım!»

Diye uğursuz lâflar söylermiş.

Sırf Muhtar Paşa'nın ikbâlini, şöhretini kırmak için, kötü bir âkıbete düşmesini istiyorlardı. Öyle bir vakitteki hâlini seyr etmekteki nefsânî lezzeti, devlet ve milletin, şan ve namusunun ve her türlü ikbal ve menfaatinin üstünde tutuyorlardı. Bu gibi haller, beşer cibilliyetinin bulaşık olduğu, haset pisliğinin tabiî neticeleridir.

Bizim cemiyetimizde, birisi iktidar mevkiine geçti mi, etrafı hemen birtakım dalkavukla dolar. Her biri bir menfaat umar. Çünkü bizde işlere kanun ve kaide hâkim olmadığından, işin böyle olması zarûrîdir.

Bu hazerâtın veya haşarâtın hepsi, reisin huyuna suyuna aykırı gelecek her çeşit söz ve hareketten fevkalâde çekinirler. Âmirlerinin söz ve düşüncesi, tamamen nefsânî bir garaz eseri de olsa, onun mahz-ı savap ve ayn-ı isâbet olduğunu o derece ispatlı delilli ortaya korlar ki, o zât-ı azîmüşşân dahi, kendi fikrinin hasetten, kibirden, alçaklıktan, cimrilikten, zayıf kalplilikten uzak ve tamamen hakkânî olduğuna inanarak ferah olur.

Bu dalkavukların içinde gözü, perde-i gaflet ve menfaatle o kadar örtülmemiş olanlar da vardır. Bunlar işin sonunu oldukça görürler. Lâkin bunların da şeytanı, sûret-i haktan görünerek: «Muhterem reisinin bu fikri, gerçi güzel ve yerinde değil ise de, üstünün rey ve mütâlaasının aksine söz söylemek, o zâtı techil etmeye kadar çıkar ve bu muâmele, büyüklerimizden, üstatlarımızdan gördüğümüz ve işittiğimize göre edebe dokunur» der.

Dikkat buyuruluyor mu, mübârek edep sözü, nerelerde kullanılıyor!

Eğer o reis-i mükerremden bir de iyilik görmüş ise vesvese-i şeytâniyye katmerleşir de, der ki:

«— Benim aksine olarak beyan edeceğim mütâlaadan, efendim hazretleri hoşlanmayıp da yüzünü çatarsa, belki o sırada benim de doğruluk hislerim harekete gelip dik söz söylemiş bulunurum. O vakit de nankör ve kadir bilmez olduğuma âlem hükmeder, istikbâlime zarar verir.»

Böylece susmayı evlâ bulur.

Bu uzak görüşlü şahıs, nefis ve şeytanıyla mücâhede eder de sonunda çâresiz kalırsa:

«— Eh ne yapayım, doğacak kötü neticeden ben mes'ul değilim ya! Neme lâzım, varsın ne olursa olsun; ben ne için rahatımı fedâ edeyim?»

Diye kendini ayartıp, diğer arkadaşları ile birlik olur.

Devleti berbâd ve harâb eden

Çok yerlerde mutasarrıflıkla bulunmuş, âlim, zeki, şâir, Karahisar-ı Şarkî'li, meşhur bir Abdi Efendi merhum vardı. Bu Abdi Efendi bir eserinde yazmıştı ki:

«Devlet-i Aliyye'nin hâlini berbâd ü harâb eden iki şeydir: Birincisi iltimas mânâsına olan, kayırma; diğeri de (neme lâzım deyip kayırma)dır.»

Ne kadar doğru ne kadar isâbetli bir söz!

İşte asıl bahsimiz olan meselede de «Neme lâzım» sözü, koca bir Devlet-i Osmâniyye'nin hercümercine sebep oluyor... Bizim ordunun sağ ve sol cenâhı, yâni Batum ve Bayezid kumandanlarının etraf ve civarı da bu sıfatları taşıyan zevattan hâlî değildi ya!

Her ne ise, Bayezid ordusunun bu hareketsizliğinin bir sebebi de Ahmet Fâzıl Paşa'nın tecrübesizliğine ve İsmail Paşa hazretleriyle hoş geçinmemesine haml olunarak, Başkumandan Paşa hazretleri bu sırada Ahmet Fâzıl Paşa'yı Kars'a çağırdı. Mirliva Mustafa Safvet Paşa feriklikle Ahmet Fâzıl Paşa'nın yerine ve erkânıharbiye miralayı Âkif Bey de mirlivalıkla Bayezid kolordusunun erkânıharbiyesi riyâsetine tayin ettirildi.

Ahmet Fâzıl Paşa Bayezid'den gelmekte iken, Ardahan kumandanı Ferik Kasap Hüseyin Sabri ve Van kumandanı Fâik Paşaların muhâkemesi için Erzurum'-

da teşekkül eden divân-ı harbe memuren gitmiş olduğundan, Ahmet Fâzıl Paşa, Alacadağ'dan ordumuza geldiğinde Kars şehri kumandanlığına tayin olunarak gönderildi.

ONÜÇÜNCÜ KISIM

- ★ MEHRALİ'NİN BİR SAVAŞI
- ★ İKİ TARAFIN HAYVANLARINDAKİ FARK
- ★ BAYEZİD ORDUMUZUN HUDUDU GEÇMESİ
- ★ ORDUNUN BESLENMESİNDEKİ EKSİKLER
- ★ DÜŞMANIN TUZAK VE HİLELERİ
- ★ CENNETİN KAPISINDAKİ İKİYÜZ TOP

Ardahan cihetindeki düşmanın ahvâlini anlayıp doğru bir haber getirmek ve hem o civardaki ahâlimize emniyet ve teselli vermek, hem de düşmana vaziyete göre bir yiğitlik göstermek üzere, Mehrali'nin emrine bin kadar seçme muâvine süvarisi verilerek gönderildi.

Mehrali'nin Göle tarafında bir savaşı

Yukarıda nâmını lâyık olduğu şekilde tebcil ettiğim bu kahraman, emrindeki süvârilerle, Göle nâhiyesinin Demirkapı köyü civarında tesâdüf ettiği bir alay düşman süvârisini harp ederek ric'ate mecbur etmiş. Bunların arkasından karşısına çıkan üç tabur piyâde ve birkaç kıt'a toptan da çekinmeyerek savaşa devam etmiş.

Rusya süvârisinin çoğalarak hücum etmek üzere olduğunu anlayınca da, seçtiği seksen kadar adamını pusuya yatıran Mehrali, geri kalan kuvvetiyle ric'at etmeye başlamış. Takip eden düşman süvârisi ise pusuya düşmüş. Şiddetli ateş altında kalan öncü bölük hemen tamamen denecek kadar dökülmüş ve işi

anlayıp da geri dönünceye kadar arkadan gelenler de haylice ateş yemişler. Bu sırada Mehrali de mevcut kuvvetiyle tekrar savaşa girmiş. Elhâsıl yedi sekiz saat kadar devam eden bu muhârebede düşman birkaç yüz adam kaybetmiş. Bizden ise iki şehit ile dört yaralı verilmiştir.

Böyle oldukça büyük bir çarpışmada bizim askerden bu kadar az şehit ve yaralı olması, doğrusunun gizlendiği veya düşman kaybının büyütüldüğü zannını uyandırıyor. Fakat Mehrali'nin palavracı yiğitlerden olmadığını bildiğim için verdiği habere inanmayı kendi kendime lâzım addederim.

Mehrali'nin döndüğü gece Kars civarında meskûn Camadanlı aşiretinden Lezgi Ağa 24 Temmuz sene 93 gecesi; aşiretinden kırk nefer süvari ile ordunun devriye karakolluğu vazifesi için keşfe ve dolaşmaya çıkmıştı. Şafak vakti düşmanın süvârisine çatmış. Aralarında oldukça şiddetli bir savaş vuku bularak âdeta güneş çıkıncaya kadar iş uzadı. Sonra iki taraftan çıkarılan imdat kuvvetleriyle birbirlerinden ayrıldılar.

Düşmanın dokuz ölüsü meydanda kalmış. Lezgi Ağa tarafında da bir şehit ile üç yaralı vardı. Gerçi ordugâhta, her gece veya gündüz karakolların birbirine çatmasıyla patırtı ve kütürdü eksik olmuyor ve duruma göre iki tarafın da kayıpları bulunuyordu. Fakat Lezgi Ağa vak'asında, bütün süvârilerimizi ata bindirecek kadar gürültü olduğundan, buraya kayd edildi.

Alacadağ ordugâhında hafif bir muhârebe

27 Temmuz sene 93'de, düşman ordugâhlarında bir yerden bir yere nakil gibi hareketler görüldü. Düşman, ordusunun vaziyetini, ne zaman kendisince mâlum olan bir sebeple değiştirmeye mecbur olursa, bu nakiller sırasında, bir sakatlığa uğramamak için, ordumuza karşı bir nümâyişte bulunur; bununla yapacağı askerî harekâta perde ederdi. Veyahut da o nümâyişi sâyesinde vehm ettiği taarruzumuzdan emin olurdu.

İşte yine bu kabilden olmak üzere düşmanın bir muhtelit livâsı Paldırvan ordugâhından, iki batarya topla, o miktarda askeri de Gedikler'den ordugâhımıza doğru iki cihetten ilerlemeye başladılar. Bir livâ askeri de üçüncü kol olarak, ordugâhımızın sağ cenâhı hükmünde bulunan Ani harâbesine doğru yanaştı. Sol tarafımızdan taarruz edenlere mukabil süvâri mirlivâsı Ethem Paşa, livâsı ile çıkarıldı. Sağ cenâhımız dahi harp vaziyeti alarak düşmanı bekledi. Fakat o tarafa doğru ilerleyen fırka sokulmadı ve olduğu yerde durdu.

Edhem Paşa süvârileri sol cihette muhârebeye tutuştu. İki tarafın ateşi son haddini bulduğu sırada Rus süvârileri ric'at etti; bizimkiler takibe başladılar. Fakat arkadan düşmanın bataryaları ve beş alay süvârisi meydana çıkınca, bizimkiler durarak geri çekildiler. Süvârilerimize imdat olmak üzere Ferik Gazi

Şemovil Mehmet Paşa (*) süvârileriyle çıkarıldı, daha sonra görülen lüzum üzerine başkaca nizâmiye süvârileri dahi bindirilip gönderildi. Bu suretle muhârebe iyice ciddileşti, iş kızıştı. Düşman toplarıyla bizim süvârilere şiddetli ateş açtı.

Sonunda meydan yine bizimkilere kaldı, Moskoflar ric'ate mecbur oldular. Başka süvâri muharebelerinde de anlaşıldığı gibi, bu süvâri savaşında da, düşman süvârilerinin sayıca kalabalık olmalarına rağmen, bizimkilerden yılmış oldukları iyice belli oldu.. Düşman süvârisinden hayli katana telef olduktan başka elli nefer ölü ve bir o kadar da yaralı olduğu, bizimkilerden de üç şehit ve sekiz yaralı bulunup birkaç hayvanın da telef olduğu anlaşıldı. Bu mâlumat Ethem Paşa'nın verdiği jurnalden öğrenildi.

Muhârebede kullanılan hayvanlara dâir

Düşman, telef olan hayvanlarının yerini, arkasında bulunan mîrî çiftliklerinden doldururdu. Bizde ise öyle çiftlik miftlik olmadığından topçu ve süvâri hayvanlarımız telef olacak diye ödümüz kopuyordu. Buraya, ilâve olarak yazacağım aşağıdaki kısım da dikkate şayandır.

(*) İşbu Şemovil Mehmet Paşa, Kafkasya'da senelerce Rusya ile harp eden meşhur Şeyh Şâmil veya Şemovil hazretlerinin büyük oğludur. Pederi Şeyh hazretlerinin Mekke-i mükerremede vefat etmelerinden sonra Rusya'yı terk ederek Devlet-i Al'yye'ye iltica etmişti. Devletçe, uhdesine feriklik rütbesi verilerek, kabul olunmuştur.

Nizâmiye ve muâvine süvârisi ile zaptiye ve başıbozukların atları, top beygirleri, taburların mekkâreleri ve zâbitlerin binek hayvanları ile bütün orduda on binden fazla hayvan vardı. Bu onbin hayvan günde otuz otuzbeş bin kıyye arpaya muhtaçtır. Bu ise her gün ta kırkiki saat arkamızda bulunan Erzurum anbarından gelecek! Bir gün gelemezse, o gün asker de, hayvanlar da aç kalacak. Bu sebeple orduya gelen arpa gayet tasarrufla sarf olunuyordu.

Evvelâ, top ve topçu beygirleri; ikinci, karakola çıkacak süvâri hayvanları; üçüncü, istirahatte bulunan süvâri hayvanları; dördüncü, saka ve mekkâre beygirleri; beşinci, zâbitlerin ve orduda ayrıca bulunan kimselerin binekleri... İşte bu sıra ile arpa dağıtılır; ehem mühimme tercih edilirdi. Arpa hangi sırada biterse, üst tarafı açıkta kalırdı... Besisizlik yüzünden topçu hayvanları pek cansız kaldı; aslında da çelimsizdirler ya!

Rus katanaları ise, cinslerindeki kuvvetlerinden başka besileri dahi yolunda olduğundan, harp sırasında bir tepenin üstüne top çıkarmada veyahut ârızalı bir ârazide sağa sola top gezdirmekte hiç zorluk çekmezler, toplarını derhal istenilen yere götürürlerdi.

Bize gelince, savaşta topların yeri değiştirilmek veya bir yüksek dağ ve tepeye çıkarılmak veyahut ârızalı bir yerde sağa sola hareket ettirilmek icap ederse, Rabbim selâmet versin! Beygirleri, deh çüş, yaygaralarıyla gayrete getirmek için kıyâmetler koparılır. Kamçı ve sopalarla biçâre hayvanlar döğülür. Bu kadar gürültüler de yetmez. Piyâde neferlerimiz, sü-

rütme denen halatlarla koşulur. Saatlerce böyle uğraşılarak toplar istenen noktaya götürülebilir.

Bazan bir topun icap eden mevkie götürülmesi öyle uzun sürer ki, bu zaman zarfında, ele geçmiş olan fırsat kaçar, yorgunluklar boşa gider, teessüfler ciğerleri yakar. Hele piyâde neferleri de koşulup top çekilirken, arâzinin durumu düşmana bu hâli gösterirse, düşman da birkaç topunu o tarafa döndürüp çok sakatlıklar verdirir, hatta topun hareketini de durdurur!

İşte, beygirlerinin kuvvetine güvendiği içindir ki, Rus ordusu, ric'at ederken toplarını kaldırmaz. Münâsip bir yere yerleştirir, kendisini takip eden askerimizi gülle, şarapnel ve peşrev ile döğer. Böylece bozgun askerinin içine bizim süvâri ve piyâdelerimizin girmesine mâni olur, harplerimizi neticesiz bıraktırır. Biz ise, beygirlerimizin cansızlığı yüzünden, ric'at edeceğimiz zaman, ilk evvel toplarımızı, kaçırmaya mecbur oluruz. Zirâ sonraya kalırsa, toplarımızı düşman süvârisinin hücûmundan kurtarmanın zor olacağını pekâlâ biliriz.

Düşmanın atları nasıl hazırlanıyor

Ruslar, bütün topçu, süvâri, yük ve binek beygirlerini; büyük ve kuvvetli olan katana cinsinden yetiştiriyorlar. Ayrıca karda, kışta açıkta bulunmaya terli terli soğukta ve meydanda kalmaya ve belki de o halde iken kar içinde yuvarlanıp tımar olmaya alıştırdıklarından, onların hayvanlarına seferberliğin bir tesiri olamıyor. Hepsi eski kuvvetlerini muhâfaza edip gidiyorlar.

Bizim hayvanlarımız ise Arap, Kürt, Türk, Türkmen, hâsılı muhtelif hava ve arâzi içinde yetişmişlerdir. Bu farklılığı bir tarafa bıraksak bile, hazer vaktinde topçu ve süvârilerimizin hayvanlarına, savaş şartlarına tamâmen aykırı şartlar içinde bakılmaktadır. Pencereleri camlar, kapıları perdelerle örtülmüş, 27 veya 30 santigrat belki daha da fazla ısınmış ahırlarda besleniyorlar. Terbiye ve tâlimleri ise büsbütün başka... Bu hayvanlar harp şartları içinde, alıştıkları âdetlerden uzak kalınca, zâfiyet ve hastalığın her çeşiti bunlarda görülüyor. Hiç olmazsa isteksiz ve miskin oluyorlar.

Dâima ahırda nâz ü nimet ile beslenmeye alışmış olan hayvanlar, aylarca ahır yüzü görmeyip; yağmur, çamur ve icabında karlar, buzlar altında kalırlar. Buna bakımsızlık da eklenince, tabii ki her çeşit hastalığa tutularak ekserisi ölür. Ölmeyenler de, tüyleri birer parmak uzamış, kemikleri çıkmış, öksürüklü, tıksırıklı, sakağılı bir halde ve şuradan şuraya yürümeye mecâli olmayacak derecede za'af içinde, hayatla ölüm arası, sürüklenip dururlar. Hiç bu hayvanlar, süvârisini koğduğuna yetiştirir, kaçtığından kurtarır mı?

Eylül girip de havalar dönünce, zâten bu şekilde zayıf düşmüş olan hayvanlarımız, bütün bütün fenalaştı. Ordugâhımızın etrafı hayvan leşleriyle doldu. Hele yük beygirlerini hiç hesaba katmayalım, zira biçârelerin insancasına bakıcıları da olmadığından, onların kırkı bir can ile geziyordu.

Geleceğin nesilleri aziz torunlarımız, bunları okuyup ibret alsınlar. Bizim uğradığımız müşkilâta düş-

memek için, orduların mühimmat merkezlerine yakın yerlerde çiftlikler kursunlar. Hayvan cinsini ıslâh etsinler, kuvvetli katanalar yetiştirsinler. Hayvanların terbiyesini de arâzinin ve düşmanın durumuna göre versinler... Sonra çok sıkıntı çekerler. Bu iş çok mühim bir meseledir. Âdeta ordunun hayatı demektir, bundan hiç bir vakit gaflet olunmaya gelmez. «Ve eiddû *lehum mesteta'tüm min kuvvetin ve min ribât-il* hayl» (60) âyet-i kerîmesindeki «ribât-il hayl» (61) emri bu hususta bütün müslümanları ortak bir mesûliyet altına sokmuş, hepsine mühim bir vazife tâyin etmiştir.

Bayezid'deki ordumuzun hudûdu geçmesi

Bizim Bayezid ordusu, Bayezid kasabasına doğru pek ziyâde ileri sokularak, arkasını Musun gediği cihetine açık bırakmıştı. Bu durum, İsmail Paşa hazretleriyle muhâbere neticesi anlaşıldı. Şayet düşman Musun gediğinden gelirse bizim ordunun arkasını alacağından, türlü fenalıklar meydana gelebilirdi. Bu sebeple, Muhtar Paşa hazretleri, ric'at hatlarına düşmanın sokulamıyacağı bir mevki seçmelerini veya başka türlü emniyet tedbirleri ile tehlikeyi bertaraf etmelerini kendilerine defalarca tavsiye etmişti.

Nihayet İsmail Paşa, önce, önünü arkasını gören

---

(60) «(Ey îman edenler!) Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.» Enfâl sûresi 60. âyetten.

(61) «Savaş atları» demektir ki, bugün için «her çeşit savaş ve nakil vasıtası» mânâsına gelir.

ve yolu olan Arzap mevkiine çekildi. Orada bir iki gün kaldılar. Musun gediğinin ve hudûdun içersindeki düşman arâzisinin durumu bir dereceye kadar öğrenilmiş olduğundan, altı tabur piyâde, asker ve bir hayli nizâmiye ve muâvine süvârisiyle, erkânıharp reisi Mirlivâ Âkif Paşa hareket edip hudûda yürüdü. Vazifesi Musun gediğini tutmak, içerde veya dışarda ordunun ikametine münâsip bir mevki elde etmekti. Âkif Paşa, Musun gediğinin sırtları üzerinde yerleşmiş bulunan üç dört bin kadar piyâde ve süvâri Rus askeriyle savaşıp onları kaçırdı. Askerimiz muzafferen huduttan içeri girdi. Huduttan iki ikibuçuk saat uzakta olan Zor yaylasının, her bakımdan mudafaaya ve askerin yerleşmesine elverişli olduğu görülerek Âkif Paşa orada kaldı. Düşman ordusunun, yani Tergoukassof fırkasının ise Küçükığdır denen yerde mevki aldığı Âkif Paşa tarafından İsmail Paşa hazretlerine yazıldı. O da bunun üzerine ordunun geri kalanını kaldırarak Âkif Paşa'nın bulunduğu Zor yaylasına nakl etti ve yolda bir vukuat olmadı. Bu mâlumat 23 Temmuz sene 1293 tarihli telgrafla Muhtar Paşa'ya bildirilmiştir.

İsmail Paşa, bu telgrafında, düşmanın zayiâtını bildirmişse de bizimkilerden on iki şehit ile otuz yaralı olduğunu ve düşmanın yüzelli baş katana beygirinin ölüp binlerce koyununun da alındığını yazmıştır. Paşa'nın haber verdiğine nazaran, bizim asker, yüksek tepelere mevzilenmiş olan düşman askeri üzerine açıktan hücum eylemiştir. Şu halde, düşman telefâtının bizimkinden az olması icap ederdi.

Meselenin iç yüzü

Muhtar Paşa hazretlerinde bulunan, harbe ait haberleşme evrâkını, müsâlâhadan sonra, tanzim etmek üzere, İstanbul'da gözden geçiriyordum. İsmail Paşa'nın bu telgrafnâmesinin arkasında, Muhtar Paşa'nın elyazısı ile yazılmış bir mütâlaaya rastladım. Tuhaf bir şey olduğundan ayniyle buraya yazıldı. Bu mütâlaa yalnız tuhaf değil, hemen hemen, ahlâkımızın aynası da olabilir, fesübhânallah!

Mütâlaanın sûreti:

«Musun gediğinde rast gelinen düşmanın miktarına dâir, biraz derin düşünülürse, yalan olduğu derhal anlaşılır. Esâsen sonradan gelen Âkif Paşa'nın yolladığı jurnalden, bir bölük kadar Kazak atlısı olduğu anlaşılmıştır. Ganimet olarak alındığı yazılan koyun ve beygir gibi şeylerin ise, muâvine süvârilerinin köylülerden gasp ettiği ve çaldığı hayvanlar olduğu meydana çıkmıştır. Sonradan bunlar geri alınarak sahiplerine iâde olunmaya çalışılmışsa da şunun bunun elinde kalmıştır. Köyler ahâlisi ise bu halden dehşete düşerek, firar edip dağılmışlardır.»

Bundan sonra İsmail Paşa hazretlerinden gelen telgrafnâmede, hudûdu geçtikten sonra, civardaki Rusya köyleri ahâlisinin bağlılık arz edip emniyet istedikleri ve ellerine emniyetnâmeler verildiği bildiriliyordu.

Yukarıda zikri geçen Mustafa Safvet Paşa'nın Alacadağ ordugâhından Arpaçayı hududunu geçip de içeride biraz gezinip çıkmasının verdiği dehşet yalnız düşman ordusunda kalmamış, düşmanın o civarda bu-

lunan köyleri halkına da sirâyet etmiştir. Bu köylüler, Farsça mazbatalarla vekiller göndererek bağlılık arz etmişler, Muhtar Paşa hazretlerinden emniyetnâme istemişlerdi. Bu talepleri üzerine oralara birer «buyuruldu» gönderildi. Bu emniyetnâme, köylüleri, başıbozuk ve muâvine süvârilerinin yağma ve gâretlerinden korumak maksadıyla istenmişti. Ama, acaba bizim taraftan ciddî olarak hudut geçilse idi, o ahâli yağmadan sâlim kalacaklar mı idi? Orasını vaziyet gösterecekti, fakat fakirin zannına göre, öyle toz duman içinde değil buyuruldu, hatta ferman bile olsa kulak asan az bulunur.

Bu sırada İsmail Paşa hududu geçmiş bulunduğundan, ric'at hattının her türlü tehditten muhâfaza olunması elzem idi. Erzurum'da tanzim olunmakta bulunan askerden icâbına göre Kars'a ve Bayezid'e gönderilmek üzere Köprüköyü'nde mevcut olan altı tabur piyâde ve iki batarya top, Muhtar Paşa'nın emriyle Bayezid ordusuna gönderilerek kuvvetleri takviye olundu.

Düşmanın, bizim halkın hukukuna tecâvüzü ve buna dâir mütâlaalar

Mehrali, Göle nâhiyesi(*) taraflarına çıkıp, Rus Kazaklarıyla harp ettikten sonra, o tarafa ait bazı ha-

(*) Haritaya bakılırsa görülür ki, işbu Göle nâhiyesi Ardahan tarafında, yâni Ardahan'la Çıldır sancağının merkezi olan Oltu'nun arasındadır. Otlu, sulu, ormanı ve kışı çok, kırk elli kadar köyden ibaret bir nâhiyedir. Hayvan yatağıdır. Çok miktarda koyun ve karasığır yetiştirir.

berlerle dönmüştü. Rusya'nın oralardaki kumandanı, Mehrali'nin gelmesini ve bu savaşın vukûunu, fakir köylülerimizin hıyânetinden bilmiş. Mehrali savuştuktan sonra Rusya süvârisi bu nâhiyenin Dedeşin köyündeki cami- şerif ile Göle müdürü Rıza Bey'in evini ve bu köyün bütün evlerini yakmışlar. Urut köyünde dahi Arslanpaşazâde Hasan Bey'in hânesini yıkarak, ahâliden onaltısını şehit edip üçünü yaralamışlar. Bu olanlar *Çıldır mutasarrıflığından bildirilmiştir. Bunun* gibi hâdiseler Kars ve Bayezid taraflarında da vuku bulmuştur.

Bunları yazmaktan maksadım, ahâlinin asker sayılmayacakları ve düşman şerrinden sâlim olacaklarına dair olan inancın boş ve çürük olduğunu bildirmektir. Ahâli tavır ve hareketleriyle düşmanı ürkütüp, hiddetini ve intikam hırsını uyandırmasa bile, yani görünüşte bir kabahati olmasa bile, alçak bazı kimseler sırf menfaat temin etmek için halktan bâzılarını hiyânet ve casuslukla ve Rusya'ya karşı sadâkatsizlik gibi şeylerle ithâm ederek can ve mallarına, hatta ırzlarına kast ettiriyorlar... Bunun için: «Biz ahâliyiz, düşman şerrinden emin kalırız, giden hükümet ağamız olursa, onun yerine gelen hükümet dahi beyimiz olmak lâzım gelir,» fikrini kafalardan çıkarmalı ve «Medeniyet zamanında bulunuyoruz, eski zamandaki tecâvüzler gibi tecâvüz olamaz» sözünü de hiç ağıza almamalıdır.

Bu gözler neler gördü!...

Çünkü, dünyada, devletlerin tecâvüzü ile hasara uğrayanların hakkını iâde edecek bir mahkeme daha

kurulamadı. Hak ve adâletin nâzenin varlığı, «El-hükmü lil-gâlib»(62) tabiat kanununun, müstebit elinde oyuncaktır. Bunun için aç kalmalı, susuz kalmalı, ölmeli... Ama, düşmanın yurdumuza ayak basmasını önlemeli. Çingenelerin, halk arasında meşhur olan «Çalı idi, çırpı idi, evim idi ya!» türküsü, ne kadar mânâlı ne kadar hikmetlidir.

Ne olursa olsun; ev bizim evimiz, hükümet bizim hükümetimizdir. Rabbim zeval vermesin!

Orduyu besleme işindeki tasarrufumuz

Zaman Ağustos'u buldu. Erzurum havâlisinin dağları, hemen Eylül başından itibâren misâfir kabul etmemeye başlar. Bâzan Ağustos'un onbeşinde dağlar karla örtülür... Şu halde yaklaşan kışta, ne yapacağız; harp uzarsa askeri nerelerde ve nasıl barındıracağız? Çünkü kışlalarımız yok. Askerce «Zemlik» tâbir olunan yeraltı sığınakları da yok... Bunların ve diğer levâzımâtın şöyle böyle temininin, beşyüzbin liraya muhtaç olduğu hesap olunarak, Seraskerlik makamına müracaat edildi.

Gelen cevap ile o cevaba verilen cevap aşağıya alınmıştır:

«Makâm-ı Seraskerî'den Muhtar Paşa hazretlerine,

«Kars ve Bayezid ve Erzurum cihetlerinde bulu-

---

(62) «Hüküm (hak, söz), gâlibin elindedir.»

nan asâkir-i şâhânenin, kışlık ihtiyaçları için talep buyurulan elli milyon guruşa mahsûben buraca ele geçen meblağların o tarafa gönderilmesine çalışılmakta ise de, hazinece alınması kararlaşmış olan borcun henüz ele geçmemesi ve emvâl-i umûmiyyeden yapılan tahsîlâtın, masrafların onda bir kısmını bile *idâreye kâfi gelmemesi sebebiyle ol taraf için* idâreye kâfi akça yetiştirmek imkânı şimdiki halde olmamağla, oraca çâresine *bakılmak mütâlaasıyla* şimdiden nazargâh-ı âlîlerine arz ü beyân-ı hâle mecbur oldum. Devletin hâlini tarife hâcet yoktur; buraca bulunabilen meblağın gönderilmesinde ihmal gösterilemez; fakat oraca Eylül'ün gelmesiyle kış hükmünü icrâya başlar. Muhârebenin daha ne kadar devam edeceği de meçhuldür.

«*Kış bastıktan sonra müsâlaha olunsa bile*, askerin yerlerine iâdesine kış mânidir. Şu halde askeri kışlatmak ve oralarda muhâfaza etmek için ne yapılmak lâzımsa şimdiden yapılmak lâzımdır. Her türlü müşkilâtın, isâbetli tedbirleriniz sayesinde hallolunacağı, Anadolu ordusunun evvelki hâliyle şimdiki muzaffer hâlinin kıyas ve karşılaştırılmasıyla mâlûm ve müsellemdir. Dördüncü ordu efrâdına lüzumlu elbise ve ayakkabıların bir kısmı orduda imâl ettirilmekte olup, buraca mümkün olan yardımın icrâsına gayret olunacağı muhakkaktır. Elbise ve yakacak gibi, askerin soğuktan muhâfazasına lâzım olan şeylerin fevkâlade sür'atle icap eden yerlerden temin ve hazır edilmesi, ve askerin kış mevsiminde nerelerde barındırılacağı ve ne yapılması icap edeceği ve Kars'-

ta ne miktar asker ve erzak ve yakacak bulundurulabileceğinin ve Bayezid ciheti kuvvetlerinin ne hal ve harekette ve hangi mevkide kalacağının velhâsıl Erzurum mevkii de dâhil olduğu halde, bunların ihtiyaçlarına ve umûmî tertibatlarına dâir isâbetli görüşlerinizin serî ve acele olarak iş'âr buyurulması ricâ olunur.

2 Ağustos 1293
Mahmut»

Seraskerlik makâmına cevap:

2 Ağustos 93 tarihli ve şifreli telgrafnâme-i hidîvîleri alındı. Askerin kışlandırılmasına âit levâzımın hazırlanıp tedârikinin, bulunulan hâl ve yerde aranıp temini tabiî olduğundan, hazırlıklarımız hâlen bu şekilde yürütülmektedir. Koyun derisinden altmış bin kürk ile belde âdeti üzere yine bu miktar çizme veya postal ve yüzaltmış bin çift çorabın lüzûmu, Erzurum, Sivas, Van, Diyarıbekir vilâyetleriyle Harput livâsına yazıldı. Herbirerlerince bunların ne kadarlarının bir aya kadar imâl ve tedâriki kabilse bir yandan yaptırılmasına başlanıp, bir yandan da yapılanların miktarını bildirmeleri kemâl-i ehemmiyetle yazıldı. Buraca dahi et tayını olarak sarf olunan koyunların derileri zâten kürk yaptırılmaktadır. Kışlama için de ekseri taburların ayrı ayrı köylerde barındırılmasından başka çâre yoktur. (*)

(*) İlerde görüleceği üzere biz böyle hesap ederken, iş başka şekle döndü. Düşman kışın da askerî harekâtına devam etti ve bir kışlağa çekilmedi. Biz de askerimizi Erzurum istihkâmlarında ve çadırlar altında bulundurmaya mecbur olduk.

«Elbise ihtiyâcının bir kısmını bu sûretle temin çâresi bulunduğu halde, asıl mesele günlük tayınlar hususudur. Bunun ise büyük kısmı mutlaka satın alma sûretiyle olacağından, şu halde yalnız erzaka sarf olunmak üzere, şimdiden bir miktar akça gönderilmesine inâyet buyurulur ise, şöylece idâre-i maslahat imkânını lûtf-i Hak'tan ümit etmekteyim. Kars'ta ve Erzurum'da bir miktar zemlikler yaptırılmasını daha önce alâkalı olanlara yazmış olduğum gibi, pek de şimdiden bütün askerin kışlak mevkiini tâyin edemeyeceğimi (*) ve bunun her halde ileride hâlin icâbına göre tâyin olunması lâzım geldiğini arz ederim.

4 Ağustos sene 1293
Ahmet Muhtar»

Sonunda ne devlet istenen parayı bulabildi, ne de civar vilâyetlerden talep edilen kürk, çorap vesâireyi beklediğimiz şekilde alabildik! Verilenler, gelenler de yoluyla kullanılamadı: yollarda, dağlarda, sokaklarda dökülekaldı, ekserisi kayıp ve mahv oldu.

Harp edecek askerin yatacağı yeri, giyeceği ve yiyeceği şeyi Başkumandan düşünmeye mecbur oluyor. Sonra da harp plânları tertip ediyor, kazanmanın yolunu arıyor, kayb ederse mahv olmamaklığın çârelerini düşünüyor. Bir akıl hangi birine yetsin!

Beyit:

(*) Eski muhârebeler gibi olsaydı, askere kışlak tâyin olunabilirdi. Şimdiki harplerde kışlak tâyin olunamıyor. Kışlak belli olmayınca da zemliklerin nerede yaptırılacağı bilinemediğinden hazırlanamıyor.

«Dile her mûyu bir ejder görünür o zülfün;
«Nice bin ejderi bir yerde tahayyül ne belâ!» (63)

Bizim başka yerdeki fırka ve kolordularımızın da hallerinin böyle olacağında hiç şüphe etmem. İstenilen beşyüzbin lira azdır bile. Bir milyon lira olmalı ki bâzan neferlere de aylık verilsin; ellerinde kahve ve tütün, iğne, iplik parası bulunsun... Bir ordu kışı bir milyon lira ile çıkarırsa, yokluk sebebiyle, bizlere mahsus olan tasarrufçuluğu ve kanaatkârlığı yine isbât etmiş oluruz. Yoksa böyle, ölmeyecek kadar, zarûretler içinde geçinmek ve yine sâdıkâne çalışmak Avrupa ordularının aklının işi değildir.

Yüzbin kişilik bir Avrupa ordusu, beş milyon lira ile harbe girişirse, o işi hem de daha âlâ ve verimli olmak üzere, o kadarlık bir Türk ordusu, mutlaka birbuçuk iki milyon lira ile becerir. Bunun için para ve sarfiyat meselesinde Avrupalılardan beşte iki nisbetinde eksik, görülecek işte ise beşte üç nisbetinde fazla bulunacağımızda katiyyen şüphe olunmasın. Yalnız, **zâbit, zâbit zâbit... Bir de** nişancılık ve mesâfe tâyininde neferler için de ustalık, ustalık, ustalık... Başka şeylere, süslü ve sevimli tâlimlere hiç lüzum yoktur.

Düşmanın bizi tuzağa düşürmek için baş vurduğu hileler

Ağustos'un altıncı günü bir harbimiz vuku bul-

---

(63) «O saçın her teli, gönlümüze bir ejder gibi görünür: binlerce ejderi bir arada görmek ne belâdır!»

du. Çünkü düşmanla burun buruna karşılıklı oturmakta idik. Bunu sırası geldikçe defalarca yazmıştım... Düşmanın başkumandanı, bütün Avrupa'ya karşı Rusya ordusunun askerlik namusunu lekeleyen muvaffakiyetsizliği üzerine devletinden azar işitmişti. Bunu telâfi etmek için bir fırsat gözlüyordu. Fakat böyle bir fırsatı bulamadı. Tâlihini tecrübe etmek kabilinden olmak üzere bir kere bizi çarpmaya karar vermiş... Ordumuzun merkezinin Alacadağ'ın orta yeri demek olan meyilli satıh üzerinde olduğu unutulmasın. Sağ cenahımız Ani harâbesine bitişik olan Nahırcı tepesinde, sol cenahımız Yahniler (*) tarafındaki Vezin köyü tepesindedir.

Rusya iş erlerinin umûmiyetle gâyet hileci ve fevkalâde desiseci oldukları da hatırdan çıkarılmasın. Kaynağı Rus ordusu olmak üzere, hemen her gün bizim orduda bir havâdis yayılıyordu. Bunları yayanlar ise kasıtsız veya casus olarak bizim köylülerimizdi. Bir aralık bizim orduda:

«Rusya'nın kuvveti yoktur. Karşıda gözle görülen çadırların ekserisi boşmuş, bazısının içinde de üç dört nefer ancak bulunurmuş; ordusunun bütün kuvveti, topu topu onaltı taburluk bir fırkadan ibâret imiş. Topları az ve bozuk, barutları da Lehli barut fabrikacılarının hiyânetinden nâşi bütün kömür çıkıyormuş. Süvârisi ise gördüğümüz dörtbuçuk derinti milis askeri kadarmış. Bir taarruz ve hücum edilse, bü-

(*)İşbu Yahniler, Kars'ın ikibuçuk üç saat kadar önünde, irili ufaklı iki tepedir. Birine Küçük, ötekine Büyük Yahni derler.

tün ordusu zapt olunurmuş. Lâkin ne çâre ki bizim kumandanın korkaklığı yüzünden hücum olunamıyormuş. Böyle boşuboşuna beklemekten ne çıkacak? Korkaklık yüzünden o kadar beklenecek ki, sonunda düşmana imdat yetişecek...»

«Türk ordusu köstebek gibi »

Bizi altüst edecek bu gibi evham ve şâyialarla askerlerimizin kalplerindeki metânete ve kumandanlarına olan emniyete dokunuyorlardı. Bunun altındaki mânevî kazancın Ruslar için pek büyük olduğuna şüphe var mıdır? Bu sözler, değil neferlerin, ekseri zâbitlerimizin bile bir araya geldiklerinde konuşmalarının ilk mevzuu oluyordu.

Yine düşmanın yaydıklarından:

«Rus ordusu bir avuç kuvvetiyle düz ovada aslanlar gibi salına salına yürüyor, çekinmeden açıkta oturuyor, bize meydan okuyor. Türk ordusu ise çokluğuna rağmen yalçın tepeleri seçip, korkusundan köstebek gibi topraklara gömülüyor.»(*)

Elhâsıl bizim askerin kanına ve hamiyetine dokunacak, kalbini incitecek ve belki de itaatine dokunacak şekilde ortalığa yayılan yalanların haddi hesâbı yoktu.

Başkumandan bu sözleri işitiyordu. Üzülüp güç durumda kalıyorsa da hakikati kime anlatsın, derdini hangisine bildirsin?

(*) Bizim asker, bir gece için de olsa, kalacağı yerde harp hattını tayin edip, icap eden hendekleri kazmaya alışıktı.

Çünkü düşmanın kuvveti bizce mâlum olduğu gibi, mevkiimizin yüksekliği sebebiyle düşmanın bütün hareketleri de göz önündedir. Muhtar Paşa günün birkaç saatini dürbün önünde geçiriyor. Arâzinin ârızalı olmayan yerlerinde, düşmanın taburlarını, toplarını, sayılabilecek kadar görebiliyordu. Düşmanın bize taarruzuna, mevkiimizin sağlamlığı ile siper ve hendeklerimiz varlığı mâni oluyordu. Buna şüphe yok! Bunun içindir ki, bizi kendi üzerine çekip ovalık arâzide bir iş becermek azmine düştü ve bu gibi şâyiaların envâını salıverdi. *Fakat bizim tarafta aldıran ol*mayınca emeline kavuşamadı.

Düşman, başvurduğu hilelerine rağmen bizi kandıramayınca, nihayet kendisi bir taarruzda bulunmaya karar verdi. Fakat çıkmaz bir yola düşmemek için de pek fazla ciddî davranmadı. Böyle hareket etmesine bakılırsa, bu taarruzu, tâlihini tecrübe etmek için yapmış olması gerekir.

Ordumuzda yine bir muhârebe vukuu

O gün sabahleyin gün doğarken görülen manzara şu idi:

Düşman Gedikler'deki çadırlarını yıkmış; Gedikler, Paldırvan ve Pergit ordugâhlarından kırksekiz tabur piyâde, sekizer toplu ondört batarya ve onaltı alay süvâri ile harp hattımızın cephesinin her tarafından kol kol üzerimize yürümekte. Bütün ordumuz derhal harp vaziyeti aldı. İcap eden tertibat yapıldı.

İki saat sonra sağ cenâhımızdan ilerlemekte olan

düşman Nahırcı tepesinin top menziline girdi, karşılıklı gülleler teâtî olunmaya başladı. Vezin köyü tepesinde bulunan sol cenâhımızdaki Hüseyin Hâmi Paşa fırkasına da, Yahniler tepesine doğru gelmekte olan düşmana karşı ilerlemesi emri, telgrafta verildi.

Düşmanın Yahniler tepesine hakiki bir taarruz niyetinde olduğu görülerek, Kars'tan'da yedi sekiz tabur piyâde ile kâfi miktarda batarya, telgraf emri ile çıkartıldı. Alacadağ merkezinden ise altı tabur piyâde ve lüzumu kadar batarya ile Ferik Hacı Râşit Paşa, Hüseyin Hâmi Paşa'nın ve Kars'tan çıkan askerin yardımına koşturuldu. Ordumuzun sol cenah süvarisi Mirliva Ethem Paşa kumandasında gönderildi. Harp tam kızıştı...

O sırada düşman, Yahniler tepesini tutmak üzere başka yoldan bir hücûma girişti. Bizimkiler de orada ateşle karşı koymakta kusur etmediler. Nihayet süvârilerimiz, Yahniler tepesine hücum etmekte olan düşman süvârisine mukabele ettiler. Bizimkilerin ateşindeki şiddetin tesiriyle düşman süvârisi oradan ric'at etti. İkindiye iki saat kala, piyâde avcılarımıza karşı ateş etmekte bulunan düşman piyâde avcıları da ric'ate başladılar. Onun üzerine ordumuzun merkezinden Mirliva Şevket Paşa düşmanın merkezine ve Yahni cihetinden ric'at etmekte bulunanların ric'at hattına doğru yola çıkarıldı. Hacı Râşit Paşa düşmanı takibe başladığı gibi sağ cenâhımızda bulunan umum süvâri kumandanı Ferik Gedik Ali Paşa ve Gâzi Şâmil Mehmet Paşa dahi sol tarafımızdan ric'at etmekte bulunan düşman üzerine sevk olundular.

Bu kadar kuvvetle gülle ve kurşun yağmuru altında akşama bir saat kalıncaya kadar devam eden takip, verilen emir üzerine sona erdi. Takipçiler yerli yerinde durduruldu. Sonra herkesin eski yerine dönmesi bildirildi. Bu vak'ada dahi süvâri ve piyâdemizin ve bilhassa topçularımızın himmet ve gayreti inkâr olunmaz. Allah râzı olsun, pek büyük himmet ettiler. Harbin cereyânı, büyük bir meydan savaşı şeklinde olduğundan, Allah için, hepsi mertlik ve kahramanlık gösterdiler, var olsunlar.

Bu muhârebede bizim yüz kadar kaybımız oldu. Düşmanın da bu kadar telefâtının meydanda kaldığı görüldü. Fakat harp meydanında ölü bırakmamaya pek fazla dikkat eden düşmanımızın yüz kadar cesedinin ortada kalması ve dört saat müddetle askerimizin ve toplarımızın ateşi altında ric'at etmiş olması, zâyiâtının bin binikiyüzü bulacağı kanaatini uyandırmıştır.

Düşmanın bu savaşa girişmesinin bâzı sebepleri yukarıda zikr olunmuştu. Bir sebebi de, Yahniler tepesinde askerimiz olmadığı için, orasını ele geçirmek imiş. Burada siperler kazıp, bizimle Kars'ın arasına gireceklerdi. Umûmî bir hücûma geçmeden, sırf tuttukları mevkiin kuvvet ve hâkimiyetinden faydalanarak, bağlantı hattımızı kesecek, ordumuzu Alacadağ'dan geri çektireceklerdi. Allah'a şükür muvaffak olamadılar.

Garip bir hal

Rus hududundan bir saat beride muzaffer olarak

ordugâhını kurmuş olan askerimizin bu muvaffakiyetini, İngiltere devletinin, harp müşâhidi vazifesiyle içimizde bulunan General Kembil, yine düşmanımızın bir hilesine atf ediyor, bir türlü inanamıyordu.

Avrupalılar, Türkleri nazarlarında öylesine çürütmüşlerdir ki, hakikaten galip geldiğimizden emin olmak isteyen bu General, savaştan sonra atına binerek bizzat harp meydanını gezer; iki tarafın ölü ve yaralılarını gözüyle gördükten sonra, devletine rapor gönderirdi. Görülen ric'atlerin, hep Rusya'nın bir hilesi olduğu, bir dakika bile ihtiyatsız bulunmanın pek büyük tehlikelere sebep olacağı fikrine saplanmış ve mıhlanmış olan İngiliz kafasını yerinden kımıldatamazdı.

İşte bu General'in fikri böyle iken, bizim ordudaki safdillerin fikri de «Rusya ordusunun bize karşı koyacak kudreti olmadığı» şeklinde idi. Artık ordunun başkumandanı ucunu ortasını bulsun da yağa bala versin.

Gerçi ihtiyatla davranmak çok lüzumludur. Ama General hazretlerinin ihtiyatı, bize olan güvensizliğinden doğuyordu. Veyahut, yalan dolanla merkezi avutan meşhurlardan burada da var zannediyordu. Sonraları bu zannını düzeltti ya!

Düşman neden takip olunamıyor?

Yukarıda yazıldığı şekilde, düşmanın ric'atini okuyan ahlâf:

«— Ric'at etmekte ve âdetâ kaçmakta bulunan

düşman ordusunun arkasından süvâri hücum edip de niçin mahv etmedi? Piyâdelerimiz düşmanın ric'ati esnâsında «Allah! Allah!» sadâsıyla süngü davranmış olduğu halde, koşarak düşmanın bozgun askerini şişleyip neden hâk ile yeksân etmediler?»

Diye düşünür ve ihtimal ki askerin veya kumandanların himmetsizliğine kanaat getirebilirler... Bu muhârebede Kars'tan çıkmış olan taburlardan birisinin binbaşısı Bursalı Ahmet Celâl Efendi'ye ait bir fıkra vardır. Onu yazarsam, bu kanaat izâle olur zannederim.

Latîfe

Ahmet Celâl Efendi, taburuyla Kars'ta kalırken Kars ulemâsından birisi, onunla yakınlık peyda ederek yanına gelir gidermiş. Taburun zâbitlerini dâimâ, harpte sebat ve cesaret göstermeye teşvik ile va'azda bulunurmuş. «Bir gün harbe gittiğinizde beni de beraber alın» diye ricâ edermiş.

6 Ağustos sene 93 muhârebesi vuku bulunca, Celâl Efendi de taburuyla yola çıkar, Hocaefendi'yi de yanına alır. Hocaefendi, kol nizâmında yürümekte olan taburun önünde gitmekte olan Binbaşı Efendi'nin sağ yanına geçerek, yüksek sesle askere hitap eder:

«— Haydi kuzularım, yüründü din kardaşlarım, Cennet kapıları açıldı, hûriler bizi bekliyor; şühedâ ruhları bizi karşılamaya çıkacak, melâike-i kirâm selâma dizilmişler!»

Hocaefendi bu kabilden teşvik edici sözleri zaman zaman tekrar eder, harp yerine yaklaşırlar. Düşman gülleleri dehşet verici seslerle taburun üzerinden geçmeye bazan da içine düşmeye başlar. Binbaşı Efendi taburu açar, askeri av'a yayar, ileri kumandasıyla yürütür... Hocaefendi'nin ise nefesi kesilir, sesi kısılır. Yavaş yavaş geriye doğru ayak sürümeye başlar.

O vakit Ahmet Celâl Efendi:

«— Hocaefendi, Hocaefendi! İşte bak Moskof dayı, *Cennetin kapısına ikiyüz top dizmiş...* İleriye buyurunuz.»

Der.

Ne gezer. O sırada Hocaefendi'nin korkusundan dudakları kurumuş olduğunu görerek insafa gelir. Bîçâreye, geride tehlikesiz bir yerden savaşı seyr etmesi için izin verir. Ondan sonra da Hocaefendi'den «Cennet kapısı açıktır,» sözü işitilmez olur.

İşte Celâl Efendi'nin dediği gibi, Moskof dayı, adamı keyfine bırakmıyor ki, tâlim meydanlarındaki gibi piyâde ve süvâriyi düşman üstüne «Allah, Allah!» gulgulesiyle hücum ettirelim, kabak doğrar gibi bütün ordusunu kesip biçelim; nerede! Herif bizi serbestçe yürümeye bırakıyor mu!

Bir taraftarı, güreşen iki pehlivandan birine:

«— Pelvan! Elini al elini!»

Diye akıl öğretmiş de, öteki:

«— Elimden gelse canını alacağım.»

Demiş ya, biz de düşmanımızın arkası bize döndüğü vakit neler yapacağız ama, adamı keyfine bı-

rakırlar mı! Çünkü düşmanımız, cidden mağrur bir asker devleti olduğu için, ric'ati sırasında bile nizâmını muhâfaza ederek, kademe usûlüyle çekiliyor. Topu çok. Meselâ iki üç batarya topu ric'at eden askerinin arkasından bize doğru diziyor; bu topları koruyacak kadar bir iki tabur piyâdeyi de topların arkasında avcı düzeninde yatırıyor(*); asıl askeri, topları, mühimmâtı, süvârisi tamamen savuşup gidiyorlar.

İşte düşmanın burada ta'biye ettiği toplarla taburlar, bizim takipçiler üzerine şiddetle ateş etmeye devam ediyorlar. Askerimiz iyice sokulunca da, hiç telâş etmeden, şarapnel denilen beşyüz kurşunlu o mâhut püsküllü belâyı atıp bizimkilerin ta beyninde patlatıyorlar. Bizimkilerin gözü ise bundan ziyâdece yılmış olduğundan, ne kadar olsa, hesap ve ihtiyatla ve siper alarak yürüyorlar.

Eh, şimdi buyurun efendim! Süngü ile piyâdeyi, kılıç veya mızrakla süvâriyi hücum ettirelim, ne mümkün! Öyle şeyler tâlim kitaplarında okunur ve yapıldığı dahi duvarlardaki resim tablolarıyla, tâlim meydanlarında görülür. Fiilen tatbik ve icrâya gelince iş başkalaşıyor. Orada, taarruzda olduğu gibi avcı düzeninde yatarak ve arâzinin ârızalarından istifâde ederek yürünmelidir. Yeni silâhların ateş püskürdüğü bu asırda siper almaksızın topluca yürümek mümkün değildir.

(*) Bizim ric'atlerde, kumandanın eline nizâmı bozulmamış, sağlam iki tabur geçmez ki, ordunun tamamının intizamla ric'atini bunlarla koruyabilsin.

Bu esnâda bizim toplarımız da yüksek kavisle atılıp, kademe nizâmıyla müdâfaada bulunan düşman askerinin üstünden aşırılarak güllelerinin ric'at edenlere yetiştirilmesine çalışılıyordu. Müdâfilerin sağında solunda gedikler bularak, geride savaşanlara kurşunlarımızın yetiştirilmesi isteniyordu. Yoksa herkes göğsünü gererek «Muhammed'e salâvat, arş ileri bakalım, koşar adım gidelim»e geldiği gibi, insan yaradılışı «Yağma yok!» cevâbını veriyor. Düşman topları böyle iş görüp dururken, yarım saat geride yine böyle bir kademe teşkil ediyorlar. Öndekiler kurşun ve bazan de güllelerini ata ata geri çekilip teşkil olunmuş bulunan ikinci kademeyi bulup geçiyor ve bu şekilde iş olup bitiyor.

Yanlışlıkla ufak bir muhârebe

Bu muhârebenin gecesini biz tam rahatlık içinde geçirdik. Sabahleyin fecirle birlikte, düşman Subatan civârında bulunan ve ileri karakolumuz hükmünde olan taburu basmış. Onlar çarpışa dursunlar, bir kısım düşman ise biraz ilerliyerek bizim merkezdeki topların menziline kadar yaklaşmış... Yine top tüfek sesleriyle her tarafımızı bir dehşet kapladı. Bütün ordu harp vaziyeti aldı. Patırtı kütürtü bir saat kadar devam etti. Birkaç şehit ve yaralı verdik. Düşman çekilip gitti, bizimkiler de yerli yerine döndüler.

Meğer bu gürültünün aslı ve sebebi şu imiş: Düşman o gece bizim ordunun kendisini basacağını düşünmüş. Askerini sabaha kadar hazır ve silâh altın-

da tutmuş; bir kısmını da geceden ileriye sevk etmiş. Geceden ilerleyenlerin bir takımı bizim karakoldaki tabura çatmış; başka taraftan gelenler ise bizim topların ateş sahasına kadar sokulmuşlar imiş. Fecirle birlikte bu durum ortaya çıkınca patırtı başlamış.

ONDÖRDÜNCÜ KISIM

- ★ BORU SESLERİ VE HARP HEYECANI
- ★ GEDİKLER MUHAREBESİ
- ★ KAPTAN MEHMET BEY
- ★ DÜŞMAN KARA BULUT GİBİ
- ★ MUHAREBEDE İŞ GÖRENLER

Fakir, kendimden bahsederek söylüyorum. Düşman karşısında bulunan bir ordugâhta çadır altında yatılırken, sabaha karşı, umum ordu borusu ve «hazır ol, silâh başına» kumandasıyla uykudan uyanmak gibi dehşetli bir şey tasavvur edemem. Bir kere Kumandan'ın yanındaki borazancının, borusuyla «umum ordu» işâretini çalmasıyla fırkalar, livâlar, alaylar, taburların boruları, çalınan kumandan borusunu işittiklerinin alâmeti olmak üzere hep birden tekrar ediyorlar. Arkasından «Hazır ol, silâh başına!» notasıyla ses verildiği gibi, ötekilerin boruları da aldıkları emri yine bir ağızdan cemaatlerine tebliğe kalkışıyorlar.

Bu hâl güyâ ordugâhımız bir musallâ imiş de, feyz ü fütûh-i Rabb-i Müste'ânı mürâkıb olarak silâhlığı belinde, tüfengi omuzunda, çarığı ayağında muntazır-ı sabah-ul hayr-i zafer olan cemâat-i kübrâ-yı muvahhidîni, müezzinîn-i harb ü vegâ hükmünde bulunan boruzenler «Hayye alel cihâd» ve «Mevt-üş şehâdeti hayrun min nevm-il hayât» sedâ-yı rikkat-efzâsıyla iktisâb-ı hayât-ı ebedîye dâvet ediyorlar, hâtırasını tevlîd ediyor.(64)

---

(64) «Bu hâl sanki: Ordugâhımız bir namazgâh imiş de, kendisinden yardım umduğumuz Rabbimizin lutf edeceği feyz ü fetihleri düşünerek ve silâhlığı belinde tüfengi omuzunda, ça-

Bu düşünce ile beraber bir de fecir vaktinde ve âlemi saran feyizli bir sükûnet içinde, yetmiş seksen kadar borunun birdenbire yayılan, dağlarda, taşlarda akislenerek çoğalan sesleri, insanda mahşerin dehşeti kadar bir hâl ve hayret uyandırıyor.

İşte bu gibi tasavvurlarla beraber, ne oluyoruz veya olacağız? düşüncesi, işin hâli ve istikbâlinin meçhullüğü korkusu, hayatını koruma endişesi, sabaha karşı bulunduğumuz dağın ciğerlere işleyen soğuk rüzgârının vücûda tesiri, adamı tirtir titretiyor. Dişlerini değirmen çakçağı gibi çatır çatır birbirine çattırıyor. Bu hal bâzan yarım saat, bir saat devam ediyor. Harp görmüş ümerâ ve zâbitânın bazılarına bu titremeden şikâyet edip sebebini sordum. «Alışırsınız, geçer, birşey değildir» dediler. Ama sulh oluncaya kadar işin içinde bulundum; alışmak mümkün olamadı gitti, vesselâm. Sabaha karşı yapılan muhârebelerin hepsinde bu hâli hissettim; pek garip bir haldir. Bazı arkadaşlarımda da bu hâli görüyordum. Tecrübesi olanlar, bunun ne kadar rahatsız edici bir şey olduğunu takdir ve tasdik ederler.

Hacı Râşit Paşa'nın Erzurum'a gitmesi

Her ne ise, biz yine sadede gelelim.

---

rığı ayağında olarak, zaferin hayırlı sabahını bekleyen İslâm cemaatini, harp ve savaşın müezzinleri demek olan borucular «Haydin cihada» ve «Şehitliğin ölümü, hayat denen uykudan hayırlıdır» sadâları ile rikkatli şekilde, ebedî hayâtı kazanmaya çağırıyorlarmış, zannını uyandırıyor.»

Ordumuz hâlâ nakliyesini tamamlayamadı ve zahire işlerini intizama sokamadı. Gerçi bu sırada seçilerek ve *irâde-i seniyye ile Erzurum vâli vekâle*ⁿⁿne getirilmiş olan Trabzon defterdarı Hacı Âkif Efendi işleri bir miktar yoluna koydu. Bu zat, işbilir, hamiyet ve gayretiyle mümtaz ve mâruf bir devlet adamı idi. Fakat askerî ve mülkî memurlar arasında öteden beri mevcut olan anlaşmazlık, işlerin intizâma girmesine mâni oluyordu. Avama mahsus olan «Biz, siz, demişsiniz, deriz ki, dediler ki, dedik ki» gibi dedikodulardan büyüklere kadar akseden ihtilâfın kaldırılması, münâsebetlerin düzene girmesi ve yaklaşmakta olan kış sebebiyle ordunun muhtaç olacağı şeylerin tedâriki için, Hacı Âkif Efendi ile birlikte hareket etmek ve nakliyâtı plânlamak memuriyetiyle, ordumuzun akıl ve zekâsıyla mümtaz olan erkânından Ferik *Hacı Râşit Paşa, Erzurum'a gönderildi. Bu bapta* Muhtar Paşa tarafından Seraskerlik makamına yazılan 10 Ağustos 93 tarihli telgrafnâme, ordunun o günkü vaziyetini anlattığı için, üç gün sonra vuku bulacak muhârebenin tafsilâtı yazıldıktan sonra, diğer bazı telgraflarla beraber buraya derc olunacaktır.

Gedikler muhârebesine doğru

Düşman, Kars'a karşı henüz kayda değer bir iş başaramamıştı. Şimdiye kadar teşebbüs ettiği taarruzlar dahi Allah'ın yardımı ile boşa çıkmış, kat'î bir hücumu ise, ettiği tecrübeler sebebiyle göze kesti-

,rememiştir. Lâkin bu sırada, büyük ihtiyatlarla, bizden beklemekte olduğu hücumu göremeyince, artık bizim olduğumuz yerde müdâfaaya kat'î olarak karar vermiş bulunduğumuzu da anlamıştı. Hiç şüphe yok ki, bundan da çok memnun kaldı. Zira bir yerde oturup da düşmanın bize hücum ve taarruzunu bekliyecek isek, altımızı üstümüze getirmek kendisince pek kolaydır.

Kırım muhârebesi sırasında düşman, topluca bir kuvvetle, bizim Ardahan ve Bayezid'deki küçük küçük kuvvetlerimizi ayrı ayrı bitirdikten sonra Kars'ın üzerine hücum ile orayı da muhâsara edip işini bitirmiştir. Bu defa da öyle yapmak istedi. Çünkü Ardahan'daki kuvvetimizi zâten evvelce bitirmiş ve oradaki fırkasını da bizim karşımıza getirerek, burasını takviye eylemişti.

Ama Kars cihetinde ilân-ı harpten beri yaptığı manevraların hiç birisi ümit ettiği gibi neticelenmedi; aksi tesirler hâsıl etti. Bunu gören düşman, şimdi Bayezid'deki kolordumuzu Ardahan gibi mahv ederek, oradaki fırkasını da bizim karşımıza getirip, arkadan başka fırka gelmeksizin Kafkasya ordusunun mevcûdu ile işi bitirmek azmine düşmüştü.

Çünkü bütün kuvvetleri ile, bizim üzerimize hücum etmese bile Bayezid'den Erzurum'a ilerlediği ansuz, Erzurum'u korumak için bizi nefessiz ve pabuçsuz, Erzurum'a kadar ric'at ettirirdi. Bu ric'at esnasında ise kim bilir başımıza ne belâlar açardı... Düşmanın bu plânı düşündüğü, Ağustos'un onikinci günü, Gedikler ordusundan sehkiz on tabur kadar askerini

kaldırıp Arpaçayı'ndan hududu içerisine geçirmesiyle sâbit oldu.

Huduttan içeri geçirdiği askerin, Bayezid'deki Tergoukassof fırkasına iki veya ikibuçuk günde vâsıl olacağı mâlumdur. Fakat bizim ordugâhtan imdat gönderilse sekiz günden önce yetişemez, arazi ve yolların durumu öyledir... Bulunduğumuz arâzi her ne kadar ârızalı ise de mevkiimiz gâyet yüksek olduğundar :rızalı ise de mevkiimiz gâyet yüksek olduğundan, düşmanın Gedikler ordusundan ayırdığı taburlar akşama kadar Muhtar Paşa'nın sehpalı dürbününün mana lâzım olsa ve dönmesi emr olunsa da, yedi sekiz saatten önce ordugâhlarına geri gelemezlerdi. Bu kadar uzaklaştıkları iyice görüldü.

Taarruz kararı

Demek ki şimdi biz gâyet mühim bir hâl ve ânın içinde bulunuyoruz. Eğer daha iki üç gün geçirirsek, düşman Bayezid'deki maksat ve emeline nâil olarak, bütün Anadolu harp ordusu mahv olacak ve Memâlik-i Osmâniyye bütün Anadolu kısmı ta Ankara ve İzmir'e kadar düşman ayağı altına düşecektir.

O gün ikindiden sonra Kumandan Paşa hazretleri erkânıharbiye reisi Hasan Kâzım Paşa ile vaziyet hakkında müşâvere ederek, düşmanın Gedikler'de kalan ordusu üzerine taarruz etmeye karar verdi. Taarruzun karar icâbı olarak icrâ ve tatbikine teşebbüs edilmek üzere, orduda bulunan erkân ve ümerânın çağırılarak herkesin vazifesinin ve göreceği işin tâyin o-

lunması gerekiyordu. İki sebebe mebnî olarak bu işin bir iki saat geciktirilmesi icap etti.

Bu sebeplerden birisi, düşman ordusuyla pek yakın bulunmamız idi. Ordumuzun hazırlığa kalkmasıyla, taarruzu arasında çok bir zaman kalmasın istendi. Zira, belki ordunun içinde düşman casusu vardır, düşmana haber salmasına fırsat verilmiş olur, diye düşünüldü.

İkinci sebep ise, Muhtar Paşa'nın çadırının düşman ordugâhından gözükmekte ve daimî olarak gözetlenmekte bulunması idi. Kalabalık bir heyetin çadıra girip çıkmasından, belki kuşkulanarak, müteyakkız bulunurlardı.

Elhâsıl, güneşin batması beklendi. Sular karardı, uzaktan kimse kimseyi göremez oldu. Ondan sonra Muhtar Paşa, fırka ve livâ kumandanlarıyla, diğer icap edenleri celp ederek, çadırının arka tarafında taşlık bir yerde meclis topladı. Bu gece düşmanın Gedikler ordusuna taarruz etmemiz icap ettiğini, cümlesini o sebeple çağırdığını söyledi ve askerî vazifelere dâir kısa ve öz bir nutuk irad etti. Sonra da, evvelce hazırlanmış olan hücum plânının tatbikine girişildi; herkesin göreceği iş tâyin olundu.

Gedikler muhârebesinin tertibatı

Muhtar Paşa'nın yanında bulunanlar çadırlarına döndükten bir zaman sonra kararlaştırıldığı gibi hareket etmeye başlıyacaklardı. Tabur kumandanları çağırılarak:

«— Belki sabaha karşı bir hareket yapılır, taburların levâzımatında bir eksiklik varsa, tamamlansın.»

Emri verilecekti.

Ondan sonra topçu ve süvâri zâbitânına da hazır bulunmaları tenbih olunacaktı. Gece, güneşin doğmasına daha beş saat varken boru çalınmaksızın çavuşlar vasıtasıyla bütün asker uykudan kaldırılıp fişenkleri taksim edilecek, cephâneler yükletilecekti. Mekkâre beygirlerinin boynunda çıngırak filân varsa koparılacak, hiç bir yerde ateş yakılmıyacak, hele asker yola çıktıktan sonra sigara ve çubuk içilmesine de izin verilmeyecekti(*). Güneşin doğmasına ikibuçuk saat kaldığında filan livâ şu vaziyette ve filân yerde bulunacak; öteki filân yere vardığında orada kalacak. Sonra hâle göre şöyle veya böyle hareket edecekti. Süvâriler şurada ve şu vaziyette bulunup alacakları emre göre hareket edecek, topların ihtiyatları filân yerde duracak, diğer bataryalar da gösterilen mevkilerine tâyin olunan saatlerde vararak ateşe başlıyacaklardı... Ayrı ayrı herkese gerek şifâhen gerek harita üzerinde tâlimatı verildi.

Sonra kumandan hazretleri:

«— Bana, düşman ordusunun dayanağı olan Kızıltepeye hücum edecek, taarruzu tesirli bir livâ lâzım. Bu livâ gönüllü olacaktır.»

(*) Çünkü Kırım muhârebeleri sırasında Mustafa Zarîfî Paşa, Anadolu harp ordusu kumandanı iken, fenerler yakarak düşman ordusunu baskına gitmiş. O düşmana varmadan düşman bizimkileri karşılamaya çıktığından, sabaha karşı yapılan muhârebe kayb edilmiş ve büyük zâyiâtâ uğranılmıştır. Meşhur olan bu savaşın adı da Gedikler muhârebesidir.

Diye, hazır bulunan kumandanların hepsine birden hitap ederek etrafına bakındı.

Kaptan Mehmet Bey'in yemini

Dördüncü ordunun beşinci Van redif alayının miralayı, Ardahan'da Emiroğlu tabyasının müdâfii bulunan Kaptan Mehmet Bey, livâ kumandanı sıfatıyla orada, mecliste bulunuyordu.

Herkesten evvel söze başlıyarak:

«— En ileri gidecek ve taarruz edecek olan livânın, kumanda etmekte bulunduğum livâ olmasını ricâ ederim.»

Dedi.

Bu Kaptan Mehmet Bey'in, 1283 tarihinde Girit'te yapılan bir muhârebe (65) sebebiyle, «korkaktır» gibilerden kötü bir şöhreti vardı. Bu meselenin Muhtar Paşa'nın zihnini işgâl ettiğini bilen Mehmet Bey dedi ki:

«— Ben yarın livâmla taarruz edeceğim. Ya muvaffak olup mükâfaten terfî ederek bilfiil mirlivâ olacağım veyahut nazarınızın üzerimde görmekte olduğu lekeyi kanımla temizleyeceğim. Allah etmesin, muvaffak olamadığım halde, sağ olarak dönmek benim için değildir...»

Bu sözleri gayet tesirli ve ciddî bir tavırla söylediğinden, işe karar verilerek Fâtihası çekildi. Mehmet Bey, Erzurum'a giden Hacı Râşit Paşa fırkasının ikin-

---

(65) 2 Eylül 1866'da başlayan Girit isyanı.

ci livâsı olduğundan, birinci livâ Hâşim Paşa dahi Mehmet Bey livâsının ihtiyatı ve bu iki livâya da süvâri feriki Gedik Ali Paşa vekâleten fırka kumandanı tâyin olundu.

Hazırlıklar tamamlandı

Şimdi yalnız bir cihet kalmıştı. O da, bu taraftan Gedikler ordusuna taarruz olunurken, düşmanın Karayal ve Paldırvan tarafında bulunan ve Gedikler'e takriben on kilometre mesafede olan ordusunu meşgul etmek meselesi idi. Bu işe, Vezir köyü tepesinde bulunan Hüseyin Hâmi Paşa memur edildi.

Hüseyin Paşa'nın yeri, Muhtar Paşa'nın bulunduğu merkeze iki üç saat kadar uzak olduğundan, bizzat çağırılmayarak telgrafla emir verildi:

«— Yarın fecirle beraber düşmanın Gedikler ordusuna taarruz edeceğiz; siz bu gece fırkanızla hareket ederek Yahniler dağının beriki yüzünde sabahı bulunuz, ve sabahleyin hâlin icâbına göre davranarak, her halde *ordumuzun solunu düşmanın Karayal* ordusundaki kuvvetin taarruzundan muhâfaza ediniz.»

Hüseyin Hâmi Paşa da cevap olarak bir telgraf çekip:

«— Casusların getirdiği habere göre düşman akşamdan, benim önümdeki Camışboğan gölüne doğru gelmiş; bu geceyi orada geçirip sabahleyin benim fırkamın üzerine hücum edecekmiş. Buna göre, bu gece olduğum yerden hareket etmem tehlikelidir.»

Haberini gönderdi.

Muhtar Paşa hazretleri cevâben:

«— *Benim mevkiim yüksek olduğundan ordugâhımızın ekser ciheti gözümün önündedir; hatta siz görmüyorsanız da ben sizin önünüzü görüyorum. Camış gölünde kimse yoktur, bildirildiği şekilde hareket ediniz.*»

Diyerek emrini tekrar etti.

Hüseyin Hâmi Paşa, casusunun sözünün doğru olduğunu, ama emre uyarak hareket edeceğini bildirdi. Her ne ise, Ferik Paşa'ya güç hâl ile haber anlatıldı.

Ondan sonra, Kars kumandanı Ferik Ahmet Fâzıl Paşa'ya yine o gece telgrafla denildi ki:

«Sabaha karşı ordumuzca bâzı harp harekâtı icrâ olunacaktır; siz, yedi tabur ve iki batarya topla, fecir ile beraber Kars'tan çıkıp Hüseyin Hâmi Paşa'nın fırkasının solunu muhafaza ederek düşmanın Karayal ordugâhına doğru ilerleyiniz, sonra karşılacağınız hâle göre askerce hareket ediniz. Düşmanla karşılaştığınızda yine *muhâbere edelim.*»

Şimdi demek ki ordumuz arkasını Alacadağ'a, sağını Devlet-i Aliyye ve Rusya arazisinin hudûdu olan Arpaçayı'nın Sa'bülmürûr deresine vererek, o cihetteki *arâzinin sarplığı ile sağ cenâhını emniyete almış* ve solunun emniyetine de Hüseyin Hâmi Paşa fırkası ve onun solunun muhafazasına ise Kars'tan çıkacak olan Ahmet Fâzıl Paşa memur edilmiştir.

Kumandan Paşa secdeye kapanarak

İşte bu *tedbirler yatsıdan sonraya kadar alındı,*

bitti. Artık biz de sabahın göstereceği güneşin baht ve tâlihe uygun olarak doğmasını duâya başladık. Ne münâsebet, uyku mu gelir!

Elhâsıl tulûa beş saat kala, her alay ve tabur vazifesini sessiz ve gürültüsüzce icrâ ederek, asker yola dizildi. İmsâktan sonra, Kumandan Paşa hazretleri, abdest alarak birkaç rekât namaz kıldıktan sonra secdeye kapanarak bârigâh-ı Kaadiyyülhâcât'a tazarrû ve niyazlar etti.

Fakiri merkezde bırakarak, icâbına göre lâzım gelen yerlere telgrafla emir verilmek gerekirse göndereceği haber üzerine telgraflar çekmekliğimi ve merkezdeki muhâbere âlet ve edevâtı ile göndereceği emirleri infâz etmekliğimi emr ederek atına bindi. Bu sırada tan yeri ağarmakta ve taarruz eden fırkanın öncüsü olan süvâriler, düşmanın ileri karakollarına çatmış bulunduklarından savaş başlamış bulunmakta idi. (66)

Muhârebenin oluş şekli

En önce hücum edilecek nokta, düşmanın Gediklerdeki ordusunun dayanak noktası olan Kızıltepe adındaki ufacık bir dağdır. Düşman ordusu bu tepenin arka ve yan taraflarında idi. Tepenin dâimî muhâfızı olan askerden gayrısı icâbı hâlinde çıkmak üzere aşağıda imişler.

Düşman ordugâhında, bir taraftan tepeye tırman-

---

(66) Gedikler muharebesi : 25 Ağustos 1877.

makta olan askerimize ateş edile dursun, bir yandan da borular çalınıyor, gürültü kıyâmet ayyûka çıkıyordu. Hatta sonradan işitildi ki: Düşman ordusunda devlet teminatı altında bakkallar ve sâir satıcılar var imiş. Gecenin karanlığında birdenbire böyle bir kıyâmetin koptuğunu gördükleri gibi, hepsi Başkumandan Loris Melikof'a koşarak, telâş ile, ne yapacaklarını, kendilerinin ve eşyalarının nereye konulacağını sormuşlar.

Loris Melikof da:

« — Be adamlar, ben ne yapayım! Şimdi sizinle uğraşmaya vaktim yok! Bütün ordumuz tehlikede bulunuyor, siz ise dört buçuk rublelik malınızı arıyorsunuz!»

Diye yanından koğmuş imiş.

Bunu hikâyeden maksadım, taarruzun, Rus ordusuna fevkalâde dehşet vermiş olduğunu beyandan ibarettir. Çünkü onlar bizim ordudan bir taarruz hareketi ümit etmiyorlardı. Ümit ve tasavvurun dışında olarak zuhûr eden bütün hallerin insana dehşet vermesi yaradılışı icabı değil midir!

Aşağıdaki düşman, tepedeki mevkilerini muhâfaza etmek için tepenin bir tarafından yukarı tırmanırken, bizimkiler de kalbe itminan veren zikr-i Allah Allah ile öteki tarafından tırmanıyorlardı. Yukarıdaki istihkâmlarda bulunan Ruslar ise bizimkilerin üzerine şiddetle ateş etmekte idiler. İki tarafın topları, alacakaranlıkta milyonlarca ateş böceği gibi kaynaşmakta olan tüfek parıltılarına göre nişan alıp gülle atmakta idiler.

İşte bu dehşetli manzarayı, silâh başında, gele-

cek emri bekleyen, taarruzdaki livâmızın arkasındaki ihtiyat livâların efrâdı da seyr ediyorlardı... Ya onların o sırada, her birinin bir başka fikir, bir başka lisan ile seher vaktinde dergâh-ı ilâhîye karşı, hazin hazin duâ ve niyazlarla sızlanmalarına ve ateş içinde bulunan kardeşlerinin selâmetleri ve ilâhî yardıma mazhar olmaları için gösterdikleri enin ve iztırâbın derecesine en katı kalplilerin bile yürekleri dayanmaz idi.

O esnâda efrâd arasında hemen ağlamadık kimse yok gibiydi. Zira mevsim yaz, vakit seher, düşman *kuvvetli, netice meçhul... Elhâsıl dünyada ince hisleri tahrik edecek ne kadar sebep varsa hepsi o gecenin* o saatinde, oracıkta toplanmıştı. Fuzûlî'nin meşhur mısraı burada hâle pek uygun düşüyor:

«Dert çok, hemdert yok, düşman kavî, tâli' zebûn.»

« Padişahım çok yaşa! »

Her ne ise, bu müthiş hal ve acıklı tatlılı manzara bir veya birbuçuk saat kadar sürmedi, askerimiz muzafferen tepenin üzerine çıktı. Bu tepenin zirvesine ilk çıkan süvâriler, Şeyh Şâmilzâde Ferik Gâzi Mehmet Paşa'nın Dağıstan süvârileri ile, Kars'ın Kürt aşiretlerinden Camadanlı, Zeylanlı, Kaskanlı aşiretlerinin ağaları, Maksut ve Ahmet Ağalar kumandasında gelmiş olan yiğitlerdir. Düşman askeri patır kütür tepenin öbür yüzünden aşağı dökülürken, arkalarından bizim askerin kurşunlarını yiyerek de dökülüyorlardı. Henüz güneş doğmamıştı. Tepeyi zapt eden askerin «Allah Allah!» gulgule-i mahmûdesiyle karışık **«Pâdi-**

şâhım çok yaşa!» sevinç ve müjde haykırışlarını işiten insan, müslümansa, çelikten bir kalbi de bulunsa, gözünden sevinç ve meserret yaşları akıtmaması imkânsızdır.

İyi, pek âlâ Şimdi iş bitti deyip de istirahate varmayalım, asıl işin büyüğü bundan sonra kendisini gösterecek. Çünkü öyle azametli bir devletin ordusu böyle bir hezimeti yutmaz. Ne kadar kayıp verirse versin, askerin gittiğine bakmıyarak, namusunu kurtarmadan duramaz. Bu böylece bilinmeli.. Üstelik, Karayal'daki askerin de bir saat sonra gelip çatacağını hesap etmiştir...

Bu bakımdan, zapt olunan tepede bulunan askerimiz hemen takviye olundu. Az sonra da öteki taraftan düşmanın hücum kolları yürümeye başladı. Düşmanın, tepenin sağ ve sol cenahlarını sararak ileriye yürümesi arâzi icâbı olarak zarûri idi. Bu sebeple bizim ordumuz da tepeyi merkez edinerek kollarını tepenin sağında solunda bulunan ve uzaktan düz ova şeklinde görünen ârızalı bir zemine doğru sarkıttı. Bu şekilde teşekkül eden bir harp hattına düşman hücum ediyor ve iki tarafın ateşi şiddetlendikçe şiddetleniyordu.

Güneş çıktıktan bir saat sonra, tepenin üzerine hücum eden düşman askeri, hayli yaklaştığı halde püskürtüldü. Bunun üzerine var kuvvetini topa vererek, tepenin karşısına yerleştirdiği bataryalarla, zâten pek fazla geniş olmayan zirveyi, gülleleriyle âdetâ nadas edilmiş bir tarlaya çevirdi.

Düşman kara bulut gibi geliyor

Dürbünlerle bakılınca görülüyordu ki, düşmanın Karayal ordusundan fevc fevc çıkmakta olan askeri, elimizde muhâfazaya uğraştığımız Kızıltepe'ye doğru kara bulut gibi geliyor... Hüseyin Hâmi Paşa fırkası, akşamdan ilerliyerek, düşmanın bu ordusundan gelecek olan askeri meşgul etmeye ve bizim fırkanın solunu korumaya memur edilmişti. Sabah oldu, Hüseyin Hâmi Paşa'dan haber yok; güneş çıktı, hâlâ Hüseyin Hâmi Paşa fırkası gözükmüyor.

Düşman yaklaşmakta ve Allah korusun, kazanılmış olan bir harbi kaybetmek şöyle dursun, ordumuzun bütün bütün mahv olması ihtimâli zihinlerde büyümekte idi .Hüseyin Hâmi Paşa'nın, acele olarak ilerlemesi için Kumandan Paşa birbiri arkasından yâverler koşturuyor, kalplerimiz sabırsızlıkla Paşa'nın askerine intizâr ediyor idi.

O sırada geçen zamanın her dakikası, hakikaten bir büyük üzüntü ve korkunç bir helecânın tazyiki altında kaldı. Öğleye bir saat kaldı. Sıcak şiddetle her tarafı sardı. Hâlâ Hüseyin Hâmi Paşa gözükmez. Düşmanın üzerimize gelmekte olan askeri hemen hemen top menziline yaklaşmakta ve bizler tam yeise düşmekte iken, gelmekte olan düşman askerinin birdenbire sağına doğru istikamet değiştirdiği görüldü. Meğer arâzi ârızalı olduğundan, düşman, Hüseyin Hâmi Paşa fırkasının kendi ricat hattına doğru ilerlemekte olduğunu bizden önce görmüş ve ona göre hareketini değiştirmiş imiş. Çeyrek saat geçmeden, beklenen fır-

kamızın düşmana yaklaştığı, tarafımızdan da görüldü. Az sonra onlar da ateşe başladılar.

Şu halde bizim askerimizin Karayal'daki düşmandan bir korkusu kalmadıysa da, Kızıltepe önünde bulunan düşman askeri şiddetli hücumlarını tekrar edip durmakta idi. Muhtar Paşa Kızıltepe'nin üstüne çıkmış,oradan etrafa bakmakta ve icap eden yerlere emirler göndermekte idi. Bu sırada ön tarafına düşen bir düşman güllesi patlıyarak, bir parçasıyla Paşa'nın hayvanını burnundan vurmuş. Biçâre hayvan yaranın tesiriyle kıç üstüne oturarak birkaç defa fırıl fırıl dönmüşse de yine kendisini toplamış. Muhtar Paşa ise hiç istifini bozmadan atın üstünde yine işine devam eylemiştir. Bu sırada başka bir güllenin bizim bir top kapaklısına tesâdüf etmesi üzerine içindeki cephane ateş alarak patladı, birkaç askerimizin şehâdetine sebep oldu.

Harp hattı onbeş kilometre uzadı

Hüseyin Hâmi Paşa'ya giden yâverler döndüler. Meğer Paşa, fecirle beraber askerini yola koymuş, fakat Kızıltepe'nin üstünde patlayan topları düşman bataryaları zannederek, âdeta nereye gideceğini şaşırarak fırkasını durdurmuş. Neticeyi ve ikinci bir emri bekler imiş. Kızıltepe'nin üstündeki ateşlerin bizim askerin ateşi olduğunu ve o tepenin tarafımızdan zapt edilmiş bulunduğunu ve şimdi kendisinin bulunduğu istikamette ileriye doğru hareket ederek Karayal'dan gelmekte olan düşmanın ric'at hattını tehdit etmesi

lüzumunun kendisine emr olunduğunu, yaverlerden işitince, kalbine kuvvet gelerek yürümüş.

Bu esnada Kızıltepe'nin üstünde bulunan Muhtar Paşa tepenin sağ cenahında savaşmakta ve düşmanın hücumuna göğüs germekte olan askerimizin, ateşin şiddetine dayanamıyarak bozulup geriye kaçmakta olduklarını gördü, tepeden aşağı inerek oraya koştu. Süvâri üçüncü alayın miralayı Ömer Bey'in emrindeki süvâriyi ava yayarak bozgun askeri olduğu yerde tutmaya çalıştığını gördü. Firarilerin öyle kolayca yerlerine döndürülmeyeceğini anladı. Bunun üzerine, kaçanlara ateş açmalarını süvârilere emr ettikten sonra, ihtiyattan da bir miktar piyâde askeri getirterek, parçalanmış olan savaş hattını yoluna koydu. Asker karşı hücuma kaldırıldı ve düşman püskürtüldü.

Ömer Bey'in o günkü gayret ve fedâkârlığı, ve bir emir almaksızın, işin icâbı neyse üzerine vazife bilerek ve askerini ava yayarak firarilerin geçmelerine mâni olması Kumandan Paşa'nın takdirini celp etti. Gedikler muharebesi sebebiyle terfi edenlerden birisi de bu Ömer Bey olmuştur.

Gerek Kızıltepe'den ve gerek cenahlarından püskürtülen düşmanın, artık bütün bütün yıkılıp gitmiş olduğu zannolunmasın. Hücum nizâmını yenileyip yine evvelki vaziyetini alıyor ve savaş hattımıza, ateş ederek adım adım yaklaşmaya çalışıyordu. Rus'un hücumdaki askerinin arkasına ta'biye kılınmış olan top bataryaları dahi, ardı arkası kesilmeksizin bizim askerin üzerine göz açtırmıyacak derecede gülle yağdırıyordu. Cenab-ı Hakk'ın lûtf edeceği neticeyi iki taraf da ele

geçirmeye çalışa dursun, Karayal ve Kürkdere tarafından gelen, düşmanın büyük fırkası, öğleden sonra Hüseyin Hâmi Paşa fırkasının solunu almaya, harp fenni üstadlarının daima korktuğu ve yine onların ıstılâhınca «anfilât» tâbir ettikleri yandan ateş etmeye başladı.

Fırkamızın hem cephesinden, hem de yandan ateş yiyerek fenalaşmaya yüz tutuğu sırada, Ahmet Fâzıl Paşa kumandasında, sabahleyin Kars'tan çıkmış olan yedi tabur piyâde, geliş istikametleri Hüseyin Hâmi Paşa fırkasının tamamen sol cihetine uygun olarak göründüler. Hemen savaşa ve ateşe giriştiler. Hüseyin Hâmi Paşa'nın solu temizlendi ve o cihetteki tehlike ilâhi imdat ve yardım ile izâle olundu.

Düşmanın vaziyetine ve hâlin icâbına göre, harp hattının boyu uzadıkça uzadı. Tahminime göre, bir uçtan öbürüne onbeş kilometre boyunda bir arâziyi kapladı.

Muharebenin neticesine dâir bir mütâlaa

Eğer düşman, Hüseyin Hâmi Paşa'nın fırkasını bozarak onun yerine geçseydi, Allah korusun, üç ay sonra ordunun başına gelecek olan kazâ, üç ay evvel gelmiş bulunacaktı. Yalnız Kars ile değil, Kars'la beraber arkamızda bulunan mühimmat merkezimizle ve bütün memleketle bağlantımız kesilecekti. Ya bütün bütün esârete düşmek veyahut topları, mühimmâtımızı ve bütün levâzımâtımızı bırakarak, ayağına ve kuvvetine güvenen askerimizle düşman harp hattını yarıp çık-

maya mecbur olacaktık. Bu kuvvetten de sonradan hayır umulamazdı. Çünkü geride başka bir ihtiyat ordumuz olmadığından, bu asker tekrar tanzim olunarak bir ordu şekline sokuluncaya kadar bütün Anadolu elden giderdi.

Ama netice bir değil mi; ister üç ay evvel, ister üç ay sonra; bundan telâş edecek ne var?

Hayır öyle değil. Sonraki üç ay zarfında gösterdiğimiz başarılı müdâfaa ile ve bilhassa Gedikler harbinin neticesiyle, halkın «medenî âlem» tâbir ettiği, Avrupa umûmî efkârında Türklerin varlığı ve yararlığı sâbit oldu. Dağınık İslâm cemiyetleri içinde, dişe dokunacak şekilde bir Türk devleti, bir Müslüman hükümeti mevcut olduğunu mağrur Ruslarla beraber âlem de anladı.

Efkâr-ı umûmiyye bunu Kırım harbinde anlamamış mıydı?... O vakit de anlamıştı. Lâkin Kırım muhârebesinden sonra bütün Avrupa devletleri «Bir musîbet, bin nasihatten iyidir» hikmeti gereğince, bizim o musîbetten ibret almış olmamız lâzım geleceğine ve artık idârî durumumuzu düzelteceğimize hükm etmişlerdi. Gerçi heriflerin bekleyişlerini boşa çıkardık, ama tamamen atılacak derecede lüzumsuz bir kalabalık olmadığımızı da isbat ettik.

Buna da, Allah rûhunu takdis etsin, Sultan Abdülaziz hazretleri merhumun, askerî terakkîleri cidden arzu etmesi sebep olmuştur. Onun zamanını müsâit bulan Serasker Hüseyin Avni Paşa, orduların oldukça tanzim olunmasına çalışmıştır. İşte bizim doksandört hicrî senesindeki muhârebemiz merhum ve mağ-

fur Padişâh ile Hüseyin Avni Paşa'nın eserleri berekâtı ile mümkün olduğundan, her ikisini de buracıkta hayırla yâd ederiz.

Bu harpten ibrek aldık mı?

Lâkin mâlumdur ki, yalnız askerî ıslahat ile iş bitmez. En evvel adâlet, emniyet, maarif; ikinci derecede, ticâret ve ziraat gibi, idârî işlerin en mühim kısımlarını teşkil eden hususların hepsi, el'ân olduğu gibi, ayaklar altında yatıyordu. Askerî tanzimâtımızın yoluna girmiş olduğunu söylemekten maksadım ise, nisbeten ileri gittiğini ifâde etmektir. Yoksa o da, yukarda beyan olunan hususlara şiddetle bağlı olduğundan, ötekiler ihmal ve mezelletle toprakta yatarken, bu onları bırakarak, tek başına evc-i âlâ-yı kemâle yükselemezdi.

Eyi ya! Şimdi doksandört harbinden sonra da bir ibret aldık mı? Hayır!

Fakire kalırsa, zikr olunan zarûrî meselelerin hiç birine iltifat etmediğimiz gibi, askerlik bahsinde dahi ilerlemiyerek, sermâyeden bile yedik. Bugün ise (ondört sene sonra demektir) o askerlik de kalmadı; o idârî intizam, o itaat dahi mahv oldu.

İnşaallah istikbâlimizin evlâtları, Devlet-i Osmâniyye ve daha doğrusu Ümmet-i Muhammediyye'yi gönüllerin arzu ettiği yüksek medeniyyet ve şeref içinde bulurlar da, asrımızın tarihini okurken, bizim çektiğimiz gönül üzüntülerine cesurâne dayandığımızı görerek, layık isek, bizi rahmetle anarlar.

Evet, Sultan Abdülaziz hazretlerinin rûhu o cihetten takdis olunsun temennisinde bulunur isek de, hakikatlere vâkıf olan bazı kalplerin dahi, merhum Padişah'tan incinmiş olduğunu saklayamayız.

Fakir; bu hâtıraları, resmi meşgûliyetimden vakit bulduğum zamanlarda ve Mısır'da olduğum sırada karaladı idim. Mısır'da bulunmaklığımın sebebi yâni resmî ve diplomasi tabiriyle «işgâl-i hakîkîsi» ise, istilâ sûretiyle Mısır'a girmiş olan İngilizleri söz ile (?) çıkarmak için Muhtar Paşa'nın beraberinde Mısır'a gelmiş olan heyetin içinde memur olarak bulunmam idi... Bu sebeple, Mısır ne imiş ve nasıl olmuş da bu hâle gelmiş, ve Sultan Aziz devrinin, şu zamanda Mısır'da gördüğümüz izmihlâle ne dereceye kadar tesiri olmuştur? Bu hususları lâyıkıyla tedkik ve tahkik etmeye fırsat bulmuştum. Bu meselede vâkıf olduğum hakikatler, hâlin müsâdesi nisbetinde kaleme alınarak kitabın zeyline konmuştur. Bilhassa okunursa, o vakitte, o asrın idarecilerine karşı «Tecâvez-allâhu an seyyiâtihim» (67) duasını okumaya maatteessüf mecbur olunur. (68)

Gedikler muhâresinin sonu

Gelelim epeyce vakitten beri ayrılmış olduğumuz sadede:

---

(67) «Allah kötülüklerini bağışlasın.»

(68) Daha önce de yazıldığı gibi, merhum yazarın bahsini ettiği bu zeyl, kitabının sonuna yetmişbir sayfa olarak ilâve olunmuştu. «Mısır'a Dâir» adını taşıyan bu müstakil parça, ayrıca neşr olunacaktır.

Öğle ile ikindi arasında ve savaşın tam kızıştığı sırada, hemen hemen üç saatlik bir mesâfe uzunluğundaki savaş hattı boyunca, iki taraftan ateş eden topların adedi ikiyüz elli ile üçyüz arasında tahmin olunuyordu. Artık tüfek ve kurşun sesleri, aslan kükremesi yanında sivrisinek vızıltısı gibi kalıyordu.

Bu ara bizden atılan güllelerden birkaçı düşmanın bir top kapaklısının bütün hayvanlarını öldürdü. Yukarıda nâm-ı celîlini elfâz-ı takdîse ile yâd ettiğim mücâhid-i dinperver, tâbi'-i sünen-i Peygamber, hoca-i ma'rûf Erzincânî Hazret-i Fehmi Efendi — kaddesallâhu sirruh — yanındaki süvâri ve piyâde müritleri ile koşarak, kapaklıyı yakalayıp sürükliyerek ordumuza getirmiştir. Gerçi öyle bir orduda bir kapaklının kazanılıp kaybedilmesinin zikre bile değeri yoksa da, böyle ufak şeylerin askeri teşvik ve yüreklendirmede pek büyük faydası vardır. Muhârebenin kazanılması ise askerin kalp kuvvetine bağlı olduğundan Hazret-i Hoca'nın hizmeti, bunu bilenlerin nazarında pek kıymetlidir.

Vakit ikindiyi geçti, guruba iki saat kadar zaman kaldı. Düşman da hücumlarının tesirsiz ve faydasız asker telef etmekten ibaret olduğunu anladı. Artık her taraftan umûmî ric'at ile çekilmeye başlayıp, uzaklaştıkça uzaklaştı. Allah'a hamd olsun, harp meydanı da askerimizin gâlip elinde kaldı.

Şimdi denecek ki:

« — Niçin süvârimizi düşmanın arkasından hücum ettirip de, kat'î bir netice almadık ve ordusunu tamamen batırmadık?»

Yukarıda da zikr olunduğu gibi, işte bu mümkün olamazdı. Hele bu silâhlar zamanında icrâsı hiç kabil değildir. Hatta düşmanımız dahi, bizden kazandığı muhârebelerin hiç birinde, Avrupa'nın ve bizim eski harp tarihlerinde okunduğu gibi, süvârisini hücuma kaldırıp da onların kılıç ve mızrağından istifâde edemedi... Rusların bu defâki ric'ati dahi kademe usûlüyledir.

Akşama bir saat kala her tarafta ateş kesildi. Herkes yaralılarını taşımak ve ölülerini gömmekle meşgul oldu. Asker yoklama olunarak ölenler ve kalanlar anlaşıldı; bizimkiler birbirini tebrik etti. Nasıl herkes birbirini tebrik etmesin ki, Rusya devleti gibi ikiyüz seneden beri hesapsız düşmanlıklarıyla müslümanların kalblerinde onulmaz yaralar açan muazzam bir devlete karşı, büyük ve mühim bir meydan savaşı kazanılmıştı.

Yaralılar ve şehitler

Bizim şehit ve yaralılarımızın miktarı bin beşyüz nefer kadar olduğu gibi, düşmanın zâyiâtının dahi altı yedi bin raddesinde olduğu tahmin olundu. Çünkü düşmanın götüremeyip de meydana bıraktığı ve gömülmesiyle bizim askeri meşgul ettiği ölülerin miktarı bin altmışdört neferdir. Bu hâle göre, altı yedi bin zâyiat tahmini, pek insaflı ve ihtiyatlı bir tahmindir. Zira Kızıltepe'yi elimizden almak için o gün dört defa, açıktan, gâyet şiddetli hücumlar etti. Dördünde de büyük kayıp vererek geri çekildi. Bu mütekâmil silâh-

lar devrinde, öyle açıktan ve pervâzsızca yapılan hücumların neye mâl olacaklarını tecrübe edenler bilirler.

Bu savaşta, asıl taarruzu yapan livânın kumandanı Mehmet Bey'in ihtiyatı olan Hâşim Paşa livâsı da, muhârebe başladıktan bir iki saat sonra işe ve ateşe sokuldu. O gün bu dilâverlerden çok gayret ve yiğitlik görüldü.

Hâşim Paşa, Kars'ın muhâsarası sırasında gösterdiği kahramanlığı burada da ibrâz etti. Dirseğine isabet eden bir kurşunun kemiğini kırması üzerine çekildi. Taarruz eden fırkamızın kumandanı olan Ferik Gedik Ali Paşa dahi başından bir gülle parçasıyla yaralanıp, akşam üzeri geri getirildi.

Kaptan Mehmet Bey'i tebrik

Kaptan Mehmet Bey de göğsünden kurşunla yaralanmış ise de, hamd olsun ki, tehlikeli şekilde değil idi. Hâşim Paşa ile Gedik Ali Paşalardan harbin sonuna kadar istifâde olunamadı. Hatta Gedik Ali Paşa'nın, darbenin şiddetiyle beyni zedelenmiş olmalı ki, bir zaman sonra şuurunun bozulduğu da öğrenildi... Bu muhârebede düşmanın da, isimleri bizce meçhul olan, hayli büyük zâbitanı telef olduğu gibi, süvâri kumandanı General Cafcavazof'un dahi yaralanıp vefat ettiği harpten iki gün sonra işitildi.

Muhârebe sona erdikten ve güneş battıktan sonra Muhtar Paşa, Kaptan Mehmet Bey'i çadırına çağırıp, yaptıklarına karşılık teşekkür ve devlet nâmına haylice

iltifatlar etmiş, ve harbe girişilmezden önce konuşulduğu gibi rütbesinin mirlivâlığa terfi olunduğunu tebşir etmiştir. *Ne kadar iftihar olunacak bir tevcih, ne rütbe değerli bir mükâfat !* Kaptan Mehmet Bey gözlerinden sevinç ve sürur yaşları akıtarak, harp mevkiinde bulunan askerinin başı ucunda bulunmak üzere geldiği yere döndü. (*)

Muharebeden sonraki vaziyetimiz

O gece sabaha kadar, yaralıları taşımak, ertesi sabah savaşın tekrar başlaması ihtimâline karşı icap eden yerlere asker koymak ve herkesin yapacağı işler tarif olunmak gibi mühim işlerle meşgul olundu... Sabahleyin düşmanda bir hareket görülmedi. Uzaktan umûmî olarak görülen hâlinden ve gizlice gidip gelen köylülerin verdiği haberlerden, düşmanın zedelenmiş olduğu anlaşılıyordu. Hattâ Gümrü kasabası ahâlisi, yerlerini bırakıp göç etmeye karar vermişler imiş. Şu hâle göre, işin icâbı, tarafımızdan düşman ordusu üzerine bir taarruz daha yapılması idi. Fakat bizim ordunun da hâli, birkaç bakımdan düşünülmeye değer idi.

(*)Bâzan görüşüp konuştuğumuz sırada Kaptan derdi ki: «Kaderimin ve ömrümün müsâdesi olup da, ilerde terfi ederek müşir bile olsam, hizmet karşılığı olarak mükâfaten aldığım şu livâlığın neşvesini bulamıyacağımdan eminim. Acaba bu rütbenin ünvânını ömrümün sonuna kadar bende bırakacak bir çare yok mu ? Zira ferik ve müşir olmak kolaydır ama, böyle bir yerde bu şekilde bir işte bulunup da, hemen mükâfatını görüvermek, her kula nasip olur saadetlerden değildir...»

Muhârebede kullandığımız altmış altı Krup topunun beherinin, savaşta yüzellişer gülle sarf ettiği ve onbin kadar güllenin o gün atılmış olduğu anlaşıldı. Düşmanın top sayısı bizimkinin birkaç katı olduğundan, onun da o gün kırk elli bin gülle harcadığı hiç şüphesizdir. Ama düşmanın dört atlı mühimmat arabaları, arkasında ve yakınında bulunan Gümrü kalesinden, aralıksız olarak mühimmat ikmâli yapıyorlardı. Bizim mekkâre beygirleri ile öküz arabalarının Kars'tan bize gelmesi ise iki gün istiyor. Hele Erzurum'dan Kars'a ve Trabzon'dan Erzurum'a gelmek için geçirilecek günleri ve çekilecek zahmetleri hesaba katmayalım!

Bir de düşmanın olduğu yerde derhal istihkâm yapıp müdâfaa haline girmesi üzerine, tekrar bir taarruz icrâsı büyük büyük hesaplara sebep oldu. Bilhassa muhârebe günü Kızıltepe'nin sağ cenâhındaki askerimizin bozulup firar etmesi, Başkumandan'ın askerin ahlâkına olan emniyetini de zedelemişti. Muvaffakiyet hâsıl olmayıp da bir ric'at icap etse, geride güvenilecek bir ihtiyat kuvvetimiz de yoktu. Elhâsıl şurası hesap edildi, burası ölçüldü biçildi; işin çıkıştırılamıyacağı anlaşıldı. Taarruzdan vaz geçilerek Alacadağ'ın üstünde bulunan ordugâhımızın harp ettiğimiz meydana indirilmesine ve düşmandan zapt ettiğimiz Kızıltepe'nin bizim için bir müdafaa noktası ittihaz olunması lüzûmuna karar verildi. Bütün levâzımatımız dağdan ovaya indirilerek, insanların yerin düzlüğünden, hayvanların ise ovanın bolca olan suyundan ve otundan istifade etmesiyle iktifa olundu. O kadar sü-

vâri ve topçu hayvanlarını otlatmak için ordu büyük ihtiyaç içinde idi.

Muhârebenin cereyanına dair Dersaadet'e yazılan telgrafın sûreti

Bu muhârebenin oluş şeklini haber vermek üzere Seraskerlik makamına yazılan telgraf ile, buna cevâben gelen ve harekâtın ulviyyetini takdir etmek üzere Muhtar Paşa'ya hitâben şerefvârid olan telgrafnâme-i hümâyûnun ve bütün vükelâ-yı devletten tebrik olarak gelen telgrafnâmelerin suretleri işte şunlardır :

« Makâm-ı Celîl-i Seraskerî'ye,

«Bu gece düşmanın Gedikler ordusu basılarak, muzafferâne bir harb-i umûmî edilmiş ve ismi Gedikler muhârebesi tesmiye olunmuştur. Şöyle ki : Ferik Hacı Râşit Paşa iki gün evvel mühim bir memûriyetle Erzurum'a gönderilmiş olduğundan, müşârünileyhin fırkasına, süvâri feriki Ali Paşa tâyin olunarak, düşman ordusunun hâkim noktası bulunan ve üzeri istihkâm ile sağlamlanmış olan Kızıltepe'yi geceden hücum ile zapt etmeye memur kılındı. Nâci Paşa livâsıyla Ferik Hüseyin Hâmi Paşa fırkası dahi sol cenahtan ileriye sevk olundu. Ferik Ahmet Fazıl Paşa, kâfi miktarda asker ile Kars'tan çıkarılarak yine sol cenâhımızın takviyesine memur edildi. Dört saatlik bir harp hattı üzerinde bir kademe teşkil olundu. Bu harekâta ait olan tertibat akşamdan icra olunarak, gün doğumuna beş saat kala, Allah'ın yardımına güvenerek, asâkir-i şâhâne her taraftan yola konularak birinci vaziyet alındı.

«İki buçuk saat sonra asıl taarruz hareketine başlanarak bir saat sonra da düşman karakollarına çatıldı; muharebe başladı. O sırada Ali Paşa fırkasındaki Hâşim Paşa ve Miralay Mehmet Bey livâları Kızıltepe'ye şiddetle hücum ederek, gün doğumuna bir saat kala, Allah'ın lûtfu ile, mezkûr tepe zapt olunmuş ve oradan düşman ordusu bizim mermilerimiz ile döğülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine, ortalık ağarır ağarmaz, düşmanın Paldırvan (*) ordusundaki askeri, bütün kuvveti ile sol cenâhımıza ve zapt olunan Kızıltepe'ye taarruza çıktığından savaş iyice kızıştı. Sol cenâha memur fırka ve livâlarımız ilerlediler. Akşama bir saat kalana kadar muhârebe devam etti. Kars ovasının bir başından diğer başına kadar uzanan bir hatt-ı harpte iki taraftan ikiyüzden fazla top işlemekte olduğundan, ova ateşler içinde kalmış ve düşman Kızıltepe'yi geri almak için üç defa inatla hücum etmişse de hiç birinde muvaffak olamıyarak, billâhil hamdi velminneh, fevz ü nusret bizden tarafa olarak, muhârebe mevkileri tamamen asâkir-i şâhâne elinde kalmış ve düşman kollarının her biri bir tarafa çekilip gitmiştir. İşte şu meydan muhârebesinin şanlı ve kanlı, büyük muzafferiyetlerden sayılacağını tebşir ederim.

«Bu muhârebede düşmanın dokuz çapında gülle ile dolu bir kapaklısı ve bir top toparlağı alındığı gibi,

---

(*) Paldırvan, Karayal Kürkdere hep ayni çevrede bulunan mevkilerin isimleridir. Başka yerlerde görülecek muhtelif isimler zihinleri karıştırmasın.

üç kıt'a kapaklısı dahi tutuşturulmuştur. Birçok silâh vesâire ganimet alınmış ise de, asâkir-i muâvinenin ve şunun bunun elinde olduğundan hakikî miktarı belli değildir. Düşmanın meydan-ı harpte kalan lâşeleri henüz sayılıp gömülememişse de, yaralı ve ölülerin üçbin ile dörtbin arasında (*) bulunduğu ve bizim tarafın dahi jurnalleri tam alınamamış ise de bin ikiyüz kadar şehit ve yaralı olduğu tahmin olunabilir. Bu muhârebede Ferik Ali Paşa bir gülle ile zararsızca yaralanmış, Hâşim Paşa ile redif beşinci alayın miralayı olup hücum livâsına kumanda eden Mehmet Bey dahi göğsünden zararsızca yaralanmışlar ve âcizlerinin altındaki at dahi vurulmuştur. Daha bir hayli zevâtın şecaat ve hizmetleri malum ise de, gazete ile neşr olunmak üzere ilerde arz ederim. Şimdiki halde Mehmet Bey ile süvari üçüncü alayın miralayı Ömer Beylerin livâlıklarını temennî eylerim. Bu muhârebede düşmanın süvari kumandanı Ferik Cafcavazof kurşunla yaralanarak telef olmuştur. İşte muhârebe-i mezkûrenin hâiz olduğu muzafferiyyet mahzâ eser-i lûtf ü tevfîk-i Cenab-ı Hak ve imdâd-ı rûhâniyyet-i Hazret-i Resûl-i Mutlak olduğu ve muktezâ'yı tâli'-i ferhunde-metâlî'-i Şehriyâr-ı ma'delet-âsâr bulunduğu şüphesiz olmağla teşekkür ederim. Bu günün Padişah efendimizin mesut doğum gününe tesâdüf etmesi cihetiyle, dördüncü orduya mensup bütün asâkir-i şâhâne kullarının nâçizâne bu yolda, mermili ve kanlı ola-

---

(*) Sonradan düşman zâyiâtının altıbin ile yedibin arasında olduğu anlaşıldı.

rak icrâ eyledikleri şehriâyinlerinin ve bu baptaki hediyelerinin kabul buyurulması arz olunur.

13 Ağustos 1293
Ahmet Muhtar

Muhtar Paşa'nın telgrafına cevâben gelen telgrafnâme-i hümâyûn ve diğer telgraflar

«Müşîr-i Besâlet-semîrim Muhtar Paşa,

«Gedikler muhârebesinde ibrâz ettiğiniz gâlibiyet-i kâmile ile târîh-i askerîmizin mühim sahifelerini tezyîn ettiniz. Gözüm dâima üzerlerinde olan askerlerimizin bu muhârebede dahi gösterdikleri fevkalâde sebat ve metânet ile Osmanlılık hasletine tamâmiyle mâlik olduklarını isbat ettikleri gibi, harp meydanında düşmanın mâhirâne tedbirlerine her surette karşı durmakla beraber, muhârebenin neticesini şan ve zaferle kazanmaları, askerimin tam bir intizam içinde bulunmasına açık bir delil olmakla, indimizde takdîr ve tahsîne sebep olduğundan, hey'et-i devlet ve milletle beraber, ordu efrâdınıza teşekkür ederim. Hak ettiklerine şehâdette bulunduğunuz ümerânın, inhânız vechile terfilerine müsâde ettim. İnşaallah diğer ümerâ, zâbitân ve efrâdın zafer nişanlarını da kendi elimle takmaya muvaffak olurum. Bu muhârebenin, dâvâmızın sıdkına ve hak olduğuna şahit olan Hazret-i Âdil-i Mutlak'ın inâyeti ve cümlemizin urvet-ül vuskâ-yı hâcâtı bulunan Hazret-i Resûl-i Ekrem efendimizin imdâd-ı rûhâniyetiyle bundan böyle dahi askerimizin mazhar-ı nasrun mübîn ve harb ü gazâlarda alem-i

İslâmı himâye ile kâmbîn olmaları Cenab-ı Nâsır-ı Hakîkî'den niyâz olunur. Silâh arkadaşlarınıza ferd ferd selâm ederim. Hak teâlâ nusret-i bâliga-i samedâniyyesini üzerlerinizden eksik etmesin.

14 Ağustos sene 1293»

«Mâbeyn-i Hümâyun başkitâbetinden
Ahmet Muhtar Paşa hazretlerine,

«Zât-ı âlî-yi âsafânelerine hitâben şerefsudûr olan telgrafnâme-i hümayun-u Cenab-ı Padişahî aynen yukarıya yazılmıştır.

14 Ağustos sene 1293
Said»

Muhârebede iş görenlerin isimleri

İşte bu telgrafnâme-i hümâyûnu biz dahi üste yazıp, alt tarafına «Ey silâh arkadaşlarım!...» hitâbıyla başlayan ve harbin cereyan ediş şeklini askerin hepsine anlatan tafsilâtlı bir «zeyl» ilâvesiyle bütün fırkalara gönderdik. Bu zeyilde askerin sebat ve metânetine büyük büyük teşekkürler edildiği gibi, savaşta güzel hizmet eden erkân ve ümerânın isimleri de o zeyle yazılarak ilân olundu.

Onlar da şunlardır :

Ferik Gedik Ali Paşa, Ferik Ahmet Fazıl Paşa, Mirlivâ Hâşim Paşa, Erkânıharbiye reisi Hasan Kâzım Paşa, Mirlivâ Nâci Paşa, Miralay Mehmet Bey, Miralay Ömer Bey, Miralay Hamdi Bey, Dağıstanlı Gâzi Şâmil Paşa, Çerkes Mirlivâ Mûsâ Paşa, Kolağası Dağıstanlı Mehmet Bey, Zeylânlı aşireti reisi Ahmet Ağa,

Camadanlı aşireti ağası Maksut Ağa, ve diğerleri...

Hey-et-i vükelâ nâmına Sadrâzam hazretlerinden telgrafnâme-i Sâmî : (*)

«Gedikler muhârebesinin muzaffer neticesine dâir telgrafnâme-i müşîrîleri memnuniyetle kıraat olundu. Cenab-ı Hakk'ın avn ü tevfîk-i sübhâniyyesi, isâbetli tedbirlerine yâver ve teveccühât-ı mukaddese-i şehriyârî beraber olduğu halde, asâkir-i şâhâne kardaşlarımızın kahraman savletleri ve düşman ordusunun perişan edilmesine muvaffakiyetleri hakikaten altın kalemle tarih-i asra kayd olunacak büyük zaferlerden ve devlet ü milletçe iftihâr edilecek mes'ut vakalardan olmakla zât-ı devletlerinin ve bilcümle ümerâ ve zâbitan ile asker kardaşlarımızın himmet ve gayret-i hamiyyetmendânelerini tebrik ve tes'îd eyleriz.

14 Ağustos sene 1293»

(*) Sadrâzam, Edhem Paşa idi.

ONBEŞİNCİ KISIM

★ CENEVRE KONGRESİ VE RUSLARIN YARALILARA ATEŞ AÇMASI

★ YALNIZ ALLAH'A VE KENDİMİZE GÜVENELİM

★ NOKSANLARIMIZ

★ HASET VE DEDİKODU BELÂSI

★ GEÇİM TEMİNİ İÇİN ASKER OLANLAR

★ KÜRTLERİN ISLAHINA DAİR

Tarihini kat'i olarak tâyin edemiyeceğim. Bizim Rusya ile vukua gelen ve burada anlatmakta olduğumuz muhârebeden biraz evvelce olmalıdır. Bütün Avrupa devletleri murahhaslarından mürekkep olarak Cenevre'de toplanan bir kongreye (69) Devlet-i Aliyye de murahhas göndermişti. O kongrede, savaş hâlinde, tarafların insâniyete aykırı hallere tevessül etmemeleri *ve bunun yasak edilmesi de karar altına alın-* mıştı. Meselâ, hastahânelere taarruz edilmiyecek, yaralı ve ölülere hürmet edilecek, hristiyan devletlerin Salîb-i Ahmer ve Devlet-i Aliyye'nin Hilâl-i Ahmer işâretiyle çekeceği sancakların bulunduğu yerler ve bu işareti taşıyan efrat emniyet altında olacaktı.

Kendisiyle harp etmekte olduğumuz düşman, bu kararların hiç birisine riâyet etmedi. Kars'ın muhâsarası esnasında, memleketi ve istihkâmları topa tuttuğu sırada hastahanelere de gülle attı. Gedikler muharebesi gününde ise, Hüseyin Hâmi Paşa fırkası yara-

(69) 22 Ağustos 1864 de toplanan bu kongrede, «Kara harbinde hasta ve yaralıların durumlarının ıslahı» hakkında bir sözleşme imzalandı. Biz buna 1865 de katıldık.

lıları, fırkanın arka tarafında bir yere toplanmıştı. Cerrah ve tabipler burada, akan kanı durdurmak vesâire gibi yapılması mecbûri olan ilk ameliyatları icra ediyorlardı. Bunların olduğu yere Hilâl-i Ahmer işaretini taşıyan lüzumu kadar beyaz bayrak çekilmiş, orasının emniyet altında bulundurulması lüzumu ilân edilmişti. Böyle iken, düşman o işaretlere katiyen aldırış ve riâyet etmeden, tabipleri, yaralıları ve bunlara hizmet edenleri orada barındırmıyacak derecede gülle yağdırmaya başladı. Pek çok güçlükler ve yürek dayanmıyacak acıklı haller meydana geldi; hastaların oradan götürülmesi icap etti. Fakat o sırada nakil vasıtalarının çoğu harp sahasına cephane ve levâzımat taşımakta idiler. Bu sebeple ve mecbûren bütün zavallı yaralılar, harbin fırsat vereceği zamana yani sonuna kadar, güneşin alnında, gülleler altında kaldı. Artık o sırada orada ne acıklı zâyiat husûle geldi; orası hiç sorulmasın...

«El-hükmü lil-gâlib»

Yine bu harbin ertesi günü, düşmanın Salîb-i Ahmer (70) işaretiyle gönderdiği neferler, sahranın ötesinde berisinde kalmış olan cenâzelerini toplamaya başlayınca, bizim de oralarda kalan bazı şehitlerimizi kaldırmak üzere Hilâl-i Ahmer (71) işâretiyle çıkardığımız efrâda kurşun yağdırarak mâni olmaya kalkış-

(70) Kızılhaç.
(71) Kızılay.

tılar. Bizim asker de mukabeleye davranınca, meydanı gören taşların arkasına yerleşmiş olan düşmanlar def' olup gittiler. Bizimkiler de rahatça işlerini gördüler.

Yukarıda bir vesile ile de dendiği veçhile, tabiatin her zaman geçerli olan «el-hükmü lil-gâlib» (72) kaidesini bozmak için başka bir kanun ve bir kaide koymak, insanların kudreti dâhilinde olan işlerden değildir. Kongrenin kararlarına karşı gelen Rusya'ya mâni olup, o kararın hükmünü infâz eyleyecek olan kuvvet hangi kuvvettir ? Kararı icrâ ettirmek için, devletler hep birden toplanıp da, muhâlif olan devleti söz ve fiil ile tehdit mi edecekler? Ne gezer, estağfirullâhel azîm! Bu gibi kongrelerden, konferanslardan sâdır olmuş nice kararlar, hem de böyle insâniyete ait değil, dünyanın rahat ve emniyetine, siyâsetine ait pek çok kararlar, protokoller gördük; netice olarak şunu anladık ki :

Dünyada devletler arası kaide, zayıf olanların haksız oluşu, kuvvetlilerin haksız da olsalar mesul olmayışı, hatta o kuvvetlinin haksızlığına birçok da yardımcı ve yâverler bulunmasından ibarettir... Hele zayıf olan taraf bir de müslümansa, din ihtilâfı ile Avrupalılardan ayrılmışsa, artık o tarafa Rabbim selâmet versin, demekten başka çare kalmaz.

Allah'tan ve kendimizden başkasına güvenmiyelim

Bunun için bizler, Cenab-ı Hak'tan ve kendi kuv-

---

(72) «Hüküm (hak, söz) gâlibindir.»

vetimizden başka bir şeye, ve batılı dostlarımızın siyâset ve yardımına güvenmemeliyiz. Onlar kendi menfaatlerinden başkasını tanımazlar. Bize bir yerde yardımcı olmuş veya olacaklarsa, kendi menfaatleri icabı olduğundandır. Yoksa insâniyet ve hukuk nâmına ve babalarının hayrına değildir. Hukuka bağlılık, hatıra riâyet, düşmüşe imdat, âcize yardım, hakka uymak, zarar vermekten kaçınmak gibi, bir insan için güzel, hem de en güzel ahlâk sayılan sıfatlar, bir devlet, bir hükûmet için âdeta leke sayılacak derecede saflık ve aptallıktan sayılıyor. Sebebi, devletlerin siyasî varlık ve devamları, teb'alarının menfaatlerini korumak esası üzerine kurulduğundan, ne olursa olsun bu esasları korumaya mecburdurlar. Bu maksat muhâfaza olunurken Zeyd'in, Amr'ın hukuku ayaklar altına alınırmış, orası gözetilmez. O Zeyd ve Amr da adam olsunlar da kendilerini ve hukuklarını çiğnetmesinler. Onlar da nasıl olursa olsun, menfaat ve haklarını muhâfaza edecek sebepleri elde etmeye çalışsınlar. İşte dünyadaki kavga ve kıyâmetlerin esası hep bu menbâdan zuhûr ediyor!

Düşmanımız birinci derecede olarak, mühimmat merkezi olan Gümrü kalesini muhâfaza etmek için ordusunu kalenin müdâfii durumuna sokmuştu. Oğuzlu, Kızılvan, Paldırvan ve Karayal köy ve mevkileri arasında bulunan mühim noktaları derhal siperlerle tahkim etti. Hudûdumuz olan Arpaçayı üzerinde bulunan ve Gümrü'yü gören Üçtepeler'e de istihkâm vererek, bu yeni askerî mevkilere Gümrü kalesinden büyük kale topları getirip yerleştirmişti. Bizim bu mevkiler

üzerine hücum edeceğimizi tahmin ederek bekliyordu. Düşmanın bu yeni istihkâmlarını ve ta'biyesini, harpten sonraki üç gün içinde yapıp bitirmiş olduğunu da unutmayalım.

Çünkü zafer neş'esiyle mest ve mağrur olan Osmanlı askerinden beklenen hareket, şiddetli bir hücuma daha kalkmasıdır; bu daha önceleri çok kereler görülmüştür. Halbuki böyle tehlikeli yerlere, öyle pervâsızca hücumlar etmek, askerinin çokluğu sebebiyle kayıplarına aldırmayan Rusya gibi bir devlete münâsiptir. Biz ancak halden ve fırsattan istifâde ile müdâfaada bulunmaktan başka çâreye mâlik değiliz. Ettiğimiz ve edeceğimiz hücumlar ve taarruzlar da hep müdâfaayı tamamlamak ve düşmanın üzerimize hücum edebilme imkânlarını kırmak içindir. Yoksa Rumeli cihetinde Süleyman Paşa ordusunun Şıpka'da İsveti Nikola balkanı ve istihkâmâtı üzerine hücum ettirmesi gibi cesâretli bir hareketi ihtiyar eylemek, ya kemâliyle harîs-i şan olmaktan, veyahut gurûr-u galebe ile sekran bulunmaktan neş'et edebilir. (73)

Ordunun gelecekteki hareketlerine ve ihtiyaçlarına dâir bâzı düşünceler

Şimdi bizim ordunun işi, levâzımâtını tamam-

---

(73) Bu cümle aynen alınmış, sadeleştirilmemiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın, Rumeli harekâtı ve Süleyman Paşa hakkındaki fikrini de aksettirdiği tahmin olunabilir. (Kemâliyle: Pek fazla, tamamen. Harîs-i şan : Şan şöhret düşkünü. Sekran : Kendinden geçmiş, sarhoş. Neş'et etmek; Doğmak, ileri gelmek.)

lıyarak, düşmanın müstahkem mevkileri üstüne uğramaksızın uzaktan hareket ve manevralar yapmak ve bir fırsat elverebilirse, o fırsattan istifâde etmek idi. Bu hareketlerin icrâsı ise ordunun levâzım ve mühimmâtının muntazam ve emin bulunmasına bağlıydı. Ayrıca, yaklaşmakta olan kış yüzünden bir felâkete uğranılmaması için tedbirler alınması da gerekiyordu. Zira mâlumdur ki, o havâlide Eylûl içinde kış habercisi olan yağmurlarla, yolların çamur ve bataklığı başlar; nakil ve hareketler güçleşip ağırlaşır. Hele Teşrinievvel ayından sonra çadırlarda barınmak da kabil olamaz. Termometre, sıfırın altında 15 ve daha aşağılarda gezinmeye başlar. Öteki düşmana karşı müdâfaaya hazırlanmak ne kadar lâzım ise, bu müşterek düşmanın zararından emin kalmak için gereken tedbirlere mürâcaat olunmak da o kadar zarûrîdir.

Bu hususta Kumandan Paşa'nın Seraskerlik makâmına yazdığı telgrafnâmelerden bir ikisini buraya aynen derc etmeyi uygun buldum. Vaziyetin anlaşılmasına ve ordu nedir, ne kadar şeye ihtiyacı vardır, ne ile var olup yaşayabilir? Bahislerinin düşünülüp bir fikre varılmasında faydası dokunur inancındayım.

İşte birisi budur :

«Makâm-ı Celîl-i Seraskerî'ye,

«Bu havâlide toplanmış asâkir-i şâhânenin günlük idâresi, bulunulan yerin mahsûlâtına münhasır gibi kaldı. Gerek nakil vasıtalarının azlığı ve gerek akçasızlıktan naşi arkamızdan erzak yetişememekte ve yetişebilen dahi mevcut kuvvete nisbetle, hiç hükmünde kalmaktadır. Bu bakımdan ihtiyaçların tedâ-

riki işinde türlü müşkilât çekilmektedir. Arada bir ihsan buyurulan akça ile bazan peşin, bazan da bedeli sonra verilmek üzere idare olunmakta, bu da yetişemediği zamanlar Kars depolarına mecburen müracaat edilmekteydi. Şimdi bu hal daha güçleşti. Çünkü soğuklar bastırır bastırmaz; bir ay sonra, Soğanlıdağı geçitleri kapanacağından, arkadan (yâni Erzurum'dan veya Anadolu içerisinden), ihtiyâcımız olan şeyler şimdiki kadar bile gelemiyecektir.

«Kars ovasındaki köyler, ahalisinin ekseri dağılmış olduğu ve oturulmıyacak kadar harap bulunduğundan, yerinde kalan köylüler ise kendilerini bile idâreden âciz kaldıklarından dolayı, şu hâle göre kış mevsiminde Kars ovasında asker barındırmanın imkânsızlığı meydandadır. O halde ise Şüregel (*) ile Kars ovasının yine düşmanın zâlim ayağı altında kalacağı muhakkaktır. Eğer bundan yirmi gün evvel elde çokça akça olsaydı, mevsimden istifâde ve halkı tatmin ederek zahire alıp depolamak mümkün idi. Bundan sonra da mümkün değildir. Bununla beraber Kars'ta müstahfaz kalacak olan otuz tabur ile onlara lâzım olan süvâri ve topçu hayvanlarının hiç olmazsa sekiz aylık idârelerinin toplanıp depolanmasına çalışılmaktadır. Cenab-ı Hakk'ın lûtf ü inâyeti ile yalnız bu askerin ihtiyâcı temin edilirse muvaffakiyet sayılır. Bu takdirde ise, beraberimde bulunan seyyar ordu-yu hümâyûn mevcûdunun, tamâmen Soğanlı'nın öte cihetinde Pasin kazaları köylerinde barındırılması, yine

(*) Kars sancağına bağlı bir kazâdır.

Bayezid kolordu-yu hümâyûnunun da Van ile Bayezid, Eleşgirt ve Pasin-i Süflâ'da parça parça barındırılıp, bu şekilde idârelerinin çâresine bakılması icap etmektedir. Bu şekilde dahi, erzâkın mîrî tarafından temini güç olacağından, ordunun umûmî ihtiyacını taahhüt edecek konturatocu aranması merkeze (Erzurum'a) yazılmıştır.

«Askerin nerelere dağıtılacağı mukavelede gösterilmeyip, askerin, erzâkını istediği yere nakl etmek üzere konturatoculardan yalnız orada (merkezde) teslim alacağı şart koşulması sebebiyle, bu yolda birkaç konturatocunun çıkacağını tahmin ederim. Fakat onlarla iş yapmak da bir hayli peşin paraya bağlıdır. Elhâsıl, diğer telgrafnâme-i âcizânemde arz olunduğu üzere, beklenen nakil vâsıtalarının gelmemesi ve bâzı mânilerin âraya girmesi sonunda, maatte'essüf bu tedbire baş vurulmak mecbûriyeti baş gösterdi. Bununla beraber yine çok miktarda akçaya ihtiyaç bulunduğu, bu tedbire çâresizlik hâlinde baş vurulacağından, her ne kadar şimdiki hal öyle ise de, belki yine bir çâresi bulunur ümidiyle şu bir ay zarfında Kars'a mümkün olduğu kadar zahire yığdırmak ve herkesin binek hayvanlarını dahi alıp yük yükletmek ve bu hususta her çeşit örfî idareye baş vurmak üzere Hacı Râşit Paşa hazretlerinin dahi muvakkaten bu işe memûren Erzurum'a gönderilmesine karar verildiği ve teşebbüslerimizin neticesinin ileride bildirileceğini arz ederm.

10 Ağustos sene 93 (74)
Ahmet Muhtar»

Noksanlarımıza dâir birkaç söz

İşte yukarıdaki telgrafnâme münderecâtı, orduların umûmî ahvâlini göstermeye kâfi ise de, aşağıya bir iki parça daha alınacaktır.

Hacı Râşit Paşa Erzurum'a gitti, yine idâre temin olunamadı. Acaba ilân-ı harpten önce mülkî memurlar ne yapıyorlar imiş? Orası meçhul! Ve daha doğrusu minel bâb ilel mihrâb (75) bütün idâreciler mes'uldür.

Mâdem ki hazırlık yoğidi, harp edilmek tehlikesi göze aldırılmamalı ve bizim bütün memurlarımızda âdet olduğu üzere :

«Sâye-i vâye-i hazret-i pâdişâhîde her şey yolundadır; şöyle çalışılıyor, böyle yapılıyor!»

Diye izhâr olunan patırtı kütürtülere inanılmamalı idi.

Evet! «*Araba çamura battıktan sonra yol gösteren çok olur!*» meşhur darbımeseldir ve fakirin bu yazdıklarıma da tatbiki mümkündür. Ama benim maksadım, *çalışkan ve dinsever olmalarını temenni ettiğim* ahlâfın, tecrübe edilmişi bir daha tecrübeye kalkışmamalarını tavsiyedir.

Bize ne yaptıysa, «evet efendimcilik» ve dalkavukluk yaptı, el'ân da yapıyor! Yunanlılardan ibret alalım! Birbuçuk milyonluk bir millet iken, siyâset âlemindeki varlıklarını lâfla değil fiilen isbat ediyorlar. Halbuki bu devlet, bundan elli altmış sene evvel,

---

(74) 22 Ağustos 1877.

(75) «Kapıdan mihraba kadar.» Yâni «Baştan sona, en küçükten en büyüğe kadar».

Devlet-i Aliyye'nin bir vilâyeti idi. Birlik, beraberlik ve idârecilerinin tanzimi sâyesinde düvel-i muazzamaya (76) bile kendilerini saydırdılar. Âdetâ Devlet-i Aliyye'ye de meydan okumaya başladılar. Ne uzağa gidiyoruz! Bulgarlar gözümüzün önündedir. Yazmakta olduğum muhârebe sırasında orası «Tuna Vilâyeti» nâmıyla bilinen bir vilâyet idi. Bu harp onları bizden ayırdı. Şimdi beş altı seneden beri, öyle mühim bir siyâsî varlık gösterdiler ki, velinimetleri ve sebeb-i devletleri olan Rusya bile şaşa kaldı...

Sırp Krâliyeti nâmıyla, yine bu harbin sonunda meydana çıkan devleti, geçen sene, Bulgarlar harp ile perişan ve mağlûp ettiler. Halbuki Rusya ile olan muhârebeden önce Sırplılar, Devlet-i Aliyye'ye karşı koydular ve âdeta ordularımızın dişine dayandılar idi... Bakındı işe ki Tuna vilâyeti halkına devlet iken mağlûp oldular. Gerek Yunanlıların ve gerek Sırp ve Bulgarların, çok değil, 1294 senesinden 1304 senesine kadar geçen on sene zarfında gösterdikleri garip ve acip halleri ve şu kısa zaman içinde aldıkları yolu, asrımızın tarihini yazmak vazifesini deruhte edecek zevât-ı kirâma terk ile maksada dönelim.

Yine Seraskerlik makamına bir telgrafnâme sûretidir:

«13 Ağustos sene 93 tarihli telgrafnâme-i âlî-yi hidîvîleri alındı. 4 Ağustos sene 93 tarihli telgrafnâme-i çâkerânemde, elbise ihtiyacımızın teminine dâir

---

(76) Düvel-i muazzama : «Büyük devletler». İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya - Macaristan, Rusya, İtalya.

arz ettiğim hususlar, buraların fevkalâde olan soğuğuna karşı tedârik olunabilecek kürk, postal ve çorap gibi şeylerdir. Bu da komşu vilâyetlerle henüz muhâbere olunmaktadır. Yoksa askerin muhtaç olduğu pantolon, setre ve çamaşır gibi şeyler mutlaka inâyet-i aliyye-i dâverîlerinin yardımlarına bağlıdır. İdârenin imkânsızlığı yüzünden Soğanlı'nın öte tarafında kışlamak bahsine gelince, bu da şu halde müşâhede olunan zorluklara ve kışlak için daha önce irad buyurulan suâle mebnî olup, çünkü muhtaç olduğumuz nakil vasıtasından dolayı çekilen zarûreti târif kabil değildir.

«Bu yüzden, geçen günkü muzafferiyetli harbi aç olarak yaptık ve güç hâl ile zaferden sonra ikindi vakti yarımşar kıyye peksimet elimize vardı. Eksilen top ve tüfek cephânemizi bu gün hâlâ ikmâl edemedik. Arada bir gönderilen akçanın, daima defalarca istirham olunduktan sonra vakitsiz ve intizamsız olarak gelmesi itimâdı sarsıyor. Buraların havalarının kararsızlığı şöyle dursun, mevsimin yaklaşması sebebiyle birden bire kışa dönerek yolların kapanması ihtimali her gün zihinleri meşgul etmektedir. Hattâ 9 Ağustos 93' tarihinde ansızın hava bozulup, fevkalâde soğumuş ve çadırın dışında durulamaz bir hâle gelmişti. Hele hamd olsun ertesi gün açılmış ise de kalblere yine emniyet gelemediğinden, arz olunan tedbire mürâcaat lüzumunu göstermiştir. İşbu irâde-i cevâbiyye-i hidîvîlerinden ikiyüz bin liralık akça ile ondan sonra dahi her hafta gönderilmesine müsâde buyurulacağı müjdesi alınmış ve gerek merkezce ve

gerek buraca konturatocu bulunarak hâlin icabına göre peşin mukâvelesiyle müteahhit aranılacağı tabiî olmağla, hâlin ve zamanın hükmüne uyularak, hakîmâne idâre-i maslahat olunmak gerektiği cevaben arz olunur.

15 Ağustos sene 93 (77)
Ahmet Muhtar»

İdâremizde düstur nedir ?

Dikkat buyuruluyor mu ? Gönderilecek akça lira değildir; o miktarlık akçadır, demek ki kaimedir. Kaimenin itibarı ise o kadar düşkün ki, islâmî hamiyyet ve millî muhabbetin tesirleri olmasa, hiç kimse yüzüne bakmıyacak derecede değeri düşecek idi; nitekim sonraları düştü.

O va'ad olunan akça da gelmedi ya! O akça gelmediği gibi, zâten erzak müteahhidi de bulunamadı. Bir de cevâben yazılan işbu telgrafnâmenin alt tarafında «hakîmâne idâre-i maslahat etmekliğimiz zarûrîdir» cevabı veriliyor. Çünkü hakîmâne idâre-i maslahat bizde, idâre ilminin anahtarı ve belki de hülâsası olarak meydana çıkmış olan, kısaca «Uyduruver!» cümlesinin, tumturaklıca yazılmışıdır, başka değildir. İşte bu uyduruver... sözü, şimdiye kadar nice nice zulüm ve haksızlıkları, güzel idare şeklinde, devlete ve memlekete gösterdi. Bu sözü, idâremiz âdeta hareketlerine rehber edinmiş, küçükler büyükleri ve büyükler

(77) 27 Ağustos 1877.

de küçükleri, «değişmez» hâlini alan bu «düstur» ile idare edegelmiş veyahut aldatmıştır.

Elhâsıl o sırada Seraskerlik makamını vekâleten işgal etmekte bulunan Fethi Paşazâde Damat Mahmut Celâleddin Paşa'ya yazılmış olan telgrafnâmelerin umulan derecede tesir hâsıl edemiyeceği zannolunduğundan, sûreti aşağıda yazılı olan telgrafnâme ile de Mâbeyn-i Hümâyun Başkitâbeti'ne dahi mâlûmat verildi

Telgraf işte budur :

«Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesine,

«Gelen kış olduğu cihetle, gelecek günleri teminat altına almak için, lâzım olan akçanın, lüzumlu olan üçte bir kısmını geçenlerde Seraskerlik makamından istirham ettim; ve ikiyüz bin liralık akça gönderilecek cevabını aldım ise de, hâlâ neticesini görmedim. Mevsim geçiyor; bir de şu aralık artırılmasına çalışılmakta olan nakil vasıtalarının, elde bulunan bin dörtyüz kadar mekkâre ücretlerine mahsûben, dört aydan beri sahipleri eline birşey verilememesinden, onların ettikleri şikâyet ve tezallümé canlar dayanmıyor. Bir taraftan asâkir-i muâvineden bir kısmının «Parasız duramayız!» gibi edepsizliklerine ve hastahânelerle diğer levâzımata sarf olunmak için elde akça olmamasına tahammül olunamıyor. Ayrıca bu akçasızlık, düşmana daha büyük galebeler çalmak fırsatını kaçırtıyor. Elhâsıl parasızlık işinde, bulunduğum dayanılmaz hâle tahammül ve idâre-i maslahat, târif olunmaz

derecede güçleşmiş olduğundan, bu bapta dahi merhamet-i âlîye sığınırım. Ol bapta...

23 Ağustos sene 1293
Ahmet Muhtar»

İşte bu telgrafnâmenin de bermûtat Bâbıâlî'ye gönderilerek «Para bulunsun, verilsin!» irâdesi şerefsâdır olduğu cevabı dahi Başkitâbet'ten alınmıştır. Olunsun, bakılsın, yapılsın ile iş bitmiyor! İş vazifenin icâbına riâyet eden adam istiyor... Şöyle edildi böyle edildi, netice iş yoluna konulamadı gitti vesselâm! Beyhûde yürek üzüntülerini yazmakla vakit geçirmektense, harp vukuâtından, daha sonra neler oldu, ona bakalım!

Bayezid'deki fırkamızın hareketsizliği

Gedikler muhârebesinden evvel, İsmail Paşa kumandasında bulunan kolordu, Bayezid cihetinden hudûdu geçerek Zor yaylasında hareketsiz bir halde dururken; karşımızdaki düşman, zamanı beyhûde yere geçirmeyip vakitten istifade etmekten bir an geri kalmamıştır. İsmail Paşa ordusunun bu hâlini gören ve bir iş görmek mecbûriyetinde olan düşman, oradaki ordumuzun bulunduğu mevki üzerine cepheden hücumu gözüne kestiremediğinden, fırkasından bir kıt'a ile İsmail Paşa'yı sol cenâhından ve uzaktan Abbas gölü cihetinde gezinerek tehdit etmekte idi. Erkânıharp binbaşılarından Bekir Bey kumandasında sevk olunan bizim nizâmiye ve başıbozuk süvârilerle düş-

manın gezindiği yerlerden tard olunduğu haberi alındı. Bu haberden sonra İsmail Paşa'dan gelen bir yazıda da, düşmanın Abbas gölü, Kulp ve Güllüce taraflarını terk ederek Iğdır'daki toplu kuvvetiyle birleştiği bildiriliyordu. Şu halden anlaşıldığına göre düşman, Gedikler muhârebesinden evvel, Gedikler ordusundan ayırdığı kuvvetin oraya varmasıyla, Bayezîd ordusuna karşı kat'î bir taarruza geçmek emelinde imiş. Hattâ bizimkileri çevirmek için, Kars cihetinden beklediği askerin gelmesinden evvel Abbas gölüyle öteki noktalarda taarruza başlamak istemişse de, Gedikler muhârebesinin neticesi düşmanı ihtiyatlı olmaya mecbur bırakmıştır. Bayezîd'e gitmek üzere bizim önümüzden ayırdığı kuvveti, Gümrü'ye perde etmek üzere geriye aldığı gibi, Bayezid'deki fırkası da mecbûren taarruzdan vaz geçerek etrafa dağıttığı kollarını toplamış ve İsmail Paşa ordusunun taarruzunu beklemek üzere Iğdır'da bulunan merkezinde toplanıp kalmıştır.

Ama düşman, o taraftan beklediği taarruzu göremedi. Gerçi düşmanın o sırada, o cihette bulunan bütün kuvvetinin on oniki taburdan fazla olmadığı, müsâlahadan sonra, yine düşmanın resmî neşriyâtından ve ecnebilerin yazdığı diğer tarih kitaplarından anlaşıldı ise de, harp esnasında, düşmanın kuvvetini çok bir şey zanneden İsmail Paşa, taarruz ederek ağzının tadını bozmamakta idi. Eğer düşmanın hakikî kuvvetini bilmiş olsaydı, beraberinde bulunan otuz taburla taarruza kalkacak mıydı? İşte orası da meçhuldür.

Bizim çok yerlerde, çok noksanımız olduğu gibi, düşmanın kuvvetini öğrenmek işinde de haber alma vasıtalarımız yok gibidir. Ordularımız, düşmanın kuvvetine dair alınan haberlere inanıp da icap eden hareketi icra edemiyor! Keşifçilerimiz de görüş ve tahminde haddinden fazla hata ediyorlar ya! Çünkü manevralar icrâ edilerek zâbitlerin gözü uzaktan ve yakından, asker kalabalığının hakikî miktarını tahmin ve tâyine alışmış olsa, mevkiin ve arâzinin hâli bilinse, bir dereceye kadar sözlerine emniyet olunabilir. Fakat her söze emniyet etmek de kumandanın işine gelmiyeceği cihetle, işin içinde kumandanın iyi niyeti olsa dahi bu türlü noksanların yüzünden birçok fırsatlar kayboluyor.

Haset ve dedikodu belâsı

Bir de umumî olarak müptelâ bulunduğumuz şahsî hislerimiz dahi muvaffakiyetlerimize mâni oluyor. Her nasılsa vazifeye riâyet hissi, şahsî hislerimize gâlip gelemiyor. Bunun da sebebi zannedersem kötü terbiyedir. Bu kötü terbiyenin menbaı da saadet ve şekavetin ilk sebebi olan görenektir... Meclis ve sohbetlerde adam çekiştirmeye alışan iyi kimselerin zamanla âdetâ saffetleri gidip fıtratları değişiyor. Gıybet ve mezemmeti işiten adam, aleyhinde konuşulan kimseyi hiç tanımadığı halde, duyduğu şeylerle ona düşman olmasa bile, ondan sonra artık pek de muhabbetle bakamıyor. Derken nefsânî olan hisleri kalbinde yerleşiyor. Sonra garaz hastalığına düçar olan

bu kalp maksadına varmak için yol arıyor, suizan gâlip geliyor, iş hasetle netice veriyor. Artık düşmanına galebe etmek için, iftira edivermek, hasetçi bir kalbe göre pek kolaylaşıyor. Her ne kadar idâre-i kelâm ile içyüzünü gizliyorsa da, inikâs denilen mânevî bir akış ile, kendisine haset olunan da işi farkederek o da lâzım gelen mukabelede kusur etmiyor. İşte böyle böyle birçok üzücü sebeplerle kalblerimiz birbirine sarmış dolaş takılıyor. Birbiriyle anlaşmış, sevişmiş dört kalbi bir arada bulmak güçleşiyor. Artık haddin varsa, ümmetin işlerinin akışını durduran mânileri kaldır da, işe istenilen gidişini kazandır! Mümkün değil ki...

İşte bu ve bunun gibi nice nice zâhirî ve mânevî hikmetlere mebnî, Hazret-i Şâri'-i Mükerrem efendimiz, biz müslümanları gıybetten ve ölü insan eti yemekten men' etmiş, Kur'an-ı Kerim'de dahi «Eyuhibbu ehadiküm...» nass-ı celîli (78) ile bütün müslümanlar irşat buyurulmuştur. Gıybet'in (79) ölü

---

(78) Hucurat sûresi 12. âyete işârettir. Âyetin tamâmının meâli : «Ey îman edenler! Çok zanda bulunmaktan sakının. Zirâ zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusûrunu araştırmayın. Kimse kimseyi çekiştirmesin. Hanginiz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır. İşte bundan tiksindiniz. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tövbeleri daimâ kabul edendir, rahimdir.»

(79) Bir kimsenin hatâ, kusur veya günâhını arkasından söylemek. Söylenen şeyler doğru da olsa «gıybet» sayılır. Yalan ise, ayrıca «iftirâ» olur. Başkasının kusur veya günâhından bahsetmek — müslüman ahlâkına göre — iki yerde câiz görülmüştür. Biri : müşâvere sırasında, diğeri : yaptığı kötülüğü ve günahı açığa vurup, bu hâliyle öğünenleri teşhir ve cezâlandırmak, ve bu gibi sefillerin şerrinden halkı ikâz etmek için...

adam eti yemekle müsâvi ve ona benzer tutulması, kötülük ve ağırlığının şiddetini anlatmak için olduğuna şüphe yoktur ya! Garpta ileri gitmiş ne kadar ümmet varsa, hepsini bir kardeşlik noktasında birleşmiş görüyoruz. Sebebi, topluluklarında boş lâkırdı ile vakit geçirmeyi ve adam çekiştirmeyi ve Zeyd ü Amr'ın şahsî halleri üzerine konuşmayı âdet edinmemiş olmalarıdır. Bunlar toplandıkları vakit, o kadar saf ve o kadar doğru bir kalp ile, birbirlerine mukabele ediyorlar ki, kalplerinin, özlerinin, sözlerinin doğruluğunu, dışarıdan seyirci olarak bakanların umûmî ve alenî olarak göreceklerine şüphe etmiyorum.

Âmme işlerinin tanziminde maddî kuvvet ne derece önemli ise, manevî vasıtalar dahi o kadar ve belki ondan daha fazla lüzumludur. Bu mânevî vasıtalar ise ahlâktadır. Dünyanın ilmini öğrenmiş olsak, dünya siyâsetini idrâk ve idâre edecek istidâda mâlik bulunsak, ondan sonra her ferdimiz Kahraman-ı Katil gibi cesur ve Rüstem-i Dâstân (80) kadar şanlı, canlı, kuvvetli olsak, cemaat olarak varlığımızı muhâfaza etmek için bu haller kâfi gelmez. Ahlâk edinmenin çâresine bakmalıyız. Zira komşu bulunan devletlerin midelerindeki kuvvet pek yakın vakitte bizi hazm eder, ve bizi hazm eden vücut, bizimle öyle bir kuvvet kazanır ki, hemen hemen dünyada tek sözü geçen olur kalır.

Çalışalım, çalışalım da, Peygamber Efendimizin

---

(80) İran, Şehnâme kahramanları.

emrine uyarak sağlamlaşalım ve bizi yutmuş olan kötü ahlâk ejderinin midesinde duralım, hazm edilmeyelim, hürriyet ve istiklâlimizi kayp etmeyelim, nimet mevcut iken kadrini bilelim! Kaybolduktan sonra kadri bilinir ama, o vakit de iş işten geçmiş olur...

Ordu ihtiyaç içinde

Kurt İsmail Paşa 29 Ağustos sene 93 tarihinde alınan bir telgrafnâmesinde, açlıktan ve çıplaklıktan şikâyet ediyordu. Çünkü Bayezid'deki orduyu hem Erzurum hem de Van vilâyeti besliyecekti. Erzurum'un yükü pek ağırdır. Çünkü hem Kars'ı dolduracak, hem bize erzak ve levâzımat yetiştirecek, hem düşmanın Ardahan'da bıraktığı kuvvete karşı Hassa piyâde üçüncü alayın miralayı Hasan Bey kumandasında Penek'te bulundurulan altı tabur piyâdemize erzak verecek, bir taraftan da Bayezid ordusuna gönderecekti. Halbuki nakil vasıtaları kâfi değil! Komşu vilâyetler himmet etmiyor mu? Ediyor ama, her nedense o vasıtaları yollarda, köylerde, şehirlerde güzelce kullanmak, devamlı ve muntazam iş yürütmek kabil olamıyor.

*Şimdi de Van valisi Hasan Paşa, Bayezid ordu*suna nakliyatı yoluna koymak için beşbin baş katır, deve ve beygire muhtaç olduğunu bildiriyor... Tedbir olarak ne yapılacak? Her zaman olduğu gibi tesirli ve acıklı bir telgraf ile Seraskerlik makamına müracaat olunmak iktizâ edecek. Nitekim olundu. Onlar

da muhakkak ki vilâyet valilerini telgrafla sıkıştırdılar. Valiler de mutasarrıfları, mutasarrıflar kaymakamları, kaymakamlar müdürleri, müdürler de muhtarları sıkıştırdılar ve aldıkları gibi sattılar. Sattılar ama iş bitmedi. Ordunun ihtiyacı olduğu gibi kaldı. Yukarıdan aşağı inmekte olan emir, her istasyonda bir miktar kuvvetini bıraka bıraka muhtarlarda sıfıra indi.

Demiryollarına ihtiyacımız

Orduların ihtiyacı meselesini yazıp durmak, asıl yazmak istediğim harp vukuâtını geri bıraktırıyorsa da, mâdem ki ahlâfa bir «unutulmayacak hediye» bırakmak arzusundayız; tekerrüründen sakındırmak için, nazar-ı dikkati çekip ibret verecek olan şeylerin hikâye edilmesini dahi vazifeden bilirim. Belki okurlar da, demiryollarının yapılmasını çabuklaştırırlar!

Ağustos'un 26 ncı günü sabahleyin düşmanın süvâri karakolları bizim süvâri kollarına çatmış ve harbe tutuşmuş olduklarından, iki taraf da süvâri alayları ve piyâde taburlarıyla süvârilerini desteklediler. İş kızıştı ve âdeta ufacık bir muhârebe şeklini aldı. O esnâda iki taraftan hayli top atıldıysa da, zâten tarafların maksadı esaslı bir hareket olmadığından bir iki saat sonra herkes yerli yerine çekildi. Şu kadar ki taraflardan ecelleri gelen ve hastahanelerde nâsibi bulunan yirmi otuz neferle orduların mevcûdu eksildi.

Evet böyle ufak tefek vukuat birşey demek değilse de bütün orduyu rahatsız ediyor, herkesi silâh

ıaşına sevk ederek, sonunu bekler gibi kalbleri bir ıelecana dûçar eyliyor. «Hazır ol, silâh başına!» ıorusu tâlim meydanında bile olsa sevilir şeylerden leğildir. Ya harp yerinde olursa, dehşeti düşünülsün. Hele o sırada bâzı mizaçta bulunan kimselerin yüre- jine bir çarpıntı, dişlerine bir çatırtı, sinirlerine bir itreme, ağzına bir kuruluk geliyor. Gerçi bir iki saat sonra geçiyor, geçiyor ama, birçok üzüntülerden sonra...

Mehrali'nin Rusya memleketine girip çıkması ve aldığı ganimetler

Bu sırada düşman memleketindeki telgraf telle- rini kırıp bozmak ve halka bir dehşet vererek, düşman ordusundaki askerin cesaretlerini, mübâlagalı şâyialar- la kırmak üzere yukarıda adını hayırla yâd ettiğimiz Mehrali Ağa yüzotuz kadar süvârisiyle düşman mem- leketine salıverilmişti. Yedi sekiz gün gezdikten son- ra, dört şehit, sekiz yaralı ile geri döndü. Topçu ve süvâriye elverişli olarak ordumuza yüzelli baş kadar da Rus katana beygirlerinden hediye getirdi. Bu ka- tana beygirleri, düşmanın mîrî çiftlikleri mâmulâtın- dandır. Gerek beygirleri ele geçirirken ve gerek ge- tirmek üzere yola çıktıklarında, arkasından yetişen ve önüne çıkan süvâri alaylarıyla harp etmiş, onlara galebe ede ede çıkıp gelmiştir. Buna dair öteki taf- silât yukarıda geçmişti.

Düşmanın Gümrü ile Tiflis ve diğer askerî mev- kilerine ait telgrafları dahi kırmıştır. Bunların kırıldı-

ğına inanılmaz düşüncesiyle birkaç kangal telgraf telini de alıp getirmişti. Mehrali'nin ifadesine göre kendisine mukabeleye çıkan düşman süvâri alayının altmış yetmiş nefer kadar zayiatı olmuş ve bir miralayları dahi âlemin varlık yokluk dağdağasından bir kurşun ile kurtarılmıştır. Her ne ise, Mehrali gibi bir yiğidi, analar pek az doğurur.

Sulhün yaklaştığı ihtimâli ile Rusya arâzisinden bâzı yerlerin zapt olunması lüzûmuna dâir telgrafnâme-i sâmî

Ordumuzun gâlip vaziyette bulunuşundan, devletçe istifâde edilmek azmine düşülmüş olmalı ki, 27 Ağustos sene 93 tarihinde Sadrâzam Edhem Paşa hazretlerinden Muhtar Paşa hazretlerine bir telgrafnâme geldi.

Telgrafın sûreti şudur :

«Muhârebenin sulha dönmesi zamanları yaklaşmış bulunduğu cihetle Revan üzerine teşebbüs olunan hareketin, hâl ve imkânın müsait olabileceği derecede ilerletilerek, düşman memleketinden o cihetten biraz yer kazanılır ise, politikaca büyük faydası görülecektir. Bu babta dâire-i askeriyyeden dahi taraf-ı müşîrîlerine tebliğ-i mütâlaât olunduğundan işin nazar-ı dikkate alınmış olacağı muhakkak ise de, bu emelin Allah'ın yardımı ile kış gelmezden evvel elde edilmesi husûsunda alınacak olan serî tedbirler hakkındaki mütâlaa-i devletlerinin taraf-ı âcizîye mahre-

mâne telgrafla iş'ârı temenni olunur.

27 Ağustos sene 93» (81)

«Zâde fit-tanbûri nağmetün uhrâ» (82). Bakındı işe!... Günlük ihtiyaçlarını tedârikten âciz olan ordudan böyle bir hizmet beklemek abes olmaz mı? Buna dâir duyulan ve düşünülenler daha sonra beyân edilmek üzere, Muhtar Paşa'nın bu telgrafa cevâben yazdığı telgrafın sûreti de aşağıya alındı:

«Makâm-ı Celîl-i Sadâret-i Uzmâya,

«Düşman memâlikinden bâzı yerler kazanılmasını irâde eden 27 Ağustos sene 93 tarihli telgrafnâme-i sâmî-i vekâletpenâhîleri hükm-ü celîline her vechile itaat olunur. Çünkü şu hal bendenizce dahi arzu ve maksada uygun olup, emel ve teşebbüslerimizin büyük kısmı dahi o cihete doğrudur. Fakat şimdi bulunduğumuz mevkide günü gününe ancak erzak yetiştirebiliyoruz. Asker ilerledikçe ihtiyâcın dahi artacağı tabiîdir. Bunu giderecek imkânların yokluğu ordu-yu hümâyûnu mâlûl bırakıyor. Mâmâfih tuzlaları ile bütün Kafkasya'nın tamahını çeken Kulp noktasının şimdilik zapt olunması işin ilerisine bir çığır açacağından, beklediğimiz nal ve mıh gelince, yarın veya öbürsü gün süvârimiz o cihete çıkarılacaktır. Onları orada beslemek zor olacağından, şuradan buradan borç olarak tedârik edilebilen ellibin kuruş hâlis sikke

---

(81) 8 Ağustos 1877.

(82) «Tanbur da bir başka havadan çalıyor.»

beraber gönderilecektir. Allah'ın izni ile bundan hâsıl olacak neticeyi ve daha ne yapılmak lâzım geleceğini sonra arz ederim. Bir de Penek'teki müfrezemiz Ardanuç'taki muâvine askeri ile Ardahan'a müteveccihen ilerletilmiş ve Batum'da Derviş Paşa hazretleriyle muhâbere olunacak Acara tarafından Ardahan'ın arkasını tehdit edecek hareketin icrasına dahi teşebbüs edilmiştir, tevfîkaat-ı sübhâniyyeye arz-ı iftikaar eylerim.

29 Ağustos sene 1293
Ahmet Muhtar»

Bazı taarruz hareketlerine girişilememesinin sebepleri

Yukarıdaki telgrafda beyan olunduğu üzere Kulp cihetine taarruz olunması için Bayezid kolordu kumandanı İsmail Paşa hazretlerine emr olunduğu gibi, üç dört gün sonra da bizim süvârilerin beklediği levâzım geldi. Lüzumu kadar süvâri Nahcivan (*) tarafına gönderilerek, İsmail Paşa ile haberleşip, oradan gelecek asker ile birleşerek düşman hudûdu için de bulunan Kulp tuzlasını tutmaları, sonra da verilecek emre göre hareket etmeleri, tertip olunan süvârinin kumandanına emr olundu, asker de gitti.

Aradan üç dört gün geçti, süvâri kumandanı, İsmail Paşa ordusundan kimsenin gelmediğini bildirdi.

(*) Nahcivan, İsmail Paşa ordusuyla bizim ordunun arası ilerisinde bir havzadan ibârettir. Oradan da, taarruz hedefi olan Kulp noktasına bir günde gidilebilir.

Süvârilerimizin bundan sonra, daha fazla orada kalmaları tehlikeli olacağından ordugâhımıza celp olundular. Çünkü Nahcivan noktası bizim ordumuzun arkası ilerisindedir. Orada askerimizin bulunması, düşmana, arkamızdan bir korkumuz olduğu fikrini vererek, onu bâzı teşebbüslere sevk edebilirdi. Veya süvârimiz yalnız başına harbe tutuşarak bir kâzâya uğrayabilirdi. Ordumuzun görür gözü, tutar eli, yürür ayağı olan süvâri kaybedilirse; kör, çolak ve topal kalınacağından, bize faydalı ve düşmana zarar veren bir iş göremeksizin, ordudan ayrı bir yerde uzun müddet bulundurulması câiz olamazdı.

Gelelim Penek tarafından Ardahan üzerine yapılması düşünülen taarruz meselesine :

Düşmanın Ardahan'da sekiz tabur kadar bir kuvveti olduğu işitilirdi. Buna karşılık şöyle düşünülmüştü : Şimdi bizim altı tabur asker Penek'ten ilerliyerek Göle'ye gelir; Ardanuç tarafında, Ardanuç kazası kaymakamı Dede Bey kumandası altında bulunan Gürcü muâvine askerleri ilerliyerek Göle'de bizim taburlarla birleşir ve Batum'un arka tarafındaki Acara kazasında, Acaralı Şerif Bey kumandasınca bulunan muâvine askerleri dahi Şavşat ve Posof'a ilerliyerek orada gezinir ise, Ardahan'da bulunan sekiz tabur düşman askeri dikiş tutturamıyarak savuşur da, şu yolda bir kütürtü ve patırtı ile belki Ardahan'a tekrar mâlik oluruz. Eğer düşman askeri savuşmıyacak olsa bile Kars'taki esas ordusundan bir miktar kuvvet ayırarak Ardahan'a göndereceğinden, karşımızdaki Rus ordusuna karşı bir fırsat daha ele geçiririz...

Bu düşünce ile bizim taburlar Göle'ye doğru ilerletildi, ama Ardanuç'tan beklediği muâvine askerini orada bulamadı. Bir iki gün daha bekledi, kimse gelmedi. Derken Ardahan'da bulunan Rusya taburları çıkarak, süvârisini bizim altı tabura karşı uzaktan gösterdiği gibi, taburlarımız olduğu yerden gerisin geriye savuşarak bir telâş ile Penek'e ric'at ettiler. Kumandanları olan Miralay Hasan Bey, bir mektup ile durumu Muhtar Paşa'ya arz etti.

Geçim temini için asker olanlar

Hasan Bey'in ric'atinin korkaklık eseri olduğuna şüphe yoktur. Be mübârek adam! Ne oluyorsun? Hemen hafiflik etme de, bekle! Oturacağın mevkii harp fennine uygun seç, patırtıya pabuç bırakma! Yerleşmiş ve hendeklerini yaparak oturmuş olan altı tabur piyâdenin üstüne, öyle az bir kuvvetle düşmanın taarruz edemiyeceğini ve ederse bile büyük büyük hasara uğrayacağını hesap et de askerliğin ve askerin namusunu bozma! Hayır, bizim Hasan Bey, düşünmüştür ki : Ben Ardanuç'tan gelecek olan askerle birleşecektim. Şimdi beklediğim asker gelmedi. Şâyet ben yalnız başıma bir harbe tutuşur da kazâen işim tersine giderse «Niçin beklemekte olduğun asker yokken harbi kabul ettin?» diye mes'ul olurum...... Canım birâder! Hatırınız kalmasın ama, bunların hepsine bînamaz özrü derler. Biliyorsun ki düşmanın büyük orduları ötelerdedir. Senin önüne gelse gelse, sekiz tabur gelecek. O hücumda sekiz tabur, sen mü-

dâfaada altı tabursun. Vazifeni gereği gibi yaparsan neticeden korkmazsın; mes'ul de olmazsın! Lâkin bu şekilde düşünebilmek için askerlik rûhu lâzımdır, yâni insanın anasından asker olarak doğmuş bulunması icap eder. Yoksa rütbe alayım, âleme çalım satayım; bu vesile ile de geçimimi temin edeyim fikriyle asker olanlardan bir iş beklememeli, hele bu gibiler müstakil kumandanlığa hiç konulmamalıdır. Bunlar daima emir altında olarak kullanılmalıdırlar.

Ardanuç'taki muâvine askerin gelememesi ve Acara'dan beklenen Şerif Bey'in görünmemesi, onların Batum kumandanı Derviş Paşa hazretlerinin kumandası altında bulunmasından nâşi imiş. Çünkü Batum kumandanlığının Muhtar Paşa'ya bir bağı ve münâsebeti yoktu. Muhtar Paşa tarafından yazılacak şeyleri icrâ edip etmemekte Derviş Paşa serbest idi. Türkçesi, Derviş Paşa, bin dereden su getirerek, bizim tarafın arzu ettiği hareketi icra ettirmedi, vesselâm! Dersaadet'e şikâyet edilsin; faydası nedir? Bizim tarafa mâzeret beyân eden zat, bunun bin türlüsünü oraya da edemez mi? İşi görecek hüsnüniyettir. Hüsnüniyet olmadıktan sonra, işi savsaklamak çok kolaydır. Görülüyor mu ki, kalblerin birbirine doğru, ve samimiyetle karşı karşıya bulunmaması devlet ve milletin başına ne fenalıklar getiriyor!

Bu şekilde tekerrür eden ve devletin faydalı bir çok fırsatları kaçırmasına sebep olan daha bazı haller üzerine, vaziyet İstanbul'ca da anlaşıldığından, bir vakit, Batum'un kumandası dahi Muhtar Paşa'ya verilmek istendi. Fakat sâde bir ünvandan ibâret kalacak

olan kumandayı, Paşa kabul etmedi. Kars ovasından tesirli bir şekilde kumanda edilemiyeceği, çünkü mevkiin kumanda birliğini temine imkân vermiyeceğini beyan ederek teklifi reddetti.

Askerin çoğu yalınayak...

Gelelim İsmail Paşa ordusundan Nahcivan tarafına asker gönderilememesinin sebebine:

Bu hususta, Muhtar Paşa tarafından Serasker Mahmut Celâleddin Paşa'ya yazılan şifreli telgrafı aynen nakl edersek, gönüllerin beklediği izâhatı vermiş oluruz.

Telgraf sûreti :

«Kulp cihetine taarruz imkânlarının araştırılmakta olduğunu arz etmiştim. İsmail Paşa hazretlerinin o tarafa taarruzunu kolaylaştırmak için buradan Nahcivan tarafına bir miktar süvâri sevk olunmuş ise de, Paşa'nın hareket edememesi üzerine bu süvâriler, ordugâhımıza döndüler. Bu hâlin esbâb-ı mûcibesini araştırmakta idim. Alınan yazı ve telgraflarda oradaki ordunun da, buradaki gibi çarıksız ve çoğu askerin yalınayak ve bazılarının çıplak oldukları, Van ve Erzurum'dan gelen erzâkın günü gününe alınamadığı bildiriliyor. Bu hal devam ettikçe o ordunun müdâfaa hâlinde kalacağı âşikârdır. Çarık hazırlanılmasına beş aydan beri çalışılmakta ise de, her nasılsa getirtilmeye bir türlü muvaffak olunamamakta ve yalnız onda bir kişiye yetecek kadar arada bir alınabilmektedir. Bundan iki ay evvel İstanbul'dan istenilip o zaman

gönderildiği bildirilen ve Trabzon'a geldiği işitilen beşbin yağmurluk da hâlen yollarda olup elimize geçmemiştir. Ve gönderildiği emir buyurulan onbin kat elbisenin de nerelerde olduğu henüz anlaşılamadı. Yakında kar ve yağmur başlarsa nakliye işinin ne şekil alacağı tahmin buyurulabilir. Yalınayak askerin sağlıklı olması ve hareket edebilmesi mümkün değildir. Vilâyetlere bundan birbuçuk ay evvel mürâcaat ederek va'adler aldım ise de hâlen bir eseri görülmediği gibi, görüleceğinden de emin olamadığımdan, acele bir çâre bulunur ümidiyle keyfiyet arz olundu.

13 Eylûl sene 93 (83)
Ahmet Muhtar»

Sulh yapılamaması işinde düşülen hatâlar

İşte efendim, İsmail Paşa tarafından beklenilen askerin gelememesi sebebi anlaşıldı ya! Hâl böyle iken, bir de Sadrâzam hazretlerinin telgrafında bildirilen «harbin sulh ile neticeleneceği zamanların yaklaşması» bahsi üzerine de birkaç söz söyleyelim.

Fakir, harpten sonra İstanbul'a geldiğimde işittim ki :

Rusya devleti evvelce ilerliyerek Devlet-i Aliyye memleketlerini istilâ etti, sonra da Devlet-i Aliyye orduları, Anadolu'da Rusya ordularını hududa kadar sürdü. Rumeli'de de Rusya ordusu Tuna'yı geçerek âlemi velveleye verdi. Demek ki iki tarafın da askerî

(83) 25 Eylûl 1877.

nâmusu henüz sağlamdır. «Şu halde ileride münâsebetsiz bir vaziyete düşmektense, şimdiden sulh edilmesi çâresine bakılsa» diye düvel-i muazzamadan bâzıları aracılık etmek istemişler.

Bizimkiler ise : «Biz daha çok işler göreceğiz, ve hattâ düşman memâlikinden bâzı yerleri feth edeceğiz» gibi sakat bir düşünce ve ham bir emel ile kabul etmemişler imiş.

Hattâ, muhârebe sona erip de, iki taraf murahhasları vâsıtasıyla Ayastafanos'ta muâhede yapılırken, hudutlara dâir bâzı izâhatlarda bulunması için Bayezid ordusu erkânıharbiye reisi Kütahyalı Âkif Paşa bizim murahhasların refâkatine memur edilmişti. Fakir, Âkif Paşa'dan işittim ki : Bir gün, o vakit hâriciye nâzırı bulunan Safvet Paşa ile bir arabaya binerek Ayastafanos'a gider ve hâl-i hâzır üzerine dertleşip konuşurlarken, Safvet Paşa'ya sormuş : «İş bu raddeye gelmeksizin Rusya devletiyle sulh etmek imkânı yok mu idi, ve acaba o yolda bir teşebbüs yapıldı mı?»

Nâzır şöyle cevap vermiş : «A gözüm! İmkân yok muydu, demek, ne demektir? Âdeta aracı da var iken, biz o teşebbüsü reddettik de şimdi bu felâkete giriftâr olduk».

Böyle diyerek gözlerinden yaş döktüğünü, Âkif Paşa nakl eyledi idi. Şimdi Sadrâzam'ın telgrafının ifâdesi de, o sırada sulh imkânının olduğuna ve âdeta sulh sözünün de konuşulmuş bulunduğuna bir delildir. Harbin çıkmasına sebep olanlara beşyüz değnek vurmak lâzım gelirse, sulh akti için aracı bulmak teklifini reddedenlerin kurşuna dizilmeleri iktiza ederdi.

Her ne hâl ise, çıkacak kan damarda durmaz; hükm-ü kazâ ve kaderin tedbir ve tefekkürle önüne geçilmez diyelim de teselli bulalım.

Yabancı gözüyle

Rumeli, Anadolu ve Karadeniz sâhilinde, Devlet-i Aliyye - Rusya ordularının sevkülceyş ve taîbiyeleri üzerine fikir beyan eden ve kendi adını koymaksızın askerliğe dâir çeşitli kitaplar yazıp neşr eyleyen zâtın (Ger Doryan - Şark Muhârebesi) adlı kitabının üçüncü cilt 600. sahifesinden tercüme edilerek alınmıştır :

«Serasker Redif ve Serdârıekrem Abdülkerim Paşaların azilleri,

«Rusya'nın Tuna'yı geçmesi, Tırnova'nın müdâfaa edilmeden terk olunması, Rusya ordusunun Balkanlar'dan geçmesi, Niğbolu'nun Ruslar tarafından zapt edilmesi gibi mühim meseleler, artık Redif Paşa'nın Seraskerlikten azlini icap ettirmiştir. Serdarıekrem Abdülkerim Paşa'ya gelince : Bunun ehliyetsizliği ve yavaşlığı, Çar'ın ordularının serbestçe hareket ve icrâatta bulunmalarına ve Türkiye'nin istilâsına sebep olduğundan, her taraftan, kumandanlığın ehil bir kimseye verilmesi arzu ediliyordu.

«Niğbolu'nun Ruslar tarafından zapt olunması üzerine, İstanbul'da Vekiller Heyeti toplandı. Bu heyetin içinden, yalnız Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, gerçek durumu anlatmaya cesaret ederek dedi ki: Umulmadığı halde tâlihin yardımıyla, Devlet-i Aliyye ordusu Anadolu'da güzel ve hakikî neticeler almıştır. An-

cak Rumeli'den bu gibi muzafferiyetler beklenemiyor...

«Buna da ilâve olarak, dedi ki : Bizim askerlerimiz hakikaten, kanaatkâr, cesur ve itaatlidirler; bütün dünya bu hakikati teslim ettiği gibi, bizzat düşmanlarımız bile itiraf ederler. Lâkin bu gayretli ordular, bakımsızlık ve bilgisizlikle kumanda ve idâre olunuyor. Bir musibet ve âfet vuku bulmadan önce, bundan kaçınmalıyız. Eğer bizler iş ve siyâset bilir adamlar isek, Anadolu cihetindeki zaferlerin güzel neticelerinden istifade edip, Avrupa'nın aracılığını isteyerek, bunu elde etmeye çalışmalıyız. Yok eğer sahte bir vakar meselesine kapılarak, son hadde kadar harp etmek istersek, memleketi bir büyük tehlikeye atmış olacağımızı düşünüyorum. Vicdan ve vazifem, bu düşüncelerini bildirmeye beni mecbur etmiştir...

«Safvet Paşa'nın bu sözleri Vekiller Heyeti'nce pek fena karşılanarak, derhal azl edilmesine sebep oldu. Yerine, bu işe ehil olmayan Ârifî Paşa geçirildi. Birkaç gün sonra bu da azl olundu ve yerine harp taraftarı olan Server Paşa tayin olundu.» (Tercümenin sonu)

Bizim meşveret meclislerimizde cereyan edenleri ve müzâkereleri Frenklerin, bizden önce duydukları mâlum ve tecrübeyle sâbittir. Buna göre Ger Doryan'ın bu yazdıkları pek uzağa atılmamalıdır. Yukarıdan beri verilen tafsilât da bu iddiâları teyit eylediğinden, işin doğru olduğuna hükm etmek lâzım geliyor zannında isem de, doğrusunu Allah bilir...

Bâzı harp vak'aları

Ordularımız, karakol çatışması, süvari patırtısı gibi ehemmiyetli, ehemmiyetsiz vukuattan hiç bir gününü boş geçirmiyordu. Hattâ şu günlerde İsmail Paşa ordusundaki Hemand aşiretinden Şeyh Sait Efendi ve Kadri Ağa idâresinde birtakım Hemand süvârisi Güllüce ile Iğdır arasından Rusya memleketine doğru ilerlediler. Aras nehrini geçtikten sonra Revan cihetinde bulunan ve Ermenilerin en büyük patriklerinin ikametgâhı olan Eçmiyazin civârına kadar sokuldular. Burada, Rusya ordusuna gelmekte olan bir kafileye taarruz ederek, yüklerini tamamen döktürmüşler. Malzemenin bizim tarafa derhal nakledilmesi mümkün olmadığından, hepsini bir araya toplayıp ateş vermişler. Fakat o sırada düşmanın iki tabur piyade ile bir miktar süvârisi yetişip bizimkileri koğarak, malzemenin kalanını kurtarmışlar.

Bu çapulcular dönerlerken sekiz Kazak süvârisi ile geçmekte olan bir Rus postasına rastlıyarak adamlarını öldürdükten sonra, postada bulunan evrak ile silâh ve eşyaları alıp Zor yaylasında bulunan ordugâha getirmişler. Bunları günlük vukuât arasında İsmail Paşa telgrafla bildirdi. Postadan çıkan evrak açılıp bakılınca, Rus zâbit ve erlerinin âilelerine yazdıkları şahsî mektuplardan ibâret olduğu anlaşıldı.

Ufacık bir muhârebe

Yine demincek yazdığım ordu vukuâtının büyüklerinden olmak üzere kayd edilmek lâzım gelenlerden

birisi de Eylûl'ün birinci günü meydana geldi. Düşman, bir fırka yani onaltı tabur piyade ve altı alay süvâri ve dört bataryalık, ki hepsi otuziki adet top demektir, bir kuvvetle, ve sağ cenâhımız üzerine fecirle beraber hücûma kalktı. Ya sağ cenahımızın zayıf olduğuna dâir casuslarından yanlış bir haber almış veya doğru keşifte bulunamamıştı. O saatte hava gâyet yağmurlu ve ortalık çamurlu olduğundan «Kurt dumanlı günü sever» meseli hükmünce, belki de havanın ve ortalığın çipilliğinden, insana ârız olması tabiî bulunan ağırlık ve hareketlerdeki yavaşlıktan istifade ederek bir külâh kapmak ümidine düşüp, bir tâlih tecrübesine kalkışmış da olabilir.

Hudut üzerinde meskûn ahâlimizin bâzısına dâir birkaç söz

Şimdi okuyucularımız diyeceklerdir ki : «Düşman bizim memleketimizde yâni bir ecnebi memleketinde iken, nasıl olup da kendine casus buluyor ve ne cesaretle kullanabiliyor?» Âh! Anasını kızından, babasını oğlundan ayıran para ah! O olmasa bile, iki taraf ordularının bulunduğu arâzide oturan ahâli Kürt, Karapapak ve Ermeni'den ibarettir. Böyle olunca düşman casus bulmakta güçlük çekmez. Bunların içinde bâzı kıymetli ve gayretli olanları da, lûtf ederse, iki tarafa da, yâni bize de onlara da hizmet eder.

Ermenilerin nasıl bir maksada hizmet ettiklerini anlatmaya lüzum yok. Karapapaklardan ise hem bizde,

hem de Rus ordusunda süvâri birlikleri bulunduğunu söylemek de onların ahlâk ve yaradılışlarını anlatmaya kâfidir. Yukarıda ismi hayırla anılan Mehrali Ağa Karapapak olduğu gibi, namlarını lânet ve nefretle andığımız Tülü Musa ile Mansur da Karapapak taifesinden idiler.

Kürtlerin bizimle olan münasebetlerine ve hallerinin ıslâhına dair düşünceler

Kürtlere gelince : Başka yerlerde oturan Kürtlerin ahval ve ahlâklarını bilemez isem de Kars, Bayezid, Muş, Bitlis, Van, Dersim cihetlerindeki Kürtlerin ciğerlerindeki ince damarlarının tabiatine kadar vukûfum vardır. Bu Kürtlerin ekserisinin Osmanlılar aleyhine nasıl soğuk bir fikir beslemekte olduklarını târif edemem. Kabile ve oymaklarının çeşidi kadar da cehâlet ve Osmanlılara düşmanlıkta çeşitli ve farklıdırlar. Maazallah hele Dersim vilâyeti Kürtleri nazarında bir Moskof neferi bir Türk'ten bin kat daha ziyâde sevimlidir. Nefretin bu dereceye varmasında mezhebin de dahli vardır, bu hal ileride etraflıca anlatılacaktır. Kürtlerin bir dereceye kadar bize dost olanları da el'ân bizlere «Rûmî» ve «Osmanlı» derler de ayrı görürler. «Osmanlılar bîbahttır» sözü bunların arasında meşhur bir meseldir. İşte sevgi ve düşmanlıkları bu iki nokta arasında birtakım derecelere taksim olunur.

«Osmanlılar bîbahttır» demek : «Sözlerine gü-

venilmez, ahitlerinde vefa yoktur, işlerinin çıkışına bakarlar, başları bir sıkıya gelirse ve o işin seninle biteceğini anlarlarsa perestiş derecesinde sevgi gösterirler, işi görüldükten sonra hiç tanımazlar» demektir. «Bîbaht» tâbirini böyle tefsir ederler. Bu aşiretlerin hâlini hudutlarda olup da görmelidir. Ufacık bir şeyden Kürt ağasının canı sıkıldığı gibi aşireti ile beraber İran'a geçer; orada sıkılırsa Rus memleketine veya tekrar Devlet-i Aliyye'ye gelir. Hattâ bu muhârebe esnâsında, kırk elli seneden beri aşiretiyle beraber Rusya'da meskûn olan Zeylanlı Câfer Ağa'nın oğlu Eyüp Ağa, kabilesinden bizim tarafa geçmek arzusunda bulunan üçyüz hâne halkıyla çıkıp İsmail Paşa'nın Zor yaylasındaki ordusuna katıldı. Sonra aşireti oralarda iskân olundu. Câfer Ağa, Rusya'da General Câfer idi; Eyüp Ağa'ya da Muhtar Paşa tarafından yapılan inhâ üzerine devletçe mîrülümerâlık rütbesi verildi.

İşte efendim, Kürtlerimizin bâzılarının hâli de böyledir. Ne yapalım; yine bizim cemâatimizdendirler, müslümandırlar, kuvvet ve kalabalıktırlar, kusurlarını afvedelim... Zira câhildirler, bilmezler, kusurlarına bakmamalı. Vaktiyle mülkî ve askerî memurlarımız adam olup da veya idare usûlümüz yolunda bulunup da bunların cehâletleri giderilmeli idi. Eğer Kürtlerin fikir ve şahsiyetçe gelişip terbiye olanları çoğalırsa cemiyete büyük büyük hizmet ederler. Çünkü kendilerinde yiğitlik cevheri vardır. İslâm âleminin onlardan büyük fayda göreceği muhakkaktır.

Ufacık muhârebenin devamı

Gelelim sadede : Düşmanın hücum ettiği mevkideki askerimiz şiddetle müdafaaya koyuldu. Miralay İbrahim Bey'in (*) kumandası altında bulunan bir piyâde livâsı ile ordunun nizâmiye süvârisi ve Gâzi Şâmil Paşa'nın Dağıstan süvârileri ilerletildi. Top ve tüfek ateşi kızışarak öğleyi bir saat geçe düşman ric'ate başladı. Yine avcı ile bir müddet takip olunarak, sonra işe son verildi.

Bu muharebede düşmandan bir hayli silâh alındı. Birçok beygir lâşelerinin meydanda kaldığı görüldü (**). Bizim de yoklamadan sonra on şehit ile onyedi yaralımız olduğu anlaşıldı. Düşmanımızın insanca vuku bulan zayiâtının miktarını bilemedik.

(*) Bu İbrahim Bey, şimdi feriklikle Girit kumandanı olan Namıkpaşazâde İbrahim Paşa'dır.

(**) Arkası var olduğu için böyle zâyiâta hiç aldırmazlar.

ONALTINCI KISIM

★ EKSİKLERİMİZ ÇOK, KIŞIN NE OLACAK ?

★ DÜŞMAN TAKVİYE ALIYOR

★ MUHTAR PAŞA'YA GAZİLİK ÜNVANININ VERİLMESİ

★ YAHNİLER MUHAREBESİNİN İLK GÜNÜ

★ MÜTHİŞ ÇARPIŞMALAR

★ KAHRAMANLAR VE KORKAKLAR

Ordunun vaziyetini bir daha gözden geçirip ölçmek icap ediyordu. Yoklamada, hesap edildi. 5 Eylûl sene 93 de dörtbin beşyüz mekkâre hayvanımız olduğu anlaşıldı. Bunun bin beşyüzü bizim orduda, bin beşyüzü İsmail Paşa kolordusunda ve bin beşyüzü de Bayezid'e, Kars'a ve bize levâzım yetiştirmek üzere Erzurum'da ve yollardadır. Bir taburun silâhendâz mevcudu dörtyüz nefer farz olunsa ve gâyet azdan az olarak bir harp vukûunda sarf olunmak üzere, yeni silâhların bu hâline göre her dört neferin hissesine de bin fişeği bulunan bir cephane sandığı düşse; her hayvana dört sandık yüklense, yalnız cephaneyi taşımak ve taburların yanından bir dakika ayrılmamak üzere her tabura demirbaş olarak en az yirmibeş hayvan verilmek lâzım geliyor. Şu halde yanımızda bulunan altmışiki tabur piyâdenin bin beşyüz elli hayvana ihtiyacı vardır. Süvari, topçu ve muâvine askerlerin muhtaç olduğu yük beygirleriyle, bu kadar askerin kazmasını, küreğini, ekmek sacını ve sâir levâzımâtı ile çadırları nakl edecek hayvanların miktarı da caba! Hele erzak nakliyâtından hiç bahis açmamalı; çünkü Kars'tan altı sekiz saat uzakta ve kırda bulunan ordu-

muzun silâhendâz mevcudu otuz bin ise, sırf boğaz olarak mevcudu 45.000 nefer olur. Bunun böyle olacağını tecrübe edenler ve içinde bulunanlar bilir. Her bir nefer günlük yarım kıyye (84) un ister. Beş alay nizâmiye süvârisi ve bu kadar seyyar top bataryaları ile muâvine süvârisinin atları, bin beşyüz mekkâre hayvanımız ve zâbitan binekleri hesap olunursa en az onbin baş hayvanımız var demektir. Bunlar da günlük üçer kıyye arpadan otuzbin kıyye kadar arpaya muhtaçtır.

Her gün yüklü beşyüz hayvan...

Bu halde, ordunun gerek insanlarının ve gerek hayvanlarının günlük yiyeceğini taşımak için beşyüz hayvan yükü ister. Yâni bu beşyüz hayvan yüklü olarak her gün orduya girmelidir... Mühimmat merkezimiz olan Erzurum'un bize ve yine bizim kadar uzakta bulunan Bâyezid'e uzaklığı kırkiki saattir. Buna göre ordulara her gün erzak yetiştirmek için Erzurum'dan bir günde ne kadar hayvanın yüklenip çıkması lâzım geleceğini sizin hesabınıza bırakırız. Şu halde ordumuz açlıktan feryat etmez de ne yapar?!... Gerçi ihtiyaç meselesine ait tafsilât ile usanç verdik; lâkin «Her ki zahmî hored elbette figânî dâred» (85) mısraını hasbihâlimize uygun bularak, bu bapta seraskerlik makamına yazılmış olan iki telgrafnâmeyi de aynen

(84) Kıyye : Okka, 400 dirhem, 1282 gram.

(85) «Yarası olan elbet inler.»

nakl ile mümkün olursa bundan sonra açlık bahsinden dil çekilecektir.

«Makam-ı Seraskerî'ye,

«Nizâmiye askeri ve muâvine süvârisine ve topçuların bir kısmına şimdiye kadar arpa bulunup verilememiş ise de mevsim ve zaman müsâit olduğundan, dağlardaki ve kırlardaki ot ile ölmiyecek kadar idâre olunuyordu. Mevsim icabı, şimdi ortalıkta ot kalmamıştır. Muâvine askerin gerek hayvanlarının ve gerek kendilerinin bulundukları nâmütenâhî zarûret hâli, ekserisinin firârına sebep olmuştur. Firar etmeyenlerin dahi, başlayan soğuklara karşı çıplaklıklarından ve hayvanlarının idâresizliğinden dolayı ettikleri sitemlere canlar tahammül edemiyor, yanıp yakılmalarında ise haklı olduklarından, tabiî bir şey de denilemiyor. Lâyıkıyla işe ve hizmete de gönderilemiyorlar. Buradaki askerin günlük idâresini tedârikten âciz iken şimdi bir de hayvanlara arpa tedâriki ile uğraşmak icap ediyor. Elhâsıl her bakımdan garîk-i bahr-i ihtiyâc olduğumuzu ve bu bapta Erzurum'u dahi dâima tazyik ve icbardan geri durmadığımızı mâlûmat olarak arz ederim.

3 Eylûl sene 93 (86)
Ahmet Muhtar»

Kış yolları kapayınca ne olacak?

Biçâre Erzurum ne yapsın! Gerçi orada defterdar

(86) 15 Eylûl 1877.

ve vali vekili bulunan Hacı Âkif Efendi, geceyi gündüze katmış çalışıyor ama, imkânların hâricine çıkamaz ya! Ona da İstanbul'dan para ve sâir levâzımât ile komşu ve uzak vilâyetlerden yardım ve hayvanlar gelecek de o da icâbına göre ordulara taksim edecek! Mâmâfih kendisinin himmetine çok müteşekkiriz.

İşte efendim, telgrafnâmenin ötekisi de :

«Kars'ta toplanıp biriktirilmesine karar verilen zahireden şimdiye kadar bir şey konulamadı. Bugünden itibaren Erzurum cihetinden, her gün oraya, bin beşyüz araba buğday ve arpa konulamaz ise istenilen olmaz. Bu da bir arabanın, en az onbeş günde bir devr edebileceğine göre yirmikibin beşyüz arabanın veya bu nisbette hayvanların şimdiden bir düzüye işe konulmasıyla hâsıl olabilir. Gün geçtikçe de bu miktarın daha artması gerekecektir. Çünkü bundan en fazla birbuçuk veya iki ay geçerse kış yolları kapayacağından nakliyat imkânı bulunmıyacağı mâlûm-u âlî-yi hidîvîleridir. Şimdi günlük idâremizi tedârikten âciz olduğumuz ve hele süvâri ve topçu hayvanlarımız arpasız ve zayıf bulundukları halde, kışın işin nereye varacağı ve idârenin ne sûretle yoluna konacağı bilinemiyor. Hele vaktiyle Iğdır'a doğru hududu geçmiş bulunan ordumuzun kışın oralarda barınmak ihtimâli yoktur. Zira orasını burası kadar da idâre edemiyoruz. Muş sancağının geçen yılların mahsûlünün, hazır olduğu halde dört aydan beridir nakl edilememiş olduğunu, şimdi mutasarrıfının nakil vasıtası aramaya kalkışmasından anladım. Gerek oraya ve gerek her tarafa şiddetli tebliğlerde bulunmaktan geri kalmadığım

halde doğrusu ümitsiz bulunduğumdan ve bu hâle akçasızlık da eklendiğinden hâlin derecesi mâlûm olmak üzere bir defa daha arz ve ihtârına cesaret ediyorum.

3 Eylûl sene 1293
Ahmet Muhtar»

Kars'ın geçen seneden kalma oldukça zahiresi vardı. Lâkin, seyyar ordumuzu doğrudan doğruya Erzurum'un besleyemediği günler Kars'taki askerle beraber Kars anbarına el uzatıyor, daha doğrusu can atıyorduk. Onun için bu vakte kadar biraz beslene bildik idi. Fakat Kars'ın ileride tekrar muhâsara olunması ihtimâli bulunduğundan şehir halkına hiç olmazsa yedi sekiz ay yetecek kadar erzakın kalması zarûrî idi. Her ne ise buralarını geçelim!

Düşman takviye alıyor, ya biz...

Düşman, Gedikler muhârebesinden sonra müdafaa vaziyeti aldı. Birşey koparabilir miyim diye iki üç defa da, tâlihini tecrübe kabilinden olmak üzere ordumuza baş vurdu. Pek şiddetli uyanıklıkla mukabele gördü. Ondan sonra beş on gün sükûta vardı. Meğer istediği imdat kuvvetinin gelmesini bekliyormuş. Hassa ordusundan iki mükemmel piyâde fırkasıyla bir piyâde ve bir de topçu ve süvâri livâlarının peyderpey karşımızdaki düşman ordusuna gelip katılmakta oldukları casuslar vâsıtasıyla haber alınıyordu :

Bizim ise geride askerimiz olmadığını bildiğimiz-

den öyle bir ümit ve beklememiz yoktu. Hasmımızın hazırlanmakta olmasından, kati ve büyük muhârebelerin vuku bulacağına hükm ederek, Cenab-ı Hak ordumuza can pekliği versin duasında bulunmakla beraber bir taraftan da başımızın çaresini arıyorduk.

Miralay Hasan Bey kumandasıyla Penek'te bulunan ve Ardahan cihetinde bir iş göremedikleri yukarıda beyan olunan altı tabur ordumuza istenildi. Erzurum'da dağınık neferlerden kurulmuş bulunan iki taburun da yine orada techiz edilen iki batarya topla ve meclis miralayı Hakkı Bey kumandasında ordumuza gelmeleri emri verildi. Düşmanın bu taraftaki büyük hazırlığından bahisle altı tabur da Bayezid'de bulunan İsmail Paşa'dan istenildi. Şu halde ordumuza yeniden ondört tabur asker gelecek demektir.

Ondan sonra da Seraskerlik makamına denildi ki: Hasmımızın büyük büyük teşebbüsleri vardır; hiç olmazsa İstanbul'dan Erzurum'a altı tabur kadar asker gönderiniz. Bir de taburlarımızın silâhendaz mevcûdu azaldığından bunları ikmâl etmek üzere kur'a, redif ve müstahfaz bakayasının dahi peyderpey gönderilmelerinin çabuklaşmasını temin ediniz!

Gerçi bu bakayanın celbi ve toplanması, harbin başından beri, vilâyet valileri ile bizce de muhâbere hâlinde idi; lâkin iş sıkıştığı gibi idârenin intizamı da kayboldu gitti! Ne onlar lâyıkıyla gönderebildiler; ne de biz o bakayayı muntazam asker gibi tanzim edebildik. Olmadı, beceremedik vesselâm!

Serasker Paşa hazretlerinden gelen cevapta, düşmanın taburları bizimkilerden pek de fazla olmadığın-

dan, mevcûdumuzla idare etmekliğimiz lâzım geleceği bildirilerek, istenilen altı taburun gönderilmesine dahi hâl ve zamanın imkân vermediği beyan olunuyordu. Gerçi altmışiki taburumuz mevcut; Penek'ten, Erzurum'dan ve Bayezid'den de ondört tabur gelecek, o zaman mevcudumuz yetmiş altı tabur olacak. Ama o vakitki bilgimize göre, düşmanın yeni gelmekte olan fırkalarından başka yetmişiki tabur mevcudu vardır. Onun taburları dokuzyüz ile bin nefer mevcutlu, bizimkiler ise ortalama dörder yüz mevcutludur.

İlâve birkaç söz

Tabur jurnallerinin verdiği bilgiye göre 15 Eylûl sene 93 tarihinde sekizbin beşyüz nefer hastamızın Kars hastahanelerinde olduğu muhakkaktır. Şaka değil, diğer lüzumlu şeyler bir tarafa, sekizbin beşyüz yatak ister.

Şu halde düşmana yeni fırkalar gelmese bile hazır mevcûdu ile de bizim iki mislimizdir. Evet, evvelce taburlarımızın mevcudu, altışar yedişer yüz neferi buluyordu. Lâkin beş aydır harp içindeyiz. Bu beş ay içinde taburlarımız, şehit, hasta, yaralı, firârî gibi kayıplar vererek azaldı. Düşmanımız, mühimmat merkezlerinde bulunan debboy alaylarında yetişmekte olan tâlim görmüş ve yeni askerleriyle ordusunun mevcûdunu peyderpey aşılayarak imdat eylemekte idi. Bizde ise yeni gelen olmadığından, muhârebenin başından beri mevcuttan ve sermâyeden sarf olunmaktaydı.

Lâkin bu derdimizi kime anlatacaktık?! Ne çâre, mecbûren mevcut ile idâre-i maslahat etmekten başka yol ve imkân var mı? Herif yeni getirdiği topçu livâsı ile birlikte, bize karşı üç yüze yakın top kullanacak. Bizim de son olarak Erzurum'dan istediğimiz iki batarya top gelip yetişirse, toplarımızın adedi sekseni bulabilecek. Her ne ise «Azdan az olur, çoktan çok!» darbımeseli hükmünce, Hazret-i Hayrunnâsırîn'in hıfz ü nusret-i samedâniyyesine iltica ederek «İki el bir baş içindir» deyip, çalışıp çabalayacağız. Bakalım âyîne-i devran ne sûret gösterir!

Miralay Şâkir Bey'in bir süvâri muhârebesi

Záruşat kazasının bu yılki mahsûlünden alınan hubûbat öşrünün bütün kazalardan evvel nakl olunması zarûrî idi. Zirâ ordumuzun çekilmesi icap ederse, düşmanın ilk gireceği yer burasıydı. Orada mîri zahiresinden bir habbe bırakılması, düşmana zahire terk etmek demektir. Bu sebeple köylülerden tedârik olunan öküz arabalarıyla geceli gündüzlü o kazanın âşâr zahîresinin arpaları aynen ve buğdayları un yaptırılarak nakl olunuyordu. Bu sırada düşmanın karşımızdaki ordusuna katılmak üzere Ardahan'dan getirilen sekiz tabur piyâde ile bir alay süvâri ve bir batarya top, Kars çayı üzerindeki Akçakale karşısına gelip kondular. Düşman, süvârisi ile iki bölük piyâdesini ileri sevk ederek Zaruşat kazasından ordumuza gelmekte olan yolu tuttu.

Böylece zahire gelirimiz kesilince, o yo-

lu açmak ve zahire kafilesini getirmek üzere beşinci ordunun süvâri ikinci alayı miralayı Şâkir Bey'in kumandasına, altıncı ordunun süvâri birinci alayı verilerek gönderilmiştir. (*) Şâkir Bey giderek düşman süvârisiyle muhârebeye tutuşur. Düşman süvârisi ric'at ederek, arkasında bulunan iki bölük piyâde ile birleşir. Bizim süvâri alayı efrâdı, bu sefer de atlardan inerek avcı düzeninde piyâdeye karşı savaşmaya başlarlar. Bu sefer, düşmanın bütün müfrezesi geri çekilir ve arkalarındaki büyük kuvvete katılırlar. Bu muhârebede bizim süvâri alayından on şehit ile yirmi iki yaralı verilmiştir. Düşmanın telefâtı da bizimki kadar olsa gerektir. On baş da sağlam Rus katanası ele geçirilmiştir. Şâkir Bey vukuâtı akşam üstü bir jurnal ile Başkumandan Paşa'ya bildirmiştir. Yolun emniyetini temin etmek için gereken tedbirler alınarak, durdurulmuş olan zâhire nakliyatı işine kazanın kaymakamı Hâmit Efendi memur edilmiştir. Bu Hâmit Efendi, zahire sevkiyâtında ve sâir hususlarda ordu-yu hümâyûna çok hizmetlerde bulunmuş gayretli bir zattır.

Ertesi günü düşmanın sekiz tabur piyâdesi olduğu yerde kaldıysa da bizim zâhire yolumuza zararı olmadı. Üçüncü günü ise oradan çekilerek düşmanın Karayal'da bulunan büyük ordusuna katıldılar. Şâkir

---

(*) Dikkat buyuruluyor mu! Birinci alaya kumanda etmek için başka bir alayın miralayı alınıyor. Zira birinci alayın miralayı Hurşit Bey'in ehliyeti gâiba o işi görmeye kâfi bulunmamıştır. İhtimal ki, bir angaryadan kurtulduk diye, Hurşit Bey de memnun olmuştur.

Bey de sevkiyâtı temin ettikten sonra izin isteyerek aldığı emir üzerine ordumuza avdet etti. Şâkir Bey'in muhârebe ettiği mevki ile ordumuz arasında yirmibeş kilometre kadar bir mesafe vardır. Muhtar Paşa hazretleri Şâkir Bey'in hizmetini takdir ederek, göğsüne, kendi eliyle dördüncü rütbeden bir Mecîdî nişanı taktı. Ordumuzda nişan alanlar parmakla gösterilirdi, Şâkir Bey de onların arasına katıldı.

Şâkir Bey'in muhârebe ettiği gün, düşmanın Ardahan'daki askerine mukabil Penek'te bulunan altı tabur piyâdemiz, Miralay Hasan Bey'in kumandasında gelip bize kavuştu.

Muhtar Paşa'ya devletçe gâzîlik ünvânının verilmesi

Eylül'ün ondokuzuncu günü Sadrazâm Ethem Paşa hazretlerinden Muhtar Paşa'ya gelen bir telgrafnâme-i sâmîdir:

«Cenâb-ı Hakk'ın nusret-i rabbâniyyesi ve Padişâhımız efendimiz hazretlerinin teveccühât-ı mukaddesesi ile Gedikler ve sâir muhârebelerde düşmanın tedmîr ve tenkîline muvaffakiyyet-i müşîrîleri devlet ve memleket ve Veliyyünnimet-i bîminnete pek büyük bir hizmet olduğundan bu mesâî-i hamiyyetmendânelerinin mükâfât-ı seniyye-i ebediyyesi olmak üzere, zât-i devletlerine gâzîlik ünvânı ve bir murassa' nişân-ı âlî ile bir kılıç ve iki at ihsân-ı hümâyûn buyurulmuş ve bunlar fermân-ı âlî ile gönderilmek ve vükelâ hazerâtı tarafından bilvekâle tebrik ve tes'îdi-

ne ve hemen askerler arasında ilânı ihtârına müsâraat olunur. 9 Eylül sene 93.»

Bu bapta Serasker Fosfor Mustafa Paşa'dan telgraf:

«Tebşir buyurulduğu üzere Allah'ın yardımıyla Gedikler muhârebesinde ve diğer muhârebelerde asâkir-i şâhâne kardaşlarımızın ve hepimizin sığınağı olan Osmanlı sancağının nusret ve gâlibiyeti için sarf ettiğiniz himmet ve gayretin mükâfât-ı âliyyesi olmak üzere bu kere zât-ı devletlerine gâzîlik ünvân-ı celîli ve bir murassa' nişân-ı âlî ve bir kılıç ve iki at ihsan buyurulmuş ve işbu âtıfet-i seniyye, silâh arkadaşlığımız cihetiyle cümlemizce memnuniyeti ve iftihârı mûcip olmuş idüğünden Meclis-i Askerî ile beraber tebrik ve tes'îdiyle, muvaffakiyet ve selâmet-i müşîrîlerine olan dualarımızın tekrarına müsâraat kılındı. 19 Eylül sene 1293, Mustafa (87)»

İşte devlet, Muhtar Paşa hazretlerinin gayret ve çalışmalarını takdir ederek, kendisini taltif için bu şekli seçti. Bu tarihten sonra müşârünileyh, Gâzi Ahmet Muhtar Paşa ünvânıyla yâd olundu. Bu telgrafnâmelerin geldiği gece, dehşetli bir gece idi. İleride görüleceği üzere, üç gün sürecek olan Yahniler savaşının ilk çarpışmaları bu gece başlamıştı.

Hazret-i Pâdişâh'ın Muhtar Paşa hakkındaki lütufkâr muâmelesi, bütün askerin hizmetinin takdir olunması demek olduğundan, telgrafın geldiği sırada başlayan büyük muhârebeden sonra ilân edilerek, bütün

---

(87) 1 Ekim 1877.

orduca bir teşekkür mazbatası yazıldı ve Mâbeyn-i Hümâyûn'a takdim olundu. Bu mazbatayı neferden müşire kadar, her rütbeden ikişer kişi mühürledi.

Ordumuzun son vaziyeti

Şimdi ordumuzun vaziyetini bir daha târif edelim; zira Gedikler muharebesinden sonra ordu Alacadağ'dan aşağı yâni düz ovaya inmiş ve yukarıda târif olunan vaziyet değişmiştir.

Şöyle ki:

Kars'ta muhâfız olarak sekiz taburumuzla Penek'ten yeni gelen askerimiz de dâhil olduğu halde elde altmış sekiz tabur vardır. Bunun yedisi Kars'ın üç saat mesâfe ilerisindeki Küçük Yahni tepesine ve Erzincan'ın redif-i tâlî taburu dahi Küçük Yahni'nin karakolu yerinde olmak üzere Büyük Yahni'ye ta'biye olunmuştur. Demek oldu ki, bu Yahni tepelerinde bulunan asker ordumuzun sol cenâhını teşkil ediyor ve ordu ile Kars kalesinin bağlantısını temin ediyor. Harp saffımız düşmandan Gedikler muhârebesiyle alınmış olan Kızıltepe'yi cephede tamam imam gibi önüne alarak, arkasını Alacadağ'a vermişti. Sağ cenâhımız ise eski bir büyük şehrin kalıntıları olan ve Ani harâbesi denmekle mâruf bulunan mevkie nâzır Nahırcı tepesine dayanmıştır (*). İşte elde kalan elliiki taburumuz da Hacıveli köyü, Subatan, Gorhana köyleri arasındaki

(*) Bu Nahırcı tepesinin ötesi Ani harâbesi ve onun ötesi Rusya ile Devlet-i Aliyye arâzisinin hudûdu bulunan Arpaçayı'nın kesme kayadan ibâret olan Sa'bülmürûr deresidir.

arazinin durumuna göre taksim olunmuş, arkamızda bulunan Alacadağ'ın zirvesine dahi iki piyâde taburu konmuştur.

Havalar soğudu, bizim muâvine süvârileri artık barınamaz oldu; çoğu firar ettiler. Kuvvetimize bu şekilde de noksanlık geldiği unutulmasın!

Hatta o sırada ordumuzun ileri karakolluk vazifesini ifâ etmek üzere muâvine ve zaptiye süvârisinden çıkarılmış olan onbeş atlı, ordunun ilerisinde bulunan bir köy civârında gezinirlerken, köyde hem karnımızı doyururuz, hem de biraz ısınırız emeliyle, köye ve bir iki odaya inmişler. Aradan bir saat geçer geçmez, anlaşılan köylüler düşmana haber vermeye mecbur imişler ki, bir iki bölük düşman süvârisi gelip bizimkileri ansızın basarak hepsini esir edip hayvanlarıyla beraber götürmüşler. Gafletin derecesine bakılsın!

Düşman arkamızı çevirmek istiyor

Yahniler muhârebesini anlatmaya başlamadan evvel kayd edeceğimiz bir vak'a daha vardır. Alacadağ'ın arkasında bulunan Nahcivan cihetine ve ordumuzun arka tarafına, umûmî muhârebeden iki üç gün evvel düşmanın bir miktar kuvvet geçirdiği veya geçirmek üzere bulunduğu haberi alındı. Bunun üzerine Kaymakam Ali Şefik Bey dört tabur piyâde ve lüzûmu kadar top ile arka tarafımızda bulunan Kızılkule'ye gönderildi. Ali Şefik Bey seçtiği bir mevkide taburlarıyla oturmuş; düşmanın bir miktar kuvveti ise

Arpaçayı üzerine kurduğu köprüden geçerek bizim taburlara taarruz etmiştir.

Düşman, arkamızdaki taburlara taarruz ettiğini örtmek için o gün, bizim sağ cenâhımıza yâni Nahırcı tepesine doğru da bir gösteriş hücumuna kalkıştı. Bütün ordu silâhbaşı ederek düşmanın gelmesi beklendi. Fakat ağır hareket ettiği görülerek hakiki bir taarruz fikrinde olmadığı anlaşıldı. Derken gâyet derinden top sesleri işitilmeye başlandı. Yere kulak verilerek dinlenildiğinde, arkamızda bulunan Ali Şefik Bey'in taburlarına taarruz edildiği ve düşmanın arkamızı almak emelinde olduğu anlaşıldı. Nahırcı tepesine karşı gösterilen hareketin de bu maksadı örtmek için sahte olarak icra edildiğine hükm olundu.

Gazi Muhtar Paşa, derhal iki taburla Erzurum redif-i tâlî kaymakamı Hakkı Bey'i, Ali Şefik Bey'in askerini takviye etmek üzere arkaya gönderdi. Bizim sağ cenâhımızda ise, düşmanla birkaç top atışıldıktan sonra yağmur başlamıştı. Bunu vesile eden düşman top menzilimizden geriye çekildi ise de, bizim ordumuzu ayakta ve silâh başında tutmak için, bütün bütün ordugâhına da dönmedi. Ta öğleden sonra, ancak çadırlarına çekilebildi. Bizim asker de o çekildikten sonra yerli yerine gönderildi.

Serçeyi kaz kadar büyülterek

Ali Şefik Bey'e yardıma gitmiş olan iki tabur, oraya vardığında düşmanı ric'at etmiş buldular. Akşamdan sonra da Ali Şefik Bey'den vukuât jurnali

geldi: Üç beş tabur düşman piyâdesiyle, bir iki alay suvârisi, bulundukları mevki üzerine hücum etmişler. Gösterdikleri merdâne mukavemet üzerine düşman dayanamayarak, perişan olup kaçmış. Bu da mahzâ eser-i muvaffakiyyât-ı cenâb-ı Pâdişâhî ve hulûs-i niyyet-i hazret-i Kumandânî imiş... gibi bir takım beylik sözlerden (*) sonra, bilmem ne kadar telefat ve yaralı verildiği pek şaşaalı bir surette bildirilmiştir.

Lâkin müsâlahadan sonra, bilenlerin söylediğine göre, bâzan bizim ümerâda âdet olduğu üzere, Ali Şefik Bey de işi değerinden ziyâde mübâlağalıca tutmuş ve serçeyi kaz kadar büyülterek öylece satmış imiş.

Ali Şefik Bey zeki, istidatlı, sözü sohbeti yerinde, aklı işe erer, cerbezeli bir zâbittir. Devlet işleri için her zaman mumlarla aranılan böyle zatlar biraz daha doğru sözlü olsaydı pek tatlı olurdu. Ali Şefik Bey bu muhârebedeki zaferin mükâfatı olmak üzere uhdesine miralaylık rütbesi tevcih olunmaya şâyan görüldü. Gâzi Muhtar Paşa o vakit kendisine mim koyarak çok geçmeden icabı yerine getirilmiştir.

Sonradan işin değersizliği anlaşılınca, Ali Şefik Bey'e verilen rütbe de geri alınsaydı, hakkaniyete uygun hareket edilmiş olurdu. Her ne ise bizim Türkçe darbımesellerimizdendir ki: «İşini beceren sultan, gemisini kurtaran kaptandır» vesselâm.

(*) Tuhaf değil mi! Bizde mânâ ve samimiyetten uzak her söze «beylik söz» deniyor; bu hüküm, hükûmet işlerimizin değer ölçüsü olamaz mı?!

Ali Şefik Bey, Muhtar Paşa tarafından yazılan cevapnâme ile taltif ve tebrik olunduğu sırada, Hakkı Bey kumandasında gönderilen iki taburun geri gönderilmesi tavsiye olunmuştur. Zira vaziyet, düşmanın, bütün ordumuza karşı umûmî bir taarruz niyetinde olduğunu gösteriyordu.

Allah câhilliğin belâsını versin

General Kişmişof'un kaleme aldığı tarihte yazdığına göre, Alacadağ'ın üstüne çıkıp, bütün ordumuzun arkasını almak vazifesiyle, General Çulkonikof kumandasında olarak Arpaçayı üzerine köprü kuran düşman kuvveti, altı tabur kadar piyâde, on bölük süvâri ve iki batarya toptan ibâret imiş. Köprüden altı yedi kilometre kadar uzakta bulunan Kızılkule'de mevki tutmuş olan Türk askeri üzerine iki taburla taarruz ederek harbe tutuşmuşlar. Fakat bu esnada Rus ordusu umum kumandanı Loris Melikof'tan esaslı bir muhârebeye girişilmemesi emri geldiğinden, tabiî ric'ate mecbur olarak köprü *başına çekilmişler. Ertesi gün* sağa sola doğru istikamet değiştirip Âlim köyü yoluyla yürüyerek, sabahleyin bizim ordunun arka vermiş olduğu Alacadağ'ın zirvesine çıkmışlar. Bizim oradaki nöbetçilerimizi, gaflet içinde tutup esir ettikten sonra, bizim vaktiyle yapmış olduğumuz istihkâmlara yerleşmişler. Epey zaman sonra işten haberdar olan Muhtar Paşa'nın aşağıdan sevk ettiği kuvvete dayanamıyarak bozulup ric'at etmişler. Evvelce geldikleri yol Kızılkule'deki askerimizin tehdidi altında olduğundan,

bu korku ile yolsuz ve sapa yerlere vurmuşlar. Buralardan dolaşarak kurmuş oldukları köprü başına, bin güçlükle can atıp selâmete çıkmıştır... General'in Kızılkule üzerine taarruzu esnasında ondokuz ölü ve doksaniki yaralı vermiş olduğu da bu târihin rivâyetleri arasındadır.

Öyle vahşi, müthiş ve ıssız dağlar ve dereler arasında şeytanların bile güçlükle bulacağı yollarda General'e kılavuzluk edenler kimlerdi acaba? Hiç şüphe yok ki, İslâm ismi altında yaşıyan ve o havâlîde meskûn bulunan Karapapaklarla, dinî ve millî hamiyetten mahrum bâzı menfaatçi Kürtlerden başkası değildi. Allah câhilliğin belâsını versin!

Yahnilerde vuku bulan büyük savaşın başlangıcı

Yahniler tepesinin bizim elimizde kalması lâzımdı. Burası Kars ile olan bağlantımızın emniyetini temin ediyordu. Tepeyi tutan kuvvetin kumandanı olan Mirliva Erzurumlu Ahmet Rif'at Paşa tecrübesiz olduğundan ihtiyatta bulunan livâya kumanda ettirilmek üzere geri çağırılarak, yerine, ihtiyat livâsı kumandanı Kaptan Mehmet Paşa, Başkumandan Paşa tarafından Yahni'ye kumandan nasp olunarak gönderildi. Hatta Kaptan, bu memûriyetin verilmesinden, Muhtar Paşa'nın bir şeye kızarak kendisini uzaklaştırmak istediği mânâsını çıkararak izahat istemeye kalktıydı da, sırf orasını takviye için ve ehemmiyeti dolayısıyla gönderildiği kendisine söylenmişti. Ama bu cevâbı pek de kabul edemiyerek ve üzülerek gittiydi.

Lüzumsuz yere kuvvetleri bölmek her halde zararlı olacağından Alacadağ'ın üzerinde bulunan taburlar da aşağıya, ordugâhımıza alındı. Onların yerine bir takım nizâmiye süvârisi gönderildi. Bu süvârilerin vazifesi, Arpaçayı tarafından Alacadağı üzerine düşmanın asker çıkarma niyetini anlar ve görürlerse, ordumuza derhal bir haber koşturmaktan ibâret idi. Bu kadar ufak bir şeyi de kayd etmemizin mühim bir sebebi vardır ki, ileride kendisini gösterecektir.

Eylül'ün ondokuzuncu gecesi ordunun erkân ve ümerâsından bâzıları, Ferik Hacı Râşit Paşa'nın çadırında toplanarak sohbet ederlermiş. Hacı Râşit Paşa fakiri de istemişti. Elimdeki yazı işlerini bitirdikten sonra, o gece yatsıyı geçe gittim. İki üç saat kadar daha oturuldu. Herkes gitti. Fakir de çadırıma dönmek üzere Hacı Râşit Paşa'nın çadırından çıkarken, düşman ordugâhı tarafında, şimdiye kadar görülmemiş şekilde birçok ateşler yanmakta olduğu gözümüze çarptı. Hacı Râşit Paşa ile, acaba nedir, niçin yakılmıştır, diye konuştuksa da bir mânâ veremedik... Çadırıma geldim, ama içim rahat etmedi. Gittim, Gâzi Paşa hazretlerinin çadırına girdim. Benim girmemden uyandı. Düşman ordusunda görülmekte olan hâli anlattım. Zaten elbisesiyle yatmakta olduğundan, ayağına çizmelerini çekip, çadırın kapısına fırladı. Ateşlerin yanmakta olduğunu o da gördü. Dürbünüyle baktı.

Belki Ruslarca mühim bir gündür, donanma yapıyorlardır, dedikse de, takvim ve sâlnâmelere bakılınca, o gecenin böyle bir şeye tesâdüf etmediği anla-

şıldı. Acaba Rumeli tarafında bir zafer kazandılar da onu mu kutluyorlar, diye düşünüldü ama onu da anlamaya imkân bulunamadı. Zâten umûmî bir taarruzu her an bekliyerek, kulağı kuşkuda olan Kumandan Paşa'nın huzursuz olduğu hâlinden anlaşılıyordu. Her ne ise, yakında işin aslı anlaşılır diyerek çadırlarımıza çekildik.

Silâhbaşı boruları

Henüz daha uykuya varmamıştım. Sağ cenâhımızda, büyük bir duvar yıkılıyormuş gibi, bir tabur ateşi oldu. İki dakika ara ile bu ateş, birkaç kere tekrarlandı. Bu sırada Gazi Muhtar Paşa'nın çadırın dışında sesini işittim. Borazana, bütün ordunun hazır olmasını ve silâhbaşı etmesini emrediyordu. Gecenin müthiş karanlığı ve vahşî sessizliği içinde, merkezde bulunan kumandan borusu acı acı feryada başladığı gibi, her livâ, alay ve taburun nöbetçi boruları da hep birden aynı emri tekrara başladılar. Gece vaktinde, düşman karşısında ve öyle geniş bir sahrâda feryâda başlayan boruların, duyanların yüreğinde hâsıl edeceği hissi târif edebilmek mümkün değildir.

Sağ cenâhtan gelen ateş seslerinin o taraftaki karakollardan tahkik edilmesi için yâverler gönderildi. Küçük Yahni'ye boru sesiyle haber verilemediği için, telgraf vasıtasıyla oranın kumandanı Kaptan Mehmet Paşa uykudan kaldırılıp makine başına çağırıldı. Kumandan Paşa kendisine:

«Yarın için bir büyük muhârebeye şimdiden ha-

zır ol, ve şimdi askeri kaldırıp, siperlere taksim ederek, mühim vak'aları bekleyip sabahı bul,» emrini verdi. Kaptan Paşa'dan «Pekiyi» cevabı alındı.

Diğer fırka kumandanlarına da yâverler vâsıtasıyla bâzı husûsi emirler tebliğ olunduktan sonra vakit geçirmek ve sabahı bulmak üzere Muhtar Paşa, Hacı Râşit Paşa'nın çadırına gitti. Fakir de gittim, oturuldu. Yarın harbin en mühim kısmının sol cenâhımızda yâni Küçük Yahni taraflarında vuku bulacağını ve sağ cenâhta işitilen tabur ateşi sesinin, nazar-ı dikkatimizi oraya celp etmek için düşmanın bir hilesi olduğunu Gazi Paşa söylerken, telgraf başmüdürü Şevket Efendi gelerek Küçük Yahni telgrafının kesilmiş olduğunu haber verdi.

Anlaşıldı ki, düşman Küçük Yahni'yi tamamen çevirmiş ve sabahı beklemektedir. Yarım saat evvel Muhtar Paşa'nın, Kaptan Mehmet Paşa'yı uykudan kaldırması ve hazırol emrini vermesi ve umum ordumuzun hazırlanması, Allah'a hamd olsun, zaferimizi ve düşmanın hüsranını mûcip oldu.

Gece gâyet karanlık olduğundan dürbünle adam görülemez bir halde idi. Onun için süvâri karakollarına: «Yatıp yeri dinlesinler; düşmanın top ve süvâri alaylarının gidiş istikametini, nakliyatları sırasında hâsıl olacak sadânın aksinden tayin etsinler; mümkün olduğu kadar da ordunun hat zincirinden ileri giderek, hissedecekleri ahvâli peyderpey bildirsinler ki, düşmanın kasdı anlaşılsın da ona göre tedbir alınsın» emri gönderildi. Haberlerde, sesten anlaşıldığı-

na göre akıntının bize doğru ve cepheden olduğu bildiriliyordu.

Yahniler muhârebesi

Fecir söktü, tan yeri ağardı; ordugâhın her yanından müezzinler Hudâ'nın yüceliğini ululayarak «Hayya alessalât!» (88) nidâsıyla cihânı inlettikleri sırada, kulaklar bu dâveti, «Hayya alel cihâd!»(89) mânâ ve tesîr-i rûhânîsi şeklinde anlıyarak; kalpler, bir başkaca din hissi ile duygulanıyordu.

Muhtar Paşa, Râşit Paşa'nın çadırında kılmaya başladıkları sabah namazını henüz bitirmemişlerdi ki, merkezimizin ilersinde ve Bağdat'tan gelen Ferik Ömer Paşa'nın kumandasındaki kuvvetimizin bulunduğu Kızıltepe'nin karşısından düşman bataryaları birden ateşe başladılar. Dânelerinin, tepenin üzerine patır patır düşüp patladığı görülüyordu. (90)

Muhtar Paşa namazını tamamlıyarak dışarı çıktı. Fecirde uzaklarda görülen düşman, artık fark olunmaya başlamıştı. Gâzi Paşa dürbünle etrafa bakarken, düşmanın, ordumuzun tam orta kısmında bulunan Hacıveli köyü tarafından ilerlemekte olduğunu gördü. Bizim oradaki taburlarımız meydanda yoktu ve harp hattımız âdeta ortadan kırılmış gibiydi... Böyle müthiş bir tehlikenin çaresini bulmak üzere, ihtiyattan üç

---

(88) «Haydin namaza!»
(89) «Haydin cihâda!»
(90) Yahniler muhârebesi: 2 - 4 Ekim 1877.

tabur alarak o cihete gitmesini ve hemen orada bulunan askeri tanzim ederek harp hattımızda hâsıl olan gediği tamir etmesini erkânıharbiyemizin reisi bulunan Hasan Kâzım Paşa'ya emr ederek gönderdi. Harp kızışmıştı. İş artık yalnız Kızıltepe'nin top muhârebesine münhasır kalmayıp, ordugâhın her tarafından düşman taarruza başladığından, sabah namazının alaca karanlığında, ordunun bütün kıtaları top ve tüfek ateşleri içinde kaldı.

Şimdi asıl hüner, düşmanın hakiki taarruz noktasının neresi olacağını kestirip, icap eden karşı tedbirleri almakta kusur etmemekti. Ordunun her cihetinde şiddetli ateşler devam ediyorsa da, sağ cenâmesine meydan kalmasın. Emrimdeki bir bölük süvâasıl taarruz noktasının sol cihet olacağı ve ordunun Kars ile bağlantısının kesilmek isteneceği, harp kaideleri icabı da böyle yapılmak gerektiği Kumandan Paşa'ca muhakkak görüldüğünden, sağ cenâhın patırtısına kulak verilmeyip sol cenah ile daha fazla meşgul olunuyordu.

Kaptan Mehmet Paşa'nın uyanıklığı

Bu muhârebenin ertesi günü Kaptan Mehmet Paşa ile görüştüğümde diyordu ki:

«Gece Gâzi Muhtar Paşa'nın emrini telgrafla aldıktan sonra, bütün askeri kaldırıp siperlere soktum. Fişek sandıklarını ve diğer lüzumlu şeyleri de siperlere yerleştirdim ki, sonra cephanemiz bitti, filân şey noksanmış gibi özürlerle, askerin ileri geri gidip gel-

mesine meydan kalmasın. Emrimdeki bir bölük süvâriyi, ateş hattından ileri gönderdim; ama, süvâri bir cihetten gitti, düşman ise öbür taraftan gelip yaklaşmış. Fecir vakti yanımda bulunan Kaymakam Mehmet Ali Bey'le dikkatlice etrâfa bakınırken, bulunduğumuz tepeden takriben ikibin metre kadar uzaktaki bir köy harâbesi içinde, bir asker kalabalığının hayal meyal hissolunduğunu, topçu çavuşu gelip haber verdi. Dikkatlice o tarafa baktık. Acaba insan kalabalığı mı, yoksa köylünün hayvanları mı, veya Zaruşat kazasından bizim orduya öküz arabalarıyla erzak götüren kafile halkı mı?... Bir türlü kestiremedik. Sonra, ne olursa olsun, şuraya bir gülle atalım da, işi yoklayalım, diye, topçu çavuşuna orayı nişan almasını emr ettim. Bizim top ateşlenir ateşlenmez, hedefimiz olan yerden de hemen birkaç batarya bize karşılık verdi. Meğer gece düşman, toplarını oracıkta icap eden yerlere ta'biye etmiş ve piyâde askerini de ileri yürütmüş. Öyle ki, bizim askerin bulunduğu mevkie hayli yaklaşmışlar. Aradan beş on dakika geçer geçmez Yahni'ye hücum etmekte olan piyâde neferleri de ateşe başladılar, muhârebe de iyice kızıştı.»

Ya Kaptan da süvârilerine emniyet edip de rahatça otursaydı, düşman burunlarının altına sokulacaktı da haberleri bile olmayacaktı!

Bu muhârebe Ger Doryan ismindeki Fransızca tarihte anlatılırken şöyle deniyor:

«Ruslar, Küçük Yahni tepesine hücum ederken orasının işten haberdar olmadığından emin olarak selleme hüsselâm sokuluyorlardı. Osmanlı ordusunun

harp hattına müvâzi olarak geceden yürümekte olan düşman kolları ilk olarak Küçük Yahni tepesinden fırlayan bir top kapsülüyle ateşe başladılar.»

Bu sözlerden maksat, Osmanlı ordusunun düşmanın hücûmundan evvel işi haber alarak mukabeleye hazırlanmış olduğunu beyan etmektir.

Hasan Kâzım Paşa yürüdüğü mevkide harbe tutuşarak pençeleşmekte idi. Karşısındaki düşman kuvvetli göründüğünden Hasan Kâzım Paşa'yı takviye etmek üzere, diğer üç taburla da Ferik Hacı Râşit Paşa arkasından gönderildi.

Lâfazanlar ve korkaklar

Bakınız o mevkide bulunan ümerâmızın gafletine! Önlerinde süvâri karakolu yok ve hatta olmadığından da haberleri yok! Düşman gelir, mânisizce ve zahmetsizce, o tarafta bulunan bizim süvâri alayının çadırlarının içine kadar girer. Hatta süvâri kaymakamı lâfazanlığıyla meşhur ve Deli Reşit nâmıyla mâruf Hacı Reşit Bey'in çadırında nesi varsa, bütün eşyası düşman eline geçer. Süvârilerimizden hayvanını bulabilenler, bir telâş bir dehşet ile geriye kaçarak, düşman kurşunu veya süngüsüyle tepelenmekten kurtulurlar.

Süvârilerin arkasında çadır kurmuş olan ve Kaymakam İffet Bey'in kumandası altında bulunan üç tabur piyâdemiz de, derhal silâhbaşı edip siperlerine çıkarak harp hattını tutacakları yerde, kaçmakta olan süvâri alayının dehşetinden ürkerler, onlar da geriye

doğru kaçmaya başlarlar. Süvâri piyâde karmakarışık bir halde arka taraflarında bulunan bir dereye dolmuş bulundukları bir sırada Hasan Kâzım Paşa yetişir.

Hasan Kâzım Paşa, beraberindeki üç taburu düşmana doğru avcı yapıp ileriye sevk ederek, İffet Bey'in alayını da tanzime uğraşır. Süvâriyi piyâdeden ayırarak askerin dehşetinin önüne geçer. Süvâriyi diğer taraftan işe saldırır. Kaymakam İffet Bey'in ise yüzüne tükürüp, kumandayı elinden almakla iktifâ eder.

Etraftan çağırılanlar

Ha, burası da unutulmasın! Kars kumandanı Ferik Ahmet Fâzıl Paşa'ya: «Yarın ordugâhımıza düşmanın taarruz edeceği kuvvetle muhtemel olduğundan, kendisinin dahi Kars'ta mevcut olan askerle beraber şimdiden hazırlanıp, zuhûr edecek hâle göre hareket eylemesi ve her halde Küçük Yahni'ye doğru ilerlemesi» geceden emr olunmuştu. Vezin köyü cihetinde bulunan Hüseyin Hâmi Paşa fırkası dahi ikaz edilmişti.

Sabah olup da harbin başladığı görülünce, Ahmet Fâzıl Paşa, Küçük Yahni'ye doğru yola çıkmış, Hüseyin Hâmi Paşa dahi zâten askeriyle Vezin köyü tarafında ihtiyatta bulunduğundan, harp yerine doğru ilerlemiştir. Küçük Yahni tepesi, Kars'a onbeş kilometre yâni üç saatlik mesâfededir. Piyâde askeriyle Ahmet Fâzıl Paşa bu mesâfeyi ancak dört saatten fazla bir müddette kat' ederek, tepeyi düşmanın birçok bataryalarına hedef olmuş halde bulur. Düşmanın tepenin

etrâfını tamamen sararak, askerimize karşı şiddetli hücumlarda bulunduğunu görür. Kendisinden önce gelmiş olan Hüseyin Hâmi Paşa ise, Küçük Yahni'nin güneyinde, yâni Büyük Yahni'nin önlerinde düşmanın taarruzda bulunan bir diğer fırkasıyla harp etmektedir. Ahmet Fâzıl Paşa da, Küçük Yahni'nin yükünü hafifletmek için, tepeyi saran düşmana arkadan taarruz eder. Bu sırada düşman da, Ahmet Fâzıl Paşa'nın kuvvetine karşı ihtiyattan kâfi miktarda asker çıkarınca, bunlar da boğaz boğaza kapışırlar. Bu vaziyette Yahni'nin müdafaasının sağ ve arkasının yükü Ahmet Fâzıl Paşa tarafından kaldırılınca yalnız ön ve solunun müdâfaası kalır.

Öğleden sonra, Ahmet Fâzıl Paşa'nın bacağına bir gülle parçası isabet ederek kırmış ve kendisi harp meydanından kaldırılarak Kars'a götürülmüştür.

«Belki bir iş için lâzım oluruz»

Düşmanın şiddetli ateşi, Ahmet Fâzıl Paşa'nın askerini çokça hırpalamış, hatta düşman yanını piyâde ile, ve arkasını da süvâri ile çevirmişti. Diğer taburlarımız da gâyet sıkılmıştı. Bu sırada, birkaç gün önce Erzurum'dan Kars'a doğru yola çıktığından yukarıda bahsetmiş olduğum iki tabur piyâde ile iki batarya top çıka geldiler.

Kumandanları olan Meclis Miralayı Hakkı Bey, Kars'a vardığında, Kars önündeki Yahni tepesinde muhârebe olduğunu öğrenir öğrenmez, yol yorgunluğuna bakmıyarak, «Belki bir iş için lâzım oluruz,» düşün-

cesiyle Kars'tan çıkıp, muhârebe dumanlarının gözüktüğü noktaya yönelmiştir. Birbuçuk saat sonra da düşman süvârisine çatarak, toplarıyla ateş etmeye başlamıştır.

Düşman hiç ummadığı halde Kars'tan böyle bir imdat kuvvetinin gelerek, Ahmet Fâzıl Paşa'nın Kars-tan getirdiği askerin solunu ve arkasını almış olan Rus kollarını arkadan tehdit ettiğini görünce yavaş yavaş ric'ate başladı ve Yahni tepesinin arkasını tamamen boşalttı. İkindiden sonra Hakkı Bey'in askeri de Ahmet Fâzıl ve Hüseyin Paşaların askerleriyle birleşerek, önlerinden ric'at eden düşmanın arkasından bir miktar ilerlemişlerdir. (*)

Yahni'nin cephesinden hücumda bulunan düşman bu hâli görünce, o da dikiş tutturamıyarak toplarını kaldırdı; bütün piyâdesini ric'at hâline geçirdi.

Bir tepedeki kahramanlar

Yahni tepesinin sol ilerisine doğru uzanmış olan ufacık bir tepenin üstünde Erzurum tâlî redif taburuyla, dördüncü ordunun üçüncü tali'a taburu müdâ-

---

(*) Aferin Hakkı Bey! Harbin ilânından az bir müddet sonra Penek boğazında bir vehme kapılıp lüzumsuz yere savuşarak Oltu'nun istilâsına sebep oldunsa da, bu savaşta yerli yerinde ve vazifeperverce bir askerlik ettin. İslâm askerine bir büyük hizmette bulunarak, eski kabahatini, vicdan sahiplerine, affettirdin. Sa'yin meşkûr olsun! Ya sen de, bâzıları gibi: «Kimse bana bir emir vermedi, savaştaki vazifem belli değildir» deyip de işe sokulmayaydın hâl ne olurdu!..

faada bulunuyorlardı. Bu taburlar o gün akşama kadar, öylesine şiddetli hücumlara karşı dayanmışlardır ki, gayretin ve tahammülün bu derecesi akıllara hayret verir. Bu tepecik Yahni tepesine nisbetle biraz alçak olduğundan, cepheden Yahni tepesine hücum eden düşmanın orayı ele geçirebilmesi için, önce bu küçük tepeciği alması icap ediyordu. Bu sebeple düşman çokça bir kuvvetini bu tepenin zaptına yolladı. Belâ yağmuru gibi, oraya kurşun ve gülle yağdırıyordu. İkişer üçer tabur piyâde ile durmadan hücum yeniliyordu. Hücum eden asker, müdâfaada olan iki taburumuzdan şiddetli ateş yiyerek, bozulup geri dökülüyor; fakat yeniden tanzim olunup, yeni kuvvetler katılarak tekrar gönderiliyordu. Elhâsıl, böyle böyle o gün, akşama kadar, bu iki tabura, hücum kollarını değiştire değiştire düşman taarruz edip durduysa da, taburlarımızın bir neferini bile yerinden bir karış kımıldatamadı.

Şaka değil, tarihçi General Kişmişof'un ifâdesine göre, o gün Küçük Yahni'ye taarruz eden asker yirmibir tabur piyâde, sekiz bölük Dragon, onsekiz bölük Kazak, iki bölük Çeçen ile doksanaltı toptan ibaret imiş. Bu doksanaltı top, bizim altı topluk bir bataryamızla, dörder yüz mevcutlu yedi tabur piyâdemizin müdafaa etmekte olduğu bir küçücük tepeye sabahtan akşama kadar güllelerini yağdırıp, orasını volkan hâline ve barınılmaz bir şekle sokmuşlardır. Doksanaltı topun güllesi o kadar müddetle, büyük bir şehre atılsa, hiç bir köşesinde medeniyet eseri bırakmaz, nerde kaldı ki, bir ufacık tepeyi müdâfaa

eden üç bin nefer üzerinde toplanmış ola!

Demek ki oraya taarruz eden düşmanın miktarı en az yirmi bin farz olunursa, tepenin üstündeki bizim ufak kuvvetimiz, altıbuçuk misli bir kuvvetle pençeleşmiş ve işin sonunda emeline nâil olmuştur.

«Bürc ü bârûlar dayanmaz himmet-i merdâneye!»

Kaptan Mehmet Paşa'nın eceli gelmemiş

O gün Yahni'de umum taburların binbaşıları şehit olduğu gibi, zâbitandan dahi pek azı sağ kalmıştır. Düşman ateşinden siper alınacak yâni selâmette kalınacak bir yer olmadığı halde Kaptan Mehmet Paşa'nın sağ kalması, ancak eceli gelmemiş olduğundan bilinmelidir. Düşman hücuma başlar başlamaz bu iki taburun binbaşıları birbiri peşine şehit oldular. Kaptan Mehmet Paşa, yanındakilerden iki kolağasını, binbaşılık vazifesiyle bu taburların başına gönderdi. Onlar da bir iki saat sonra şehitlere katıldılar. Elhâsıl bu iki tabura ve Yahniler'de bulunan diğer bâzı taburlara o gün muhtelif rütbelerden birkaç defa zâbit nasb olunmuş, fakat hepsi de dinleri, vatanları ve vazifeleri uğruna yine o gün kurban olup gitmişlerdir. Rahmetullâhi aleyhim ecma'în.

Muhârebenin ertesi günü Yahni'de bulunan umum taburların gayret ve fedâkârlıklarının derecesi Başkumandan Paşa'ca anlaşılarak, kumandanları Kaptan Mehmet Paşa'nın haklarında hüsn-ü şehâdet ettiği gâzilerin rütbeleri yükseltilmiş ve bu iki tabur efrâdı için ebedî bir iftihar nişânesi olmak üzere sancakla-

rına üçüncü rütbeden iki Mecîdî nişanı takılmıştır.

Büyük Yahni'deki asker ne oldu?

Düşmanın geceleyin ilerlediği sırada Küçük Yahni'nin karakolu, durumunda olan Büyük Yahni'de Erzincan tâlî redif taburu bulunuyordu. Küçük Yahni şiddetli hücuma mâruz kalınca Büyük Yahni'deki taburuna imdat edememiş, hattâ onu düşünmeye bile vakit bulamamıştı. Düşmanın hücumu üzerine bu bir taburun haylice karşı koyduğu ateşlerinden anlaşılmış ise de, daha sonra ne olduğunu Kaptan Mehmet Paşa dahi anlayamamıştır. Çünkü sabah olup ortalık ağardığı sırada Büyük Yahni'nin böğründe, kol nizamında onaltı tabur düşman askerinin yukarı çıkmakta olduğu görülmüştü. Bunlar, dağın zirvesine vardıktan sonra, orada kaldılar. Ve bizim taburun ne olduğu anlaşılamadı. Zira muhârebeden sonra o taburdan bir nefer olsun görülemedi ki, dûçar oldukları halden doğru bir haber alınabilsin. Acaba oldukları yerde tamamen mahv olup bittiler mi, veyahut cümlesi esir edilerek götürüldü mü ? Bunun anlaşılamamasının bir sebebi de, harpten sonra Büyük Yahni tepesinin düşman elinde kalmasıdır. (*)

Evliya tepesine doğru düşmanla yarış

Şimdi gelelim ordumuzun merkezindeki harp vak'alarına :

Hacı Râşit ve Hasan Kâzım Paşalar, bizim aske-

(*) General Kişmişof bu taburdan arta kalan yüz altmıştan fazla neferin esir edilmiş olduğunu yazıyor.

rin çadırlarına kadar girmiş olan düşmanı, kurşun ve gülle darbesiyle yavaş yavaş, adım adım geriye sürerek, harp hattımızı tekrar düzelttiler. Askerimizin harpten önceki vaziyetini buldular. Hattâ ileriye doğru hücuma bile başlattılar. Düşmanın, savaş hattımızı bu cihetten kırmanın mümkün olmadığını görünce, başka bir mânevraya giriştiği görüldü.

Şöyle ki :

Hacı Râşit Paşa'nın askeri, savaştaki düşman kıtasıyla uğraşıp dururken, bu askerimizin sol ilerisine doğru birkaç takımlık bir düşman kuvvetinin ilerlemekte ve o tarafta bulunan Evliyâ tepesini zapt etmek emelinde olduğu muhârebenin umûmunu idâre etmekte olan Muhtar Paşa'nın olduğu mevkiden görüldü. Evliyâ tepesi, Büyük Yahni tepesinin sağında ve tamam bir gülle menzili kadar uzağındadır. Hacı Râşit Paşa'nın bulunduğu Hacıveli köyünün soluna düşer, üç dört tabur almaya kâfi gelecek yüksecik bir tepedir. O tepede bizim askerimiz yoktu. Zira evvelce düşmanın hücum edeceği nokta bilinmediğinden, ona faydalı ve bize zararlı olacak noktaların hepsine asker konmuş olsaydı, bütün orduyu dağıtmak icap edecekti. Harp başladıktan sonra ise bu kuvvetlerin bir kısmı hiç işe yaramaz ve yardıma gelemez halde bulunacaklarından, bazı yerlerle beraber Evliyâ tepesi de askersiz bırakılmıştı. Bu tepenin, solunda Yahni ve sağında Hacıveli köyü cihetleri elde oldukça, düşman eline düşebileceği tasavvur edilmemişti. Lâkin hasmımız askerine ve askerliğine güvenerek taarruzun her türlüsünü icrâdan hiç çekinmedi. Askerinin bir

kısmı Hacı Râşit Paşa ile harp ederken bir kısmını da Evliyâ tepesine doğru yürüttü.

Muhtar Paşa, erkânıharp binbaşısı Manastırlı İbrâhim Bey'e, solu ilerisinde beklemekte olan süvârilerle iki tabur piyâde verdi. Süvârileri koşturarak ve piyâdeleri de sür'atle yürüterek, düşmandan evvel Evliyâ tepesini tutup müdâfaa eylemesi emrini verdi. İbrahim Bey de askeri alarak yürüdü... İbrâhim Bey'in düşmanın solundan yürümekte olduğunu biz bulunduğumuz yerden görüyorduk. Fakat düşman arazinin ârızalı olması sebebiyle İbrahim Bey'in askerini göremiyordu. Bizler, Cenâb-ı Hayrunnâsirîn'den, askerimizin düşmandan evvel tepeye varmasını temenni ederek dürbünlerimizle bakıyor, istediğimiz sür'ati göremiyorduk. Bu hal insan tabiatındaki aceleciliğin elemli bir tesiri olmalıdır. Halbuki İbrahim Bey, hakikatte son derece sür'atle ilerliyor, fakat bize gâyet ağır gidiyormuş gibi gözüküyordu. Her ne ise, İbrahim Bey'in süvârileri tepeyi sarmaya başladılar, düşman ise henüz oralara yanaşamamıştı. Derken piyâde askerin de tepeyi tuttuğu ve düşmandan evvel o mevkii zapt eylediği görüldü. Elhamdü lillâhi Rabbilâlemîn.

Eğerki bu tepeyi düşman bizden evvel tutmuş olaydı. Yahni ile ordunun merkezi arasına girecek ve o gün başımıza pek büyük belâlar gelecekti. Düşman tepenin üstünde bizim askeri görünce, orasını önceden müstahkem kılınmış mı zannetti, nedir; ne düşündüyse hücum etmiyerek, kurşun menzilinin dahi dışında kaldı; tepenin sağında solunda gezindi, durdu. Bir aralık, bir miktar süvârisini yukarıya saldırdı ise

de, bizim askerden şiddetli bir ateş yemesiyle geri döndürdü.

Düşmanın, ordumuzun arkasını alması

Ordunun sağ cenâhı, merkezi, Hacı Râşit Paşa tarafı, Küçük Yahni ciheti ateşler içinde yanmakta ve Muhtar Paşa ateş hattımızı sık sık dürbünüyle gözden geçirmekte iken, ordumuzun dayanmakta olduğu Alacadağ'dan aşağı, bir Kürt'ün feryat ederek gelmekte olduğu görüldü. Kürt geldi. Düşmanın, ordunun arkasını aldığını ve Alacadağ'ın tamam üstüne çıkmış olduğunu haber vermesin mi!...

Bizim orada bekçi süvârilerimiz vardır; bu haber doğru olsaydı, elbette onlardan bir mâlûmat gelirdi, diye düşünüldü; ama Kürt feryat ediyor : «Ben bu gözlerimle gördüm ve hattâ ellerinden güçle kurtuldum» diye ve telâşla yeminler fırlatıyordu. Bizim dürbünler ise dağın üstünde kimseyi göstermediğinden, Kürt'ün telâşına vehme kapılmış veya şuuruna halel gelmiş mânâsını veriyorduk. Orada bulunan cemaatin her biri bir sual ile Kürt'ü istintakla meşgul iken, Muhtar Paşa hazretleri, bu cemaatin içinden topçu livâsı Türk Hüseyin Paşa'ya :

«—Şu iki taburu al, sağ taraftan şu dağa yukarı yürü!»

Emrini verdi.

Yine o anda ihtiyatta bulunan Mirlivâ Şevket Paşa'yı da celb ile diğer iki taburla ortadan, Nâmık Paşazâde Miralay İbrahim Bey'i de başkaca iki taburla

soldan, dağa yukarı yürüttürdü. Meğer biz Kürt'le lâkırdı ederken, Kumandan Paşa, düşman askerinin, bizim eskiden beri o dağın üstünde mevcut olan boş siperlerimizde gezinmekte olduğunu görmüş imiş.

Burada kayda değer bir husus daha vardır: «Sabah olup da âlem ateşe boğulduğu zaman, ihtiyatta olan taburlarımız, harp hattımızın kırılan bâzı kısımlarını takviye ve düzeltmek için öteye beriye sevk olunduğundan, elde ihtiyat olarak bir nefer bile kalmamıştı... Güneş çıkıp da harbin her taraftaki şiddet derecesi iyice anlaşılınca ve düşmanın esas taarruz ettiği nokta meydana çıkınca, ateşi hafif olan yerlerden, Muhtar Paşa birer ikişer taburu, bulunduğu merkeze çekerek ufacık bir ihtiyat fırkası teşkil etmişti. Bunlar yine ihtiyacı olan yerlere birer ikişer sevk olunuyordu.

Allah'a çok şükür olsun ki, düşman Alacadağ'ın üzerine çıktığı saatte elde altı tabur ihtiyat vardı. Düşmanın oraya çıktığını daha önce haber alaydık, elde ihtiyat mevcut olmadığından, savaş hattından asker çekmek icap edecekti. O zaman ise bütün hareketimize bir şaşkınlık gelecek, işimiz fenalaşacaktı. Ordumuzun arkası da alınmış olacağından kurtuluş ümidimiz kalmıyacaktı.

Düşmanın, Alacadağ'ın üstüne çıkıp yerleşmek üzere gönderdiği taburlar, Kaymakam Ali Şefik Bey' in iki gün evvel «Muhârebe ederek, bozdum» dediği düşman askeridir. Ali Şefik Bey'in olduğu yerin uzaklarında vaktini bekliyerek oyalanıp duruyorlarmış. Her ne ise, bizim taburlar Alacadağ'a tırmanmaya başladılar... Olduğumuz yerden dağın zirvesine bir piyâde

neferi ancak iki saatte çıkabilir. Asker dağın yarı yolunu aldı; düşman da dağın üstüne çıkardığı dağ toplarıyla bunları tazyike başladı.

O vakit, Yüzbaşı Yâver Mustafa Bey, bâzı emirleri tebliğ etmek üzere topçu livâsı Hüseyin Paşa'ya gittiği sırada, askerimizi takviye için, o âna kadar ihtiyat mevkiinde birikmiş olan sermayeden bir tabur ile birkaç da dağ topu gönderildi. Bizim asker artık kurşun menziline kadar sokulmuş olduğundan, iki taraftan alabildiğine tüfek ateşi başladı. Şimdi bizim dürbünlerimizden bakan gözler, hem önümüzdeki umum harp harekâtının her cihetinin, hem de arkamızdaki dağın harp harekâtının varacağı neticeyi sabırsızlıkla bekliyordu.

Dağın üstüne vaktiyle konmuş olan süvârilerimizin kayıtsızlığı ordunun başına bu tehlikeyi getirmiş olduğundan o sırada o süvârinin zâbiti ele geçmiş olsaydı, mutlaka kurşuna dizilirdi. Fakat muhârebenin şiddeti ve vak'anın dehşeti, bu süvârilere verilecek cezayı harbin sonuna bıraktırdı. Harpten sonra dağdaki çobanlardan anlaşıldı ki, meğer bizim bu mübârek süvâriler, dağın bize bakan tarafında hep birden oturup hayvanlarını otlatır ve aşağıda cereyan etmekte olan harbin panoramasını dalgın dalgın seyr ederlermiş. Onlar bu halde iken arkadan Moskoflar çıkmış ve birdenbire bunların üzerine uğrayarak hepsini esir edip götürmüşler. Sonradan bu süvârilerden bir nefer bile ele geçmedi ki, işin aslı anlaşılabilsin!

ONYEDİNCİ KISIM

- ★ VAZİFE VE AHLÂK ANLAYIŞIMIZDAKİ YANLIŞLAR
- ★ BİR MİLLETİ DİN VE VATAN SEVGİSİ YAŞATIR
- ★ KORKAKLAR VE KAÇIRILAN FIRSATLAR
- ★ YAHNİLER SAVAŞININ İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ GÜNLERİ
- ★ ŞEHİT KAHRAMANLAR
- ★ ORDUMUZ GERİ ÇEKİLİYOR
- ★ BAZI ZABİTLERİN KORKAKLIĞINA DAİR

Ah vazifesizlik, ah vazifesizlik! Günlük muâmelelerimizde, siyâsette ve idârede, hattâ şahsî hayatımızda bile ne belâlar gördük geçirdik ve daha neler görecek isek, hep vazifesizlik sebebiyledir.

Vazifeye riâyetin ne olduğunu bilmiyoruz. Bu dersi, tâ çocukluk zamanının ilk terbiyesini üzerine alan ebeveyn, ondan sonra da mektepteki muallimler vermelidir. Gerçi bizim ana ve babalarımız ve muallimlerimiz hazerâtı, kendi büyüklerinden o yolda bir ders almadıkları cihetle «Almadan vermek Allah'a mahsustur» diye özür beyan edebilirlerse de, zamanın ehemmiyetine göre öyle bînamaz özürlerine kulak verilmez. Karşımızdaki milletlerin ilerleyip yükselmelerine sebep olan vâsıtaları öğrenip edinmeye, Peygamber Efendimizin emri gereğince mecburuz. «Ve eiddû lehum...» (91) âyet-i kerîmesini güzelce tefekkür ede-

(91) Enfâl sûresi 60. âyetin ilk kelimeleridir. Âyetin meâli: «(Ey îman edenler!) Onlara karşı, gücünüzün yettiği kadar — Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız olanları ve bunlardan başka Allah'ın bilip sizin bilmediğiniz diğerlerini korkutup yıldırmak üzere — kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda sarf ettiğiniz her şey size eksiksiz ödenir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.»

rek, tahsil ve terbiye usullerimizi ıslah edip zamanın icaplarına uydurmalıyız.

Vazife ahlâkı ve terbiyesi

Muallimler derslerine başlamazdan evvel her sınıfın yaşına ve anlayışına göre : Vatan aşkı, dindarlık, milliyet sevgisi, vehim ve hurâfeyi izâle etmek, cesâret, yüksek ahlâklılık, zilletten çekinmek, vazifeye riâyet, gibi mühim mühim bahisler açmalı; her birine misaller getirerek va'azlar etmelidirler. Âdet olarak her gün, mûtad olan ilim ve fen derslerine başlanmazdan evvel, icâbına göre bir çeyrek veya yarım saat kadar zaman çocuklara bu yolda söz söylenmek için mektep ders cetvellerinde vakitler ayrılmalıdır.

Vazifeye riâyet ne aziz, ne mühim bir insanlık icâbıdır. Onu, muallim olan zat bilfiil icrâ ederek veya ettirerek anlatmalıdır.

Ama bizim hocaefendi veya peder efendi, devlet kapısından geçinir bir zât ise, söz söylemek için ders esnâsında sıra buldukça : Maaşına zam için veya sınıfının veya rütbesinin yükselmesi için, filân büyük zâtı görmüş; arzuhâl sunmuş, ayağına kapanmış, eteğine yapışmış, hüngür hüngür ağlamış; ondan sonra o büyük zâtın mensuplarından birisine de hediye vermiş veya para va'd etmiş, o sırada filân büyük zâta da rastlamış ve artık bundan sonra bir velinimet kapısı edinmiş olduğunu hikâye eder. Ve güyâ âlemde bundan başka bir insanlık şartı bulunmadığını, hâliyle, sözüyle, fiiliyle anlatarak, talebesine veya evlâtlarına, bu

yolda iğrenç bir misal ve ibret verir; dinleyenlerin fıtratlarındaki sâdeliği ve güzelliği bozar.

Şâyet nasihat eden zat tüccar veya esnaftan ise, o da yerine ve meşrebine göre, ayni şekilde ve nasıl olursa olsun, şahsî menfaat temini yollarını gösterir. Dikkat buyuruluyor ya! Nasıl olursa olsun, denildi; artık tafsiline lüzum yoktur...

Eğer âile ve evlâdını terbiye eden kimse ziraatçi sınıfından ise, bunlar her türlü münâsebetsiz ahlâktan uzak kalarak, bir dereceye kadar asıl mayalarındaki sâdeliği muhâfaza ederler... Ama bunların da sonradan öteki sınıftan kimselerle temas etmiş olanlarının ahlâkı bozulur. Böylece bütün halkın ahlâkında bir âhenk meydana gelir.

Bâzı ahlâkî hakikatler

Her ne zaman ki bizde, milliyetimizin devamını ve cemiyetimizin haklarını koruma fikirleri uyanır da zihinlerimizi aydınlatır ve şu âlemde bir siyâsî varlık hakkına hep birden mâlik olduğumuzu bilirsek veyahut demir elli bir «akıllı müstebit»e idâremizi teslim edersek, o vakit, beklediğimiz güzel ahlâkların hepsi, birbirini de getirerek meydana çıkarlar, yoksa bu hâlimizde o iş olmaz...

Şu anda tatbik olunan tahsil usûlü ile dinini, milliyetini hayatı kadar sevecek adam yetişmez.

Son asırlarda bizde adam olarak yetişenler, sırf tabiatin eseri olarak kendiliklerinden yetişmişlerdir, yoksa güzel bir terbiyenin neticesi değildirler. Ya (

türlü mükemmel yaradılışa sahip olan kimseler, bir de arzumuz derecesinde terbiye görmüş olsalardı, milletimiz, siyâset âleminde nâsıl bir yüce mevkie erişirdi... Orasını tahmin ve tasavvur etmek kadar lezzetli bir şey olamaz.

Necip milletimiz, Hazret-i Muhammed'in sâyesinde nice ilâhî yüce sıfatlara nâil olmuştur. Yalnız bunları yerli yerinde kullanmış olsak, pek yakın bir vakitte, şöhretimizin yine cihan âfâkını tutacağından hiç bir akıl şüphe edemez. «Ne edeyim öyle altın leğeni ki, içine kan tükürürüm!» darbımeselini, hoşuma gittiği için burada bir daha zikr etmek mecbûriyetinde kaldım.

Gerçi bir altın leğene mâlikiz ve belki cemiyetimiz bir altın tabaktır. Lâkin yolsuz kullanılmalar sebebiyle hakir bir saksı parçası gibi hükümsüz, değersiz bir köşeye atıldık kaldık!

Bir millet ne ile yaşar ?

Bir de şurasını iyice bilmeliyiz ki, milletlerin teşekkül sebebi ya din sevgisi veyahut vatan aşkıdır. Bu ikisinden biri bulunmadıkça bir milletin pâyidâr olamıyacağı âşikârdır. Yunan ve Roma medeniyetleri üzerine kurulmuş olan Avrupa devletlerinde, Yunanlılarda ve hele Romalılarda en mühim şiâr edinilmiş olan «vatan sevgisi» seciyesinden doğmuş bir de «milliyet bağlılığı» hasleti meydana çıktı. Son asırlarda zuhûr eden bu güzel haslete göre, bir İngiliz İngilizliğin, bir Fransız Fransızlığın, ne uzağa gidiyoruz; bir Rum,

daha dörtbuçuk gün evvel teşekkül etmiş olan Elinozluk'un şeref ve şânını koruma yolunda malıyla canıyla çalışmayı ve o uğurda ölmeyi iftihar sebebi sayıyor.

Bizim bir araya gelişimizin sebebi nedir; Türkçesi başımız neye bağlıdır? Şeriat, demez miyiz?! Öyleyse bizde de din aşkı hükümfermâ olmalıdır. Öyle bir din ki — tetkik edenlerin mâlûmu olduğu üzere — bütün insanların baştâcı olmayı hak etmiş, geniş feyizli bir din!... Eslâfın gafletlerinin eseri olmak üzere düştüğümüz tefrika tehlikesi, bizi fetihler devrinden, yâni yüce tevhîdi yaymaktan alıkoydu. Şimdi, bâri gafletten uyanarak bu yüce dînin ve temeli olan Kelimetullâh'ın i'lâsı için değil, yalnız muhâfazası için Hazret-i Peygamber'in emri gereğince her türlü fedâkârlığı göze alalım! Bir müslüman, Müslümanlığı uğrunda terk-i hayat etmeyi neden canına minnet bilmesin ki, ölümünün gerçek hayat olduğu nass-ı Kur'an'la sâbittir.

Din ile millet birdir

Çünkü müslümanlarda din, milliyet, kavmiyet birleşmiştir. Din ve millet, ikisinin bir şey olduğunu daha çocukken ilmihallerde okumamış mıydık! Ama denilecek ki bu asırdan dindarlık modası geçti. Hayır hayır, estağfirullah geçmedi. Dünya üzerinde insanoğlu bulundukça bu dâva da devam edecektir, zira beraber doğmuştur. Düşünelim; bir kere de etrâfımıza bakalım! Hudut komşusu olduğumuz devletlerin, milletlerin bize karşı düşmanlık göstermeleri, ancak müslüman olduğumuz içindir. Bizi terakkiden alıkoymaları,

memleket idâresi, servet ve kuvvetimizi artırma hususlarında bize karşı güçlükler çıkarmaları (*) hep müslüman olduğumuz içindir. İncil Cemiyetleri'nin zoru nedir; misyonerlerin müslüman memleketinde ne işi vardır? Daha daha sayıp dökmeyi lâfı uzatmak saydığım taarruz hareketlerinin hepsi Müslümanlığımızın aleyhine değil de nedir?!

Bugünkü günde Almanya devleti bütün dünyanın siyâsetinin idâre merkezi oldu. Sebebi vatan sevgisi ve milliyet gayretinin icâbı olarak fertlerinde hâsıl olan ilim ve idrâk, ve bunun neticesi olmak üzere herkesce âdet hükmüne giren vazifeye riâyet seciyesidir. Ahâlinin millî şerefini korumak hususunda gösterdiği birlik ve beraberliğe ve çoğunun temyiz ve idrâk sâhibi olmalarına karşılık, hükûmetin akıllıca ve uzakgörüşlülükle hareketi de zarûrî bir iş olmaktadır. Böylece o idrâk ve birlik ile, bu iyi idâre birbirini zarûrî kılmaktadırlar.

İkibuçuk milyon askere, elli milyon ahâliye, yüzyirmi milyon gelire mâlik olan Almanya'nın yarısı veya üçte biri kadar öyle muntazam askere, yine onların yarı veya üçte biri kadar ahâliye ve dörtte biri kadar gelire sâhip olsak, biraz da vazife bilsek, âlemin umûmî politikasına karşı tesirimiz, Almanya'nın şimdiki tesiri kadar hattâ ondan da fazla olacağında şüphe etmeyelim. Bu kadar kuvvet ve kudreti elde etmek, yalnız sahip olduğumuz imkânların hakkıyla ve yoluyla kullanılmasına bağlıdır.

(*) Bunların nasıl güçlükler olduğunu iş erlerimiz bilirler.

Kılıç yerine ilim ve ahlâk

Bir de, zamanımızda artık i'lâ-yı Kelimetullah için bizler kılıç çekmeye, seferlere çıkmaya muhtaç değiliz. Asrımızda, ilmin nûru bakışları aydınlatmakta, akıl ve hikmet cilâsı fikirleri parlatmaktadır.

Bugün, hem kendini hem de mensup olduğu milleti, saadete eriştirmek için, hakikati arayıp bulmak uğruna nice akıllı, tetkikçi kimseler dünyayı dolaşıp durmaktadırlar. Bunlar, Asya'nın Sibiryalarını, Afrika'nın vahşet veren sahrâlarını, susuz ve yorgun, binbir belâlara katlanarak seyr ü seyâhat ediyorlar. Doğru müslüman olan bir topluluğun tavır ve hareketlerinde görülecek olan hikmet ve hakikat nûrunun bu gibi hakikat arayıcıları üzerinde bugünkü günde uyandıracağı tesirin, muhterem eslâfımızın celâdetli kılıçları kadar aydınlık saçacağında şüphe var mıdır!... İbret nazarıyla bakılsın ki asır ne hâle geldi, bir fikr-i hikmetle düşünülsün ki zaman nasıl başkalaştı!?

Kılıç ve mızrağın, beşer kuvvet ve san'atının son derecesi olarak tanındığı bir vakitte, müslümanlar, dünya pazarına sürülen malın en iyisine sahip olduklarından, kılıçlarına dünya halkı baş eğmiş idi. **İlmin, maarifin, ahlâkın, san'atin meydanı tuttuğu bir zamanda** ise, niçin asrın hükmüne göre geçerli olan ticâreti yapmasınlar? Niçin ilim ve ahlâklarıyla yine herkesten üstün olmasınlar?

«Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil-âlemîn» (92)

---

(92) Meâli : «(Ey Muhammed!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.» Enbiyâ sûresi 107. âyet.

«Ve mâ erselnâke illâ kâffeten linnâs» (93) cihandeğer fermânıyla önün ve sonun efendiliğini birleştiren Nebiyy-i Ümmî Efendimiz'in ümmet ve cemaati, bu yücelik ve saadeti bir miras olarak ve hak ederek niçin alamasın?! Belliğ âmâlenâ ve âmin havfenâ yâ Rabbelâlemîn... (94)

Muhârebenin devamı

Dönelim sadede :

Alacadağ'a hücum edip çıkmakta olan askerimiz, yukarıdan aşağı atılan kurşunlara başlarını ve göğüslerini hedef veriyor, sıkıldıkça büyük taşları ve yerin ârızalarını siper alıyorlardı. Bilhassa sırtta bulunan ufak tefek sel yarıklarından ve çim yığıntılarından istifâde ederek, ayak ayak dağın zirvesine doğru yanaşmakta idiler. Elhamdüllillah zirveyi tuttular. Düşman askerini oradan püskürttüklerinde akşama iki saatten az kalmıştı. Zannedersem bizim askerin savaşarak tepeye çıkması hemen dört saat kadar sürdü. Düşmanın, dağın üstündeki askeri arkadan kurşun yiyerek ve birbirini çiğneyerek Arpaçayı'na doğru kaçadursunlar, ordumuzun cephesinden taarruz eden düşman askeri dahi yavaş yavaş ric'ate başladı. Anlaşılan önümüzdekilerin sebâtı, arkamızı almış olan askerin

---

(93) Meâli : «(Ey Muhammed!) Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir...» Sebe sûresi 28. âyet.

(94) «Yâ Rabbelâlemîn! Bizi isteklerimize ulaştır; korktuğumuzdan da emin eyle.»

bir iş görmesini beklediklerinden imiş. Onların işi göremediklerini ve bozulduklarını anladıkları gibi, önümüzdekiler de palamarı çözdüler, ric'ate başladılar.

Kaçırılan fırsatlar

Şimdi şurada, yine söylenilecek birkaç söz icap etti:

Muhtar Paşa, dağın üstüne çıkan askerle beraber dağa çıkmış değildi ki, şöyle yapınız, böyle yapınız, diye emir verebilsin. Orası, hâlin icâbına göre o askerle dağa çıkmış olan kumandanların vazifesi olacaktı. Eğer kumandanlarımız, dağın üstünde mağlûp ettikleri düşmanı takibe devam etmiş olsalar veya Kızılkule'de bulunan Ali Şefik Bey, beş altı kilometre uzağında ve önünde, düşmanın yapmış olduğu köprüyü zapt ederek orada oturmuş bulunsaydı... Düşmanın ric'at sahası, Arapaçayı'nın yalçın kayalardan teşkil ettiği korkunç bir dere ile çevrilmiş kalacağından, o vakit düşman askerini ya tamamen esir alır veyahut bir nefer kalmayıncaya kadar mahv edebilirlerdi.

Hyır; bizim ümerâ-yı kirâm :

«— Vazifemiz şu dağı zapt etmek veyahut Kızılkule'yi müdafaa eylemek değil miydi; işte o da husûl buldu ; daha ne isteriz ! Fazla işgüzarlıkla ağzımızın tadını bozmayalım.»

Deyip durmuşlar ve öyle bir avın elden kaçırılmasına sebep olmuşlardır.

Böyle elde edilmesi güç bir dağın tepesindeki istihkâmlara yerleşmiş olan altı tabur düşman askerini

hücum ile bozup kaldırmak gibi hatır ve hayâle gelmeyen bir muzafferiyyeti Cenab-ı Hak bizlere müyesser kıldı, artık neticenin alınması da o kumandanların fıtrat ve hamiyetlerine düşerdi. İşte bu olamadı. Çünkü muhakkak dışardan bir mürşidin veya bir âmirin emriyle iş görmeye alışmış olan ümerâmız kendiliğinden askerce fikirler ileri süremezler : «Harbin neticesi devlet için ne demektir; bundan istifâde etmek için nasıl hareket etmelidir; bulunduğu arâzinin durumu neye müsaittir ; harp ettikleri düşman askerî hareket üssünden fazla uzaklaşmış olduğundan o gün imdat alabilmesine ihtimal yoktur; demek ki Rusya'nın büyük ordusu bunları âdeta fedâ etmiştir; o halde işi esaslı ve tedbirli tutalım.» gibi fikir ve tasavvurları akıllarına getirmezler ki... Bir de, askerliği, devlet ve milleti düşünmek terbiyesiyle büyümemişler ki, işi yüksek ve ihâtalı bir bakışla mütâlaa etsinler de ona göre davransınlar. İşte başımıza gelen sakatlıkların büyük kısmı da böyle böyle hataların yüzünden ileri geldi.

Savaşa sırtını dönen kaymakam

Meselâ, yukarıda Ali Şefik Bey'in Kızılkule'deki muhârebesine imdat olmak üzere iki taburla koşturulmuş olan Kaymakam Hakkı Bey'e gittiği yerde ihtiyaç kalmadığından, taburlarıyla beraber ordugâhımıza dönmesi emr olunmuştu. Hakkı Bey'in bulunduğu yerle ordugâhın arası ancak dört beş saatlik bir mesâfedir, ve geleceği yol da tamamen ordumuzun arka tarafındadır.

Meğerse mîr-i muhterem, doğru yol olması lâzım gelen Alacadağı'nda toplar ve tüfekler atılmakta ve bir muhârebe vuku bulmakta olduğunu anlıyarak, bir hayli zaman geriye yâni aksi istikamete giderek bulduğu derin bir dere yatağı içinde taburlarıyla beraber gizlenmiş, geceyi orada geçirmiş... «Yırtıcı kuşun ömrü az olur» darbımeselini, vaktiyle iyice bellemiş olmalı ki, sabahleyin etrâfı bir güzelce anlayıp, önünü arkasını iyice keşf ettikten ve bir korku olmadığını anladıktan sonra yola dizilerek gelip ordugâha vâsıl olur... Taburlarıyla ilk gelirken, azıcık ileriye varmış olaydı, Alacadağ'ın üstüne çıkmış olan düşman taburlarının tamam arkasından zuhûr edecekti. O halde düşmanın önünden bizim asker hücum ederken, arkasından da bu iki tabur patırtıya kütürtüye başladığı gibi, düşman nasıl bir ters halt ettiğini ve ne kadar hesapsız yürüdüğünü anlıyarak tedbiri şaşacak ve teslim olmaktan başka çâresi kalmayacaktı.

Bizim ihtiyatkâr! Kaymakam Bey, gelirken bir sakatlığa uğramaksızın, gizlenme tedbirleri sâyesinde, emin ve mahfuz olarak ordugâha yetiştiğine hiç şüphe yok ki, şükr etmiş, beraberindeki zâbitleri de tebrik etmiştir. Silâh seslerini işittiği ve yolunun ilerisindeki kalabalığı gördüğü anda durup da:

«— Bu ne olabilir ve mevkiin hâli neyi icap eder? Düşman mutlaka benim silâh arkadaşlarıma karşı ateş ediyor. Onlara bir faydam ve düşmana bir zararım olabilir mi?»

Diye bir kere düşünse veyahut sağ tarafı üzerine iki süvâri ile bir iki zâbit saldırıp işi tahkik ettirse

idi; hele umum zâbitlerin esas tâlimatnâmesini hatıra getirse idi, mutlaka rütbe alır ve iyi bir nam kazanırdı.

Çünkü Muhtar Paşa, harbin başlarında neşr ettiği bir tâlimatta herkese hitap ederek şöyle demişti :

«Askerin esas vazifesi, top sesi işittiğin yere koş ve yetiş, kumandasının dâima mevcut ve cârî olduğunu bilmektir.»

Maşallah Hakkı Beyefendi bu tâlimata uymamak gibi hakîmâne bir düşünce ile kendisinin ve yanındaki askerin hayatını emniyete aldı. Ama, ara yerde devlet ve milletin nâmusuna dokunacak bir yolsuzluk yapılmış... Zâten onu kimin aradığı var ki Hakkı Bey de arasın...

Elhâsıl, ordumuzun her tarafında ateş kesildi ve sular kararıp gece oldu. Herkes olduğu yerde kaldı. Asker yoklama oldu, şehit ve yaralılar ayrıldı; Küçük Yahni tepesindeki Kaptan Mehmet Paşa livâsının yerinde ve dayanmakta sebât ettiği haberi alındı, Allah'a şükürler edildi. Alacadağ üstündeki vukuâtın tafsilâtını Miralay İbrâhim Bey gelerek Muhtar Paşa'ya haber verdi. Alınması gereken tertibatla ve verilecek emirler ve tenbihlerle vakit yarı geceyi buldu; karakollar yerine kondu. Harbin sabahleyin tekrar başlıyacağı beklenerek biraz da uyku kestirildi.

Tan yeri ağardı, yavaş yavaş sabah oldu; taburların olduğu yerde, yâni umum orduda ezanlar okundu, namazlar kılındı. Güneş doğdu, dostumuzdan hâlâ bir hareket yok! Onun da önümüzde ayak üzere olduğu ve sağa sola harekette bulunduğu anlaşıldı. Biz onun ta-

aruzunu beklerken, o da bizim hamlemizi beklemekte; iki taraf da birbirinin gözü içine bakmakta idi.

İkinci ve üçüncü günlerdeki muhârebe

Öğlene iki saat kala Muhtar Paşa etrâfı keşfe gitti, Evliyâ tepesine çıktı. Ateş hattının her cihetindeki düşmanın, ordugâhına çekilmeyip oldukları yerde durdukları ve hele Yahni tepesinin önündekilerin ayakta beklemekte olduğu görüldü. *Bunların ric'atine sebep olur düşüncesiyle*, Mirlivâ Çerkes Musa Paşa'nın livâsıyla bu fırkanın ric'at hattını tehdit etmek üzere Karayal ordugâhına doğru yürümesi emr olundu, Musa Paşa da öğleden bir iki saat sonra harekete geçti. Bir saat sonra da harbe başlanıldı, ama ufak tefek avcı muharebesinden ibaret kaldı. İki saat içinde savaş şiddetlendi, o kadar sıkı ve mühim ateş ve hücumlar edildi ki târifi kabil değildir. Her ne ise, gece oldu, her taraftan yine ateş kesildi. O gece de önceki gece gibi herkes olduğu yerde ve silâh başında kaldı.

Sabah oldu. Düşmanın yine eski vaziyetinde *durduğu ve ordugâhına çekilmemiş olduğu görüldü*. Mutlaka bir taarruz niyetinde ve kat'i bir netice kazanmak emelinde olması lâzım geleceğinden, buna göre iktizâ eden tedbirler alındı. Onlardan bir hareket hissolunmadı ise de, şu kadar ki, Yahni tepesi önündeki fırkasının Kabaktepe'ye yerleşmekte *olduğu görüldü. Bunlar orada yerleşirse mutlaka* Kars ile bizim aramıza girmeye hazırlandıklarına zâhip olundu. Düşmanı Kabaktepe'ye yerleştirmemek için Hacı Râşit ve Hasan

Kâzım Paşalar kumandasında bir fırka sevk olunduğu gibi, Kaptan Mehmet Paşa da livâsıyla bu fırkanın arkasını korumaya memur edildi.

Kabaktepe ilersinde ve Yahni cihetlerindeki düşmana çattılar, harbe başladılar. Düşman da şiddetlice bir mukabeleye koyuldu, harp ateşi yine hânümanlar yıkarcasına alevlendi... Düşman yavaş yavaş meydandan çekilip, Kabaktepe'ye çıkmakta idi. Bizim asker de ayak ayak ilerliyordu. Düşman askeri tamamiyle Kabaktepe'ye ve arka tarafa çekildi. Artık bizim askerin de olduğu yerde durması icap etti. Zira düşman Kabaktepe'ye piyâde siperleri yapmıştı; buraya hücum edilirse, bir hayli müddet düz ovada düşman ateşi altında gidilmek de arazi icâbı idi. Halbuki üç gündür fâsılasız devam eden savaş yüzünden, umum ordumuz, her türlü zarûretler içinde uykusuz ve susuz olduğu halde ayak üstünde bulunuyordu. Askerin şimdi de bir harp mevkii üzerine hücum edecek takati kalmamıştı. O tepe zapt edilmiş olsa bile birçok can telef edilmekle ancak ele geçecek, belki de geçmiyecekti. Bu yüzden askerimizin daha ilerlememesi emri verildi. O gün de sahrâda ve silâh başında öylece vakit geçirildi.

Harp hattının diğer cihetlerinde de düşmanın açılmakta ve uzaklaşmakta olduğu görülüp, akşamdan sonra bizim asker de beş altı kilometre mesafe arkada kalmış olan çadırlarına çekilerek biraz rahat edebildi.

«Murdar öleceğine şehit ol»

Harbin üçüncü günü, yâni Kabaktepe cihetine

taarruz edildiği gün, Hacı Râşit Paşa fırkasında bulunan Karahisar-ı Şarkî redif taburu savaş yerine gitmekte iken, içlerinden bir nefer, bir taşın üzerine çöküp kalmış. Arkadan çavuşu gelip, niçin orada kaldığını sorup da : «Açlıktan dizlerimin kuvveti kesildi yürüyemiyorum.» cevabını alınca şöyle demiş : «Be kuzum! Burada açlıktan murdar olarak gebereceğine, birkaç adım ileriye git de, bir düşman kurşunu yiyerek şehit ol!»

Bakındı imana, bakındı kalb kuvvetine! Böyle bir askere, yiğit zâbitler kumanda eder ve her türlü levâzımâtı da yolunda olursa, kendisinin beş on misli düşmana nasıl galebe etmez! Lâkin ah zâbit, ah zâbit; ikinci derecede ise para para!... İşte açlık meselesi umum orduda bu derecede idi.

O gün de vefat edenler kaldırıldıktan ve yaralılar Kars'a kadar gönderildikten sonra, hesap edildi, üçbin beşyüz nefer kadar zâyiâtımız olduğu anlaşıldı... Bu üç gün zarfındaki düşman zâyiâtının ise beş altı bin nefer civârında olduğu bir zaman sonra işitildi. Zira onun, yalnız Yahniler tepesi üzerine bir gün akşama kadar açıktan olarak hücûmu esnasında kaybettiği kuvvetin miktarı üç binden aşağı tahmin olunamazdı. Hattın diğer tarafları ise caba!

İşte bizde de birçok zâbitan ve neferat ve bunca binbaşılar şehit olup bittiği gibi, Ferik Ahmet Fâzıl Paşa yaralandı ve Kaymakam Halim ve Habip Beyler gibi ordunun yiğitlikte direği olan zatlar rahmet-i Hakk'a vâsıl oldular. İşbu Ahmet Fâzıl Paşa da birbuçuk ay sonra, yarasının kangrene çevirmesiyle şehit

olmuştur. Allah cümlesine rahmet eylesin.

Kahramanca hizmetleri yukarıda iftiharla satırlarımızı süsleyen ve tabur sancaklarına nişan verildiği beyan edilen Erzurum tâlî taburuyla, üçüncü talîa taburuna kumanda etmekte bulunan Kaymakam Ali Bey de birkaç yerinden yaralı olarak, ismini unuttuğum diğer bir yaralı Kaymakam Bey ile Kars'a gönderildiler.

Yaralıların perişanlığı ve ıztırabı

Tarihçi Kişmişof, üç günlük muharebede kendi zâyiatlarını üç bine yakın gösteriyor da, casusların haberlerine dayanarak bizim kayıplarımızı yedi sekiz bin raddesine çıkarıyor. Fakir, bizim alay ve taburlardan aldığımız resmî jurnallerin söylediğini yazıyorum; Kişmişof da öyle yapıyorsa, kendileri hakkındaki haberi doğru, bizim için yazdığının yanlış olması icap eder.

Yaralılar, ordunun nakil vasıtalarının en serî ve en rahatçası olan semerli beygirlerle ve kağnı denilen öküz arabalarıyla, otuz otuzbeş kilometre uzakta bulunan Kars'a nakl ediliyorlardı. Muntazam şose yollar olmadığından çakırlı çukurlu, taşlı dereli yollarda yürüyen öküz arabasıyla yaralı nakl etmek ne demektir? Bunun dehşetini ve fecaatini bilmek için ya yaralı olup o arabalarda yatmalı veya vazifeli olarak o arabalarla birlikte gitmelidir. Arabanın sarsıntısı yüzünden veya yolda yarasına bakılıp da ilk tedâvisi yapılamadığı için vefat edenlerin miktarını kimse tayin edemediği için, fakir de buraya kayt edemedim.

Bir de hastahânelerin ve tabiplerin hâlini düşünelim. Zâten tabip ve cerrahlarımız kâfi miktarda değildi. Hastahânelerde, ve şurada burada hastahâne edinilen yerlerde başka hastalıklardan yatanlar bir yana, beş altı bin yaralı nefer bulunuyordu. Hattâ sonradan anlaşıldı ki, yaralı olarak hastahânede yatmakta olan bir binbaşının yarası sırf değiştirilmediği için ölümüne sebep olmuş; bu hal vefâtından sonra üzerinden elbisesi çıkarılırken anlaşılmıştır. Artık bir hastahânede her surette sözünü dinletmeye muktedir olan bir binbaşı bu şekilde kaybedilirse, ufak tefek zâbitan ve neferat için neler olmuştur, orayı hiç hesâba katmamalı ve sormamalı! Gerçi baştabip mes'ul tutuldu, bilmem ne oldu, ama sertabip ne yapsın ve diğer tabipler nasıl işe yetişsin! Sayıları az, malzemeleri kötü... Zaman oluyor ki uyku yüzü görmüyorlardı. Döndü dolaştı, işin ucu yine parasızlığa dayandı. Para, para! Harp para ile oluyor, başka şeyle ve lâf ile değil...

Kahraman şehit Habib Bey vak'ası

Yaralıların hâli yazılırken, Kaymakam Habip Bey ve şehâdeti aklıma geldi. Ahlâka taallûk eden bir vak'a olduğundan bir nebzesini buraya kayd ettim:

Yahniler muhârebesi dediğimiz ve yazmakta bulunduğumuz üç gün muhârebesinden evvelki bir savaşta, Muhtar Paşa hazretleri harp hattını gözden geçirirken ak sakallı bir binbaşıyı fevkalâde çalışıp gayret eder ve kahramanlık gösterir halde görür. Birkaç gün sonra bir kaymakam nasbı lâzım gelir; livâ ve ferik-

lere, bir ak sakallı binbaşı gördüğünü, onun kim olduğunu sorar. Öyle birkaç tane ak sakallı binbaşı bulunduğu anlaşılır. Nihayet aranır, Muhtar Paşa'nın gördüğü binbaşının, beşinci ordunun Halep redif taburu binbaşısı Habip Efendi olduğu anlaşılır.

Habip Efendi'nin kaymakam olacağını haber alan ve bulunduğu alayın kaymakamı olan Şamlı Mehmet Ali Bey, Muhtar Paşa'ya gelerek, bu binbaşının vazife bilmez, tenbel, câhil, ahlâksız bir adam olduğundan bahsederek, terfî-i rütbeye lâyık olmadığını söyler. Muhtar Paşa ise, o binbaşının gayret ve fedâkârlığını bizzat gördüğünü, aleyhinde konuşan Kaymakam Bey'in ise hiç bir harpte gözüne ilişmediğini beyân ederek, Kaymakam'ı tekdir edip huzûrundan çıkarır. Habip Efendi de Habip Bey olur gider.

Meğer genç Kaymakam Bey, fevkalâde ahlâksız ve kibirli bir adam imiş. Bizim Habip Efendi ise kocamış bir kurt değil, savaşçı bir aslan olduğundan, Kaymakam Bey'in kendisinden beklediği hulûslu sözleri ve kandilli temennâları ve bizde yersiz olarak edepten sayılan dalkavukça hareketleri beceremezmiş. Kaymakam Bey'in câhilcesine çalımlı hâllerine karşı da «İş geçit başında belli olur» diye bıyık altından gülermiş. İşte efendim Habip Bey'in görülen kötü ahlâkının hülâsası budur... Bakındı ahlâksızlığın derecesine ki, sırf kendi keyfine hizmet etmiyor diye, Habip Bey'in iyi tarafları görülmiyerek, biçâre ihtiyar kötü hallerle itham olunmuştur. İşte bizde nice nice iyi ve ehil kimseler, bir şahsî garaz uğruna harcanıp gitmiştir.

Her şeyde olması lâzım geldiği gibi rütbe terfii

hususunda da bir kaidenin hâkim olması lâzımdır. Bu olmadığı için zâbit yetişemiyor ve yetişmiyor.

Habip Bey'in kaymakam nasbından birkaç gün sonra Yahniler muhârebesi vuku buldu. Bu savaşta, Alacadağ'a çıkmış olan düşmana taarruz eden askerin içinde Habip Bey de vardı. At üstünde ve kılıç elinde, askere kahramanca kumanda etmekte iken, göğsüne isâbet eden bir kurşunun tesiriyle, bu bahtiyar ihtiyar âzim-i gülşenserây-ı illiyyîn olmuştur. Ondan sonra da «İşte gördünüz mü, iddiâsını nasıl ispat etti ve mertliğini ne yolda isbat etti!» diye «doğruluk hâkimi» hakikat nidâsı ile, Habip Bey'in aleyhinde şahsî garazı ile lâf eden Mehmet Ali Bey'in yüzüne tükürmüştür. Lâkin harp bitti, müsâlâha oldu, alay ve taburları yerli yerine çekildi. Mehmet Ali Bey'in burnu bile kanamadı ve hiç bir fenâlık erişmedi. «Sıdk ile kaçan merdânın arkasından bedduâ bile yetişmez!» darbımeseli birkaç yüz sene evvelki yeniçerilerden kalma meşhur bir söz olmalı.

«Pür-âteşim açtırma sakın ağzımı zinhâr
«Zâlim beni söyletme derûnumda neler var!»

Diyelim de sükûta varalım.

Düşmanın yeni takviyeleri

Üç gün devam eden bu muhârebe pek şanlıdır. Osmanlıların nâmusunu hakikaten yüceltecek bir kahramanlıkla yapılmıştır. Dehşetini hasmımızın tarihleri yazacağı gibi ehemmiyetini dahi diğer tarihlerin öve-

rek yâd edecekleri muhakkaktır. Çünkü hem istihkâm, hem meydan muhârebesidir. Hem hücum ettik, hem hücum olunduk. O kadar mühim ve değerli harekât ve sevkiyat yapıldı ki, mekteplerde harp fenni ve târihi okutacak olan dostlarımıza misal olarak gösterilmek üzere her biri birer hediyedir; ve inşaallah harp içinde bulunan asker arkadaşlarımızdan tafsilâtını yazanlar olacağından, ileride görürüz de memnun oluruz.

Eylûl'ün yirmi üçüncü günü nakil vâsıtalarımız Kars'a gönderilerek kâfi miktarda erzak getirildi. Askerimiz istirahat ettirildi. Muhârebede tutulmuş olan beş on esirin istintakından ve düşman ölülerinden alınan şapkaların cins ve numaralarından anlaşıldı ki, Moskova Granadya fırkası ile ismini unuttuğum yeni bir fırka daha gelip Rus ordusuna katılmış olduğu gibi, Batum'dan ve Bayezid'den de birçok kuvvet alınmış ve onun üzerine kat'î ve neticeli işler görmeye azm etmişlerdir. Zira Yahniler muhârebesi başlamazdan evvel, ikamet ettiği müstahkem ordugâhtan çıkan düşmanın bir kısmı el'ân meydanlarda geziniyor, diğer kısmı ise Kars ile bizim bağlantımızı temin eden Yahni tepesine karşı Kabaktepe'yi merkez edinerek istihkâmımsı şeyler yapıp duruyordu. Bizim ise askerî kuvvetimizde hayli kayıplar olduğu gibi, en cesur, en güzîde ve değerli zâbitânımızdan kayp ettiğimiz zevâtın tesiri, nefer kaybından daha elîm bir şekilde kendini hissettiriyordu... Şu halde, müdâfaası güççe olan düz ovadan çıkılmak ve üzerine zor taarruz edilir bir noktayı topluca olarak ordugâh edinmek icap eyledi.

Ordunun Alacadağ'a çekilmesi

Bu vaziyet üzerine, Eylûl'ün yirmibeşinci gecesi (*) umum ordunun Gedikler muhârebesinin vukuundan evvelki mevkii olan Alacadağ'ın eteklerine çıkması ve her alay ve taburun gündüzden gösterilen yerlere yerleşmeleri emri verildi. Bu hareket gündüz icrâ olunamadı; zira düşman pek yakın olduğundan, askerimiz dağa yukarı ric'at ederken arkamıza takılabileceği düşünüldü. Nakil hâlinde bulunan askerin karışıklığı zarûrî olacağından bir tehlikeye uğranılmak ihtimali vardı... Gece herkes yerli yerine çıktı. Yalnız ordunun idâre ambarı edindiği Gorhana köyündeki levâzımâtın nakli zarûrî olarak gündüze kaldı. Zirâ mekkâre hayvanlarımız geceleyin, silâhendâz askerimizin çadırlarını vesâir mühim ve zarûrî levâzımatını nakl ile meşgul idi. Gündüz olunca hayvanlarımız da idâre merkezindeki ihtiyat cephâne, zahire, mühimmat ve levâzımâtı taşımaya başladılar.

Lâkin düşmanın o gün mutlaka taarruz ederek eşyâmızı oradan nakl ettirmemek isteyeceği ihtimâli akşamdan düşünülmüş olduğundan, Mirlivâ Şevket Paşa, livâsıyla beraber idârenin muhâfazasına bırakılmıştı. Gündüz olup da, eşyanın nakl edilmekte oldu-

---

(*) Bu gece Ramazan bayramının gecesi idi. Ertesi gün bayramdır. Bizim orada Ramazan ve Bayram bildiğimiz yok ya! Bize göre her gün bir, fakat o gün, gâzilerimizin memleketlerindeki dost, ahbap ve akrabaları bayram merâsimini ifâ ettikleri sırada, asker kardaşlarımız da cihad farîzasını icrâ ediyorlardı.

ğunu ve umum ordu mevkiimizin değiştiğini gören düşmanın, karışıklıktan istifâde etmek için büyük bir kuvvet ve altmış top ile ilerlemekte olduğu görüldü. Düşman, Şevket Paşa livâsının birkaç katı idi. Mustafa Câvit Paşa livâsı, Hasan Kâzım Paşa kumandasına verilerek, Şevket Paşa'nın soluna çıkarıldı. Sonra da birkaç taburla Ferik Hacı Râşit Paşa gönderildi. Yük hayvanlarımız mevcut eşyâyı nakl ededursunlar, düşman da bir taraftan toplarını sağmaya başladı, bizimkiler de mukabele ettiler.

Geriye çekilirken vuku bulan bir muhârebe

O gün dört beş saat top muhârebesi oldu. Tâ akşama dört saat kala, düşman piyâdesi de hücûma kalktı, tüfek ateşi başladı. Bizim avcılar bulundukları taşlığa pek güzel yerleşerek düşmanın hücum dalgalarını kırıyorlardı. Yalnız böyle taşlık yerde düşman güllesi de çok tesirli oluyor, çünkü taşlık yere düşen güllenin parçaladığı sayısız taş parçalarının her biri, bir gülle tesiri yapıyordu. Piyâdelerimizin üzerine hücûmunu sıklaştıran düşman hiç ara vermeksizin ateşe devam ederek kıyâmetler koparmakta, bizim aslanlar ise hiç fütursuz işlerine devam etmekte idiler. Avcılarımız da devamlı olarak imdat kuvvetleri ile takviye olunuyordu.

Güneş battı. İdârenin nakliyatı ise, onlar harp ile meşgul iken gülle ve kurşunlara bakılmaksızın erkence bitirildi. Gerçi düşman mermileri birçok hayvanımızı helâk etti ise de, işimiz tamamen görüldü. Gurub-

dan sonra dahi dostumuz işine ve ateşine devam ediyordu. Bir saat sonra ateşi kesti, bizimkiler de sükûta vardılar. Yaralılarımızın icâbına bakıldı; dörtyüz yetmiş bu kadar zâyiatımız olmuş, düşmanın da bin kadar zâyiâtı olacağı tahmin kılınmıştır. Zira açıktan hücum ettiği için vaziyet bunu gösteriyordu.

Gürcü Hacı Süleyman Bey'in hasreti

Bu savaşta da bir hayli zâbit kayb ettiğimiz gibi, Şevket Paşa livâsının yüz suyu olan Kaymakam Gürcü Hacı Süleyman Bey'i kayb ettik. Bu azizin göbeğinden bir kurşun geçerek, kitab-ı hayâtının hâtimesini çekmiştir, Cenab-ı Hak garîk-i bahr-i rahmet eylesin. Kurt İsmail Paşa hazretleri kumandasında ve harbin başlangıcında yapılmış olan Horum muhârebesinde ve diğer savaşlarda fevkalâde şecâat göstermişti. Hacı Süleyman Bey'in bulunduğu taraftan acaba ne netice alınır, diye hiç merak edilmezdi. Sözüne sâhip, işini bilir, aklı başında, az okur, yazması yok, kahraman ve gerçekten işbilir bir zat idi.

Şehâdetinden bir gün önce, bir iş için fakirin çadırına gelmişti. Öteden beriden konuşulurken dedi ki :

«— Bundan iki yıl önce Erzurum'da evlendim, binbaşı idim. Gerdeğe girdiğimizin ertesi günü taburumuz Sırp cephesine nakl edildi. Hemen o gün Dersaadet'e doğru yola çıktık. Haremimi de memleketim olan Livana'ya gönderdim. Sırbiye muhârebeleri bitti, Moskof muhârebesi çıktı, şimdi de bununla meşgûlüz.

Sağ kalırsam, muhârebeden sonra birkaç ay izin alıp, gidip memleketimde rahat edeceğim.»

Sözlerinden, hareminin eli eline değmemiş olduğu da anlaşılmıştı... *Ah insan! İçinde bulunduğu ân ve* saatin ötesinde neler olduğunu bilmeyen ve başına neler geleceğinden haberi olmayan âciz ve gâfil insan!

O gece asker yerli yerine alındı. Sabahleyin düşmandan bir hareket görülmedi ise de harp hattımızın her cihetinin iyice tahkîmi iktizâ etti. Çünkü ordumuz her gün ve her bakımdan zayıflıyordu. Muhtelif *kıtaların bulunduğu yerler tahkim edilirken, Yahniler* muhârebesi günü elde edilen Evliyâ tepesine konulan üç tabur ve üç topun kumandasına Kaymakam Ali Haydar Bey memur edildi. Ayrıca Harput redif miralayı Ali Şevki Bey de üzerlerine konularak, Muhtar Paşa tarafından, Ali Haydar Bey ile müzâkere ederek iş tutması tenbih olunmuştu.

Oturmakla rütbe kazanılmaz

Bakındı kaderin hükmüne! Bu Miralay Bey, Kars'ta ambarların idâresine memur idi, yâni idâre memuruydu. Kars'tan Muhtar Paşa hazretlerine bir mektup yazarak, kıdeminden bahsetmiş ve rütbesinin terfiini istidâ etmiş... Kumandan Paşa da : *«Kars'ta oturmak-*la rütbe kazanılmaz; ordugâha gelip muhârebede ehliyetini göstermeli de, sonra rütbe almalı.» cevabını verir. Onun üzerine Ali Şevki Bey de ordugâha gelir, Evliyâ tepesine memur edilen askerin kumandasına ve Ali Haydar Bey'in yanına gönderilir. Çünkü bu Ali

Haydar Bey fevkalâde cesur ve şecî' bir askerdir. Bütün muhârebelerde tecrübe olunduğu gibi Yahniler muhârebesi günü, rûhâniyet-i Hazret-i Peygamber'i kendisinden hoşnut edecek derecede yararlıklar gösterdi, ve bunun üzerine de o gün mükâfaten kaymakam oldu idi.

Miralay Ali Şevki Bey ise, tecrübe olunmamış, yâni henüz kesilmemiş bir karpuz olduğundan herhalde öyle bir mühim mevkide tecrübesine kalkışmak câiz olamazdı. Onun için, kaymakam ile müzâkere ederek iş tutması emr olunarak Evliyâ tepesinin muhâfazasına memur kılındı.

Burada, okuyanların : «Bir miralay, nasıl tecrübe olunmamış bir karpuz olabilir?» diye hayret etmeleri ihtimâli hatırıma geldi. Ama yukarıdan aşağıya yazılırken bazan kalemin sadedden çıkıp gezindiği yerler dikkatlice mütâlaa olunursa, şaşmaya hiç yer kalmaz; işte orası öyledir vesselâm!?

Ordunun vaziyeti değişti, şimdiki durumu bir daha târif edelim :

Sağ cenâhımız Nahırcı tepesinde, merkezimiz Alacadağ'ın orta yerinde ve yine ortanın bir kısmı Evliyâ tepesinde ve sol cenâhımız da Kaptan'ın kumanda ettiği Yahni tepesindedir. Ordugâhça lüzumlu tahkimat yapılmış ve arâzinin iktizâsına göre kuvvetlerimiz yerleştirilmiştir. Bu sırada düşman, ordusunu bizim evvelce kendisinden alıp da bu defa terk ettiğimiz Kızıltepe'nin sağına ve soluna doğru uzatmış ve tepeyi de şiddetli top ateşine tutmuş idi.

Düşmanın ordugâhımızı geceli gündüzlü topa tutması

Bulunduğumuz yerin ilerisinde yalçın kayadan kesme bir kuru dere vardı. Bir gün ileri karakollarımız, bunun ötesinde pek az miktarda düşman askerinin gezinmekte olduğunu haber verdiler. Dürbünlerle bakıldı, bunların orada toprağı kazmakla filân uğraştıkları görüldü.

Meğer düşman, bizi döğmek üzere getirdiği büyük çaplı istihkâm toplarını oracığa gömer imiş. Ertesi gün o noktadan, gâyet heybetli bir sadâ ile bir top patladı. Güllesi üzerimizden aştı gitti! Bu hal, düşmanın — askerî tâbirince — bizi bombardıman edeceğine delâlet ediyordu. Onun top gömdüğü yer tahrip edilerek, oralarda barındırılmamak üzere, top gömdüğü yeri gören ve çadırlarımızın önünde bulunan bir tepeciğe iki batarya top konarak, düşman topunun üzerine gülle yağdırmaları emr olundu. Toplarımız birden ateş ettiler, hayli müddet gülle attılar. O esnâda düşman topları sükût ederek hiç cevap vermiyorlardı. O mevkiin toplarıyla beraber zîr ü zeber edildiği zannedildi. Artık bizim toplar da ateşi kesti.

Aradan çeyrek saat geçmeden bir top, arkasından bir daha, bir daha sağdığı görülünce bizim topların, onun toplarının gömüldüğü yere hiç bir hasar veremediği anlaşıldı. Düşman toplarının dumanının çıktığı yere nişan alınarak tekrar ateşe başlanıldı. Çünkü orada, düşmanın topları nerede kaldı; bir neferi bile gözükmüyor mecbûren dumanın çıktığı yer hedef alınıyordu.

Bizim topların hepsinin birden o noktaya yağdırmakta olduğu güllelerden, artık oralarda barınmanın mümkün olamıyacağı, hedef noktasının nadas edilmiş tarla haline girmesinden tahmin edilerek ateş kestirildi. Ama bizimkilerin ateşi kesmesinden sonra düşman bir top daha patlatmasın mı! Artık bizim toplarımızın onun topuna ve topçusuna zarar vermemiş olduğu iyice anlaşıldı. Ondan sonra da bizden artık top atılmaması emr olundu. Zira bizim gülleler beygir sırtında, Trabzon'dan bize ancak bir ayda varabiliyor. Öyle aziz ve kıymetli şeyin faydasız yere isrâfında mânâ yoktur.

Düşman bundan sonra kazanmaya başladı

Düşman her çeyrek saatte bir gülle, bize, yâni kumandan çadırının bulunduğu merkeze, bir gülle de Evliyâ tepesine göndermeye başladı. Gündüzden topun derecesini ve hedefini yoluna koyduğu için geceleri de susmadı. Gerçi hasarı pek az idi, yirmidört saatte ancak yedi sekiz kişi ile birkaç mekkâre hayvanına zarar verebiliyordu; ama mânevî zararı, maddî zararı ile kıyas edilemiyecek kadar pek fazla idi. Çünkü gece gündüz düşman güllesine hedef olmak, askerin uykusuna ve rahatına dokunduktan başka kalblerinde de bir vehim uyandırıyordu. İşte düşman bundan sonra kazanmaya başladı.

Hele o sırada fakirin kalbi, çeşit çeşit vehimlerin konup göçtüğü bir evham kervansarayına dönmüştü. Hiç bir dakika o münâsebetsiz misafirlerden kurtulamadı. Üstümüzden gülle geçerken başımı kopara-

cak vehmine kapıldığımdan, hiç faydası olmadığını bile bile sakınır, yerlere yatar, kalkardım. Hele geceleri eğer uyanıksam ve güllenin gelmekte olduğunu o müthiş ve sevimsiz sesinden anlarsam, sanki faydası varmış gibi, üzerime örtündüğüm şeyi başıma çekerdim.

Gülleler yanımızdaki telgraf çadırını vurdu, makineyi filânı parça parça etti. Kumandan hazretlerinin yâverlerinin çadırının tepesini götürdü. Elhâsıl orduda kalb huzursuzluğundan şikâyet etmedik kimse kalmadı.

Zâbitanımızdan bâzılarının korku derecesine bir misâl

Çadırı, fakirin çadırı yanında olan erkânıharp kaymakamı Hasan Basri Bey, mühim bir husus için beni çadırına dâvet etti, gittim. Çadırının içinde, karyolasının içinde oturuyordu; ama benzinde kan yok, dudakları bembeyaz olmuş... Yanına oturdum. Hoşbeşten sonra, kulağıma eğilerek, mahremâne dedi ki :

«— Ben korkuyorum. İki gecedir uyku yüzü görmedim. Hal böyle devam ederse çıldıracağım. Bir iyilik edip, erkânıharp reisi Hasan Kâzım Paşa'dan bana izin alırsanız, Erzurum'a veya İstanbul'a gider, kıyâmete kadar size duâcı olurum.»

Sırf korkuyu ileri sürerek, yâni korkuyu bir hastalık sayarak ruhsat istemenin câiz olamıyacağını ve herhalde başka bir sebep gösterilmesi lüzûmunu söyledim. Ayrıca da bu sözün istikbalde yükselmesine mâni olacağını ilâve edince, gâyet ciddî bir tavırla:

«— Ben istikbalden, yükselmekten ve hattâ şimdi taşıdığım rütbeden bile vaz geçtim, bana yalnız hayâtım lâzım. Tek hayatta olayım, bir kuru ekmek parçasıyla geçineyim, râzıyım.»

Cevâbını verdi.

Bunun üzerine, bakalım makalım, sözüyle yanından ayrılmak üzere iken, bir düşman güllesinin daha gelmekte olduğunu duydum. Baktım, mîr-i muhterem hazretleri yanımdan kayboldu. Acaba ne oldu, nereye gitti, diye etrafta aranırken; karyolanın ayakucundan başını çıkarmış, bana bakıyor olduğunu gördüm. Gülle az önce, bulunduğumuz çadırın yüz adım kadar açığına düşmüş ve patlamıştı.

Her ne ise Kaymakam Bey olduğu yerden çıktı; yanıma gelip oturdu.

«— İşte her vakit hâlim böyledir, usandım efendim, aman...»

Diyerek yine ricâsını tekrarladı.

Meğer mîrimiz karyolanın ayak tarafında bir çukur kazdırmış. Gece gündüz, güllenin o dehşetli sesini işitince, kendisini o çukura atarmış.

Bu hâli görünce, benden daha korkak birinin de dünyada bulunduğunu anlayıp, hâlime şükrettim.

«Kalpazanın hiçbir şeyi yoktur»

Akşam üstü Hasan Kâzım Paşa'yı gördüm; bu adamın vücutça rahatsız olduğunu filân söyleyip, izin verilmesini temenni eylediğimde:

«— Kalpazanın hiç bir şeyi yoktur. Sırf gülleden kaçıyor. İbâdullahı burada ateş içinde bırakıp da sa-

vuşmak hamiyetsizliğini ihtiyar edecek, ben ona izin verilmesine sebep olamam, varsın gebersin!»

Cevabını verdi.

Her ne kadar ricamı tekrar eyledimse de Hasan Kâzım Paşa'dan kabul eseri görmedim.

İşte efendim hal böyledir. Birkaç sene sonra bu zâtı İstanbul'da gördüm. Miralay olmuştu ve tavr ü hareketiyle fâtih-i âlem olduğunu göstermekte idi. Mensup olduğu askerlik dâiresindeki arkadaşlarına:

«— Ben harpte şöyle tedbir ettim, şöyle tertibat alınmasını ihtar eyledim. Dinleyen olmadı da ordunun başına o kazâ geldi. Yoksa bana kalsaydı, iş başka olacaktı...»

Diye kendini övüp durur, herkesi bîzâr edermiş.

Canım, bu ne kadar insafsızlık, ne derece yalancılık! İnsan bu kadar yalanı bilerek söyleyemez, yoku var gösteremez. Bu gibi adamların dimağlarına gizli bir hastalık ârız oluyor olmalı. Bunlar, dünyayı ve kendi hareketlerini olduğundan başka görüyor ne gördüklerine de hakikat sanıp aldanıyorlar, herhalde. Yoksa böyle olmasa, bu gibi sahtekârlıklardan utanılması icap ederdi; utanılan şey de tabiî halkın yüzüne karşı ilân edilmezdi.

Bu zât-ı şerif, şimdi de, yâni 1306 senesinde de mirlivâ bulunuyor. Allah etmesin yarın bir harp zuhûr edecek olsa, ya bir kolordunun erkânıharbiyesi reisliğine veyahut müstakillen bir kol kumandanlığına tâyin olunacaktır... Sonra da o kolun başına ne müthiş ka-

zâlar gelecek, orasını Allah'tan başka kimse bilemez.

Zâbitânın terfi etmelerine dâir bir mütâlaa

Acaba bu adamı niçin terfi ettirdiler ve niçin bir kumandanlığa tâyin ettiler? Kabahat onun mercii olan Serasker'de midir? Hayır, Serasker'de niçin kabahat olsun! Zira Seraeker'in o zâtın bir harp yerinde ne yaptığından ve nasıl korkaklık ettiğinden haberi yok ki!... Serasker hazretleri onun çenesine, tahsiline, zekâsına baktı; arkadaşları içinde de kıdemlice gördü, terfi etmeye hakkı olduğunu takdir etti, yaptırdı.

Öyleyse, bunun hâlini niçin mensup olduğu dâireye vaktiyle haber vermedi, diye, henüz sâhibini bulamadığımız kabahati harp mevkiinde bulunan büyük kumandana nisbet edelim.

Ama kumandan da kabahati kabul etmez, der ki:

«— Bana kimse «Yâhu siz muhârebede birçok ümerâ ve zâbitan istihdâm ettiniz. Bunların aliyyülâlâ, âlâ, orta, kötü ve kötüden fenâsını ayırarak bir defterini bize veriniz de, ilerde ona göre muâmele edelim; o defterde yazılı olan adamları iktizâ ettikçe büyütelim» demedi. Ayrıca, ben öyle bir defter vermiş olsam dahi, devrin mugâlatacıları bin türlü vesile ile o deftere noksan bulurlar. Kimi «Kumandanın bana garazı vardır; kendisi şöyledir, böyledir. Yoksa dünyada benden daha işbilir, daha dirâyetli bir adam yoktu» der. Sonra da kumandanın şahsen düşmanı olarak ırz ve namusunu lekelemeye vesileler arar, durur. Düşmanının çoğalmasını ve rahatını kaybetmeyi aklı

başında hangi insan kabul eder ki, kumandan etsin. Kimi de başka başka kitaplar yazıp kendini temize çıkarmaya kalkışır. Çünkü bu âlemde hiç kimse hakkına râzı değildir.»

Şu halde kabahat, ne terfi edende, ne ettirende, ne de kumandandadır. Kabahat usüldedir. Devletçe bir güzel usül ve adâletli bir yol konulursa, iş düzelir. Bütün bütün düzelir demem; ama oldukça hak ve adalete, liyâkat ve istihkaka göre muâmele olunur... Bu usül nasıl konacaktır; kim vaz'eder; sonra tatbikatına kimler nezâret eyler? Bu husus bizim sergüzeştnâmenin vazifesi dışında kaldığı için ona dâir bir şey diyemem.

O sırada fakirin refiklerimden, yâni vazife ve kalem çadırı arkadaşlarımdan Kiğılı, bir Hâfız Ahmet Efendi var idi. Elinden geldiği kadar vazifesini îfâya çalışırdı. Rus güllelerine hedef olmaya başladığımız günden itibaren, yemekten içmekten ve arkadaşlarıyla gülüp söylemekten kesildi. Hasta gibi bir hâle geldi. Nihayet fakire sırrını açarak, bu hâlde bir müddet daha kalacak olursa asap bozukluğu ve buhran içinde öleceğini; kaybolmakta olan bir hayatın kurtarılmasını ve ömrünün sonuna kadar minnettar kalacağını söyleyerek fevkalâde sızlandı... Muhtar Paşa'ya, arkadaşlarımızdan filân, hastadır falan diyerek izin aldım. Yanına bir süvâri kattık, selâmetle gitti... Korkunun bu derecesinden daha hafiflerini, daha da azını ve derece derece, hiç korkmayanlara kadar pek çok zevat gördüm.

Tecrübeye dayanan bâzı düşünceler

Bulunduğumuz merkezde dâimâ konuşup görüştüğüm ve kendileriyle teklifsiz olduğum yirmi kişi varsa, işte bunlardan ikisi korkunun son derekesine düşmüşlerdendir. Demek ki ordugâhımızda mevcut olan askerin yüzde onu, belki de yirmisi, bu hâle düşmüşlerdi. Ama derdine derman bulamıyacağından emin olduğu için sesini çıkarmıyordu; fakat nasıl olursa olsun, şu güllenin insan tabiatine verdiği dehşetten bir an evvel kurtulmayı da kalben temenni ediyordu.

Hattâ vehmine mağlûp olanlardan ve bir teselli çâresi bulamıyanlardan, firar edenlerimiz de çoğaldı. İş böyle giderse hâl vahim olacağından, neferlerden tutulan bâzı firârîler taburların önünde kurşuna dizdirilerek herkese ibret gösterildi, bu sûretle kaçmaların önü alındı. Ama bu tedbir ve ilâç maddî olup, mânevî iç hastalığına müptelâ olanlara tesiri yoktu, nitekim bu ileride görülecektir. Askerin azmini ve sebâtını sarsan sebeplerin birisi de yerimizi terk ederek Alacadağ'a çekilmekliğimizdir, diyebilirim.

Gerçi daha sağlam bir mevkide, daha ziyâde topluca bulunmak ve mevkiin yiğitliğinden de istifâde etmek niyetiyle geriye çekilindi, ama adı ric'at değil mi; vardı, askerin kalbine dokundu, gitti!

Öteden beri biline gelmekte ise de, fakir de bizzat tecrübe eyledim ki, bizim askerin mizâcına ric'at meselesi kat'iyyen elvermiyor. Meselâ ric'atten evvel yüz derece kuvvet ve metâneti hâiz olan kalblerin, sebatları derhal sıfıra iniyor. Ama bu halden hiç müte-

essir olmayanlar da var; fakat olanlar daha çok. Esas **olan da bu çokluktur tabiî...**

Ric'atten değil ama, gülleden ben de müteessir oldum. İhtimal ki ric'atten de dehşete düşebilirdim. Ama ric'atin sebebini bilip, muhâkeme edebildiğim ve lüzumunu zihnimde isbat eylediğim için böyle bir şey hissetmedim, amma güllede bunun aksi oldu. Günlerle ve gecelerle ordugâhımıza atılan güllelerin, üç beş kişi ile beş on hayvandan başkasına zararı olmadığını âlemle beraber ben de gördüğüm ve muhârebelerde kurşunun verdiği zararın yanında güllenin hiç hükmünde kaldığını bildiğim halde, onun öyle dehşetli dehşetli gelişinden ve yere düşüp de patlayışından pek garip ve müthiş bir tesir husûle geliyordu. Onun için ne vakit üzerimizden bir gülle geçse yere kapanmadan duramadığımı, yukarıda söylemiştim.

Hattâ bir gün sabah namazı vaktinde, Muhtar Paşa hazretleri çadırında bana bir müsvedde târif ederken, düşmanın yine bir güllesi geldiydi. Gülle geçerken Paşa sözünü kesmiyerek birdüzüye devam ettiği için, fakir de onun yanında yere yatmaktan utanarak, yalnız olduğum yerde vücudumu ve dişlerimi kısıp sıkmakla yetindim, ürktüğümü sakladım.

Korkaklık da cesaret de mizaçla ilgili tabiî bir şey ise de, demek ki, karşıdakinin hâli de insana tesir ediyor. Metânet-i kalbe mâlik bir arkadaşa nâil olan adam, hiç olmazsa ondan utanarak cebânetini izhar edemiyor. Askerin gülleden sakınmasının ve o sırada yerlere yatmasının askerlik âleminde ayıp sayılması, büyük bir hikmet eseri olarak düşünülmüş. Muhakkak

ki asker birbirini ayıplamalıdır. Zira birbirine bakarak, umûmuna birden korkaklık geleceğinden hiç şüphe yoktur. Her ne ise, insan birbirinden bozulup düzeliyor vesselâm...

ONSEKİZİNCİ KISIM

★ KAPTAN MEHMET PAŞA'NIN YİĞİTLİĞİ

★ BÜYÜK YAHNİ TEPESİ SAVAŞI

★ UMUM ORDUMUZUN RİC'ATİ

★ BOZULAN TABURLAR

★ ALACADAĞ EVLİYA TEPESİNDEKİ CEHENNEM

★ BOZGUNUN BAŞLANGICI

Savaş sırasında, teşvik edici, cesâret verici sözlerin pek büyük işler gördüğüne şâhit olundu. Yahni tepesinin müdâfaasında bulunan Kaptan Mehmet Paşa, kendi başına bir büyük işin uhdesinden gelecek, mürşitsiz ve rehbersiz yola gidecek, büyük zekâlardan değil ise de, gayet tesirli söz söyler bir zât idi. Askeriyle yerine göre lâtifeleşir, kendisini neferlere sevdirirdi. Yahni tepesinde vuku bulan muhârebe günü, sıkıştıkları bir sırada, gâyet gür ve kalın olan sesiyle:

«— Asker! Ben görüyorum. Peygamberimiz Efendimiz, Hazret-i Ali ve diğer ashâb-ı kirâm hep birden gelmişler, bize bakıyorlar; muvaffakiyetimiz için duâ ediyorlar. İşte biri sağımda ötekiler de solumdadır. Bu gözlerim görüyor; ne duruyorsunuz!»

Diyerek, ayaklarını yere vurur ve sert, kuvvetli tavırlarla :

«— Daha bizim neden korkumuz olabilir, sebat, gayret!»

Diye haykırırmış.

Bu hâlin askere o derece tesiri olmuş ki, âdetâ cümlesine yeniden can gelmiş, binlerle imdat almışlar gibi fevkalâde bir şekilde gayretlenmişler imiş.

«Ve eyyedehu bicünûdin lem terevhâ» (95) âyetinin mânâsı ve sırrı, bakındı, bakındı ki, nerelerden baş gösteriyor!...

Her ne ise, bu ince ve mühim bahis de sadedimizin hâricinde ise de, münâsebet geldiği için, şu fıkrayı da buracıkta nakl etmeden geçmeyeceğim :

Kaptan Mehmet Paşa ve askerleri

Aşağıda görüleceği üzere, bozgunlukların peşpeşe gelmesi üzerine ordumuzla Erzurum'a kapandığımız sırada idi ki, Kaptan'ın bunca zamandır gösterdiği fedâkârlıklarına mükâfat olmak üzere, Başkumandan Paşa, güç hâl ile üçüncü rütbeden bir nişân-i Osmânî verebilmişti.

Kaptan nişanı aldığı gibi, doğruca fakirin olduğum yere gelerek:

«— Bu nişan vesilesiyle bir oyun yapacağım, gel beraber gidelim de seyret.»

Diye elimden tuttu, askerinin bulunduğu yere kadar götürdü.

---

(95) Tevbe sûresi 40. âyetin bir kısmı olup, meâlen: «(Allah) görmediğiniz askerlerle onu desteklemişti» demektir. Âyetin tamamının meâli : «Ona (Muhammed'e) yardım etmezseniz, bilin ki, kâfirler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşına «Üzülme,Allah bizimledir» diyordu. Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, kâfirlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir. Allah aziz ve hakimdir.»

Askerin ikametgâhının merkezine indik. Emrindeki taburları silâhbaşı edip, umum askeri bir dâire şeklinde topladı. Bütün zâbitanı da o dâirenin içersinde bir halka sûretine koyup, kendisi de merkezde durdu.

Mâruf ve mâhut kalın sesiyle, zâbitâna ve askere hitâben, dedi ki :

«— Arkadaşlarım, kardaşlarım! Şu muhârebenin başından bugünkü güne kadar, altı yedi ay zarfında ettiğiniz yararlıkları, gösterdiğiniz fedâkârlıkları beğenen Padişahımız efendimiz, sizlerden râzı ve hoşnut olduğunu bildirmek üzere, Kaptan'ın livâsına yâni size bir nişan göndermiş; işte nişan elimdedir.»

Nişanı elinde tutarak yukarıya kaldırıp, her tarafa gösterircesine salladıktan sonra :

«— Pekeyi, şimdi ne yapalım? Nişan bir tane, siz çok! Bu nişanı içinizden kime verelim ki, umûmunuzun nâmına o takınsın.»

Her tarafa dönüp, cevap beklercesine bakındı. Herkes sessiz duruyordu. İçlerinden bir zâbit :

«— Siz takınız, size lâyıktır.»

Sözünü fırlatı verdi.

Kaptan, yine herkese dönüp :

«— Bakındı asker! Arkadaşlarımızın bâzısı, siz takınız diye bana teklif ediyorlar. Bende ise buna liyâkat yoktur. Her işi gören sizsiniz. Hücum eden düşmanınıza karşı aslanlar gibi sebat ve vakar ile karşı koyup, onların yüzünü geriye çeviren sizsiniz. Böyle olduğu halde ben ne cesâretle size âit olan mükâfat nişanını takabilirim, ne dersiniz? Allah'ı severseniz sıkılmayınız, doğru söyleyiniz ?»

Demesiyle, askerin umûmu birden :

«— Siz takınız, size mübârek olsun!»

Gulgulesiyle Kaptanın hitâbını karşıladılar.

«— Öyle ise, size vekâleten işte takıyorum.»

Diyen Kaptan :

«— Bismillâhirrahmanirrahîm.»

Kelâm-ı kudsiyyesi ile, nişanı boynuna taktı.

«— İşte efendim takındım; bakınız yakıştı mı?!»

Diye ve hoş bir tavırla askeri güldürerekten her tarafa dönüp gösterdi.

Mızıkaya bir selâm çaldırıp,

«— Padişahım çok yaşa!»

Gülbânkini çektirdikten sonra :

«— Öyle ise bugün yine düğünümüz var, haydindi asker, oynayınız bakalım!»

Diye, mızıkaya oyun havaları çalmasını emr etti. Kendisi de yine şevk veren, lâtifeli sözlerle askerin içinde biraz gezinip seyr ettikten sonra çekilip işine gitti.

Türkler kibirli zabitten nefret eder

Şimdi, işin hakikatine basiretle bakan ciddî bir adam ihtimal ki, bu gibi avampesendâne muâmelelerle halka kendini beğendirmeyi, şahsına yakıştırmaz, lüzumsuz bulur. Bâzısı ise böyle şeyleri yapmak lâzım diye düşünürse de, elinden gelmediği için beceremez; bu yüzden yapanlarınkini de hoş görmez olur.

Her ne olursa olsun, bizde kazanmak, askerin mizaç ve ahlâkını iyice bilmek ve tatlı kullanmakla

olur. Biz Türkler, umûmiyetle kibirli adamdan nefret ederiz. Bir Alman veya Rus zâbitinin, Alman ve Rus neferlerine ettikleri kaba, sert muâmeleleri, mâkul olmayan çalımları taklide kalkışırsak mutlaka kayb ederiz. Bizde bir kumandanda bulunacak makbul vasıflar arasında, öperken icabına göre ısırmak ve ısırırken gerekirse öpmek hasletinin de bulunması mutlaka lâzımdır. Öyle ki, zâbitin emrindekiler kendisinden hem korksun, hem de sevsin; her halde babaca muâmele etmek icap eder. Elhâsıl umum zâbitanımızın yiğit ve sert olmakla beraber, biraz da güleryüzlü, tatlı sözlü, cömert mizaçlı, mütevâzi olması ve hele arasıra avampesendâne muâmelelerle askerinin kalbini kazanacak lâubâliliklerde bulunması şarttır. Sevimli hareketlerle, beraberindekilerin kalbini kazanmaya muvaffak olamayan ciddî, müşkilpesent kumandanların, iş zamanında, mizah ile karışık tatlı muâmele ile halkı memnun eden kumandanlardan daha çok zorluklara dûçar olacaklarında şüphe etmemelidir.

Ha! Şurasını unutmayalım ki, zâbitânın iyi hitâbet kabiliyeti de olmalıdır. Tahsil sırasında bu iş için meşk etmelidirler. Vaktiyle, tesirli söz söylemeyi öğrenip, meleke hâsıl etmelidirler ki, ihtiyaç hâlinde çok çok kazançları olsun. Bizde ise bu usül de hemen yok gibidir. Ne kadar kötü bir noksanlık, ne derece münâsebetsiz bir muâmele! İnşaallah ahlâf-ı kirâmımız, bu eksiklerin cümlesini gidermeye muvaffak olurlar da şu mağrur ve haris düşmandan intikamımızı alırlar!...

Büyük Yahni tepesini zapt etmek isterken uğradığımız kayıplar

Düşman tarafından ordugâhımızın gülleye tutulmasından iki gün evvel, düşmana bir taarruzumuz daha vuku bulmuştu, ama bir muvaffakiyet hâsıl olamadı.

Küçük Yahni tepesinin karakolu hükmünde, bulunan Büyük Yahni tepesindeki taburun mahv olduğunu ve orasının düşman eline geçtiğini yazmıştık. Biz Evliyâ tepesini tuttuktan sonra, civârında olan Büyük Yahni'nin de elde edilmesi lâzım geldi. Bu tepenin üstünde düşman askeri görülmekle beraber, bunların çok mu, az mı olduğu, tepenin ortası çukurca olduğundan anlaşılamıyordu. Bu tepeye karşı bir keşif taarruzu icrâ edilerek üzerindeki kuvvet bir karakol kuvvetinden az bir şeyse, hemen kabullenip zapt edilmek; değil ise durumu anlamış olmak istendi.

Muhtar Paşa hazretleri, yâver Mustafa Bey'i Vezin köyü cihetinde bir kademe teşkil etmek üzere, birkaç taburla orada bulunan, topçu livâsı Hüseyin ve süvâri livâsı Edhem Paşalara gönderdi. Onlar bir sabahleyin hareket ettiler, süvârileriyle ve arkalarında da hassanın piyâde üçüncü alay miralayı Hasan Bey ile daha bâzı taburlar olduğu halde yürüdüler. Tepenin yarından fazlasını çıktılar. Üzerinde kimse yokmuş, diyerek yürüyüşlerini hızlandırdılar. Hemen zirveye çıkmalarına, üçyüz adım bile kalmadı, derken; sükûta varmış olan düşman tepenin üzerinden ölüm saçarcasına birdenbire şiddetli bir ateş açtı. İlk ağız-

da ikiyüzden fazla askerimiz yere serildi. Çünkü, sellemehüsselâm, pek dikkatsiz gidiyorlardı. Adeta, tepenin üstünde beş on nefer var, şimdi onları da tutacağız zannında bulunuyorlardı. İş, umulanın aksine çıkınca, kalan asker oldukları yerde çöküp kaldılar. Daha bir adım gitmeye cesaret edemiyerek yavaş yavaş ric'at ettiler. Büyük Yahni tepesi yine düşmanın elinde kaldı.

Bahsi geçen hassa üçüncü alayı, harbin ilânından birkaç ay sonra İstanbul'dan Erzurum'a gelmişti. Muhtar Paşa, onları ileride icap edecek bir mevkie sevk olunmak üzere bir müddet Erzurum'da bıraktı. Fakat sonradan bunların «Biz Erzurum'da durmayız, mutlaka mevki-i harbe gideceğiz, harp etmeye geldik, oturmaya gelmedik» sözleriyle, âdetâ ihtilâle başladığı, Erzurum'dan Muhtar Paşa hazretlerine yazılmıştı. Neferlerinden bâzıları ise, sırf savaşmak arzusuyla, Erzurum'dan firar ederek ordugâhımıza gelmişlerdi. Sonra iş icap ettirdi, bu alay Ardahan cihetine, Penek'e gönderildi... Orada nasıl korkaklık gösterdikleri ise, yukarıda yazılmıştır.

Kıçından vurulan binbaşı

Eh! Şimdi, önceleri bu derece cesur, bu kadar harbe istekli olan bir askere ne oldu ki, bu hâle geldi? Ne olacak! Miralaylarının ve daha bâzı korkak zâbitlerinin uğursuzluğuna uğradılar; kalb metâneti ve sebat gibi güzel ve köklü ahlâkları, onlardan bulaşan kötü huylar örttü, zapt etti. Hattâ ileride, sırası

geldiğinde görülecektir ki, Erzurum civârındaki Deveboynu'nda harp edilirken, bu alayın binbaşılarından Ramazan Ağa nâmında birisi bir büyük taşın arkasına gizlenmiş; o sırada Kumandan Paşa askerin ileri yürümesi emrini verdiğinden bizim Ramazan Ağa kafasını yere sokmuş, kıçını çıkarmış bir halde ve korkusundan boğanak bir sesle:

«— Asker ileri, ileri!..»

Kumandasını verirken, bir kurşun gelerek kıçından vurmuş ve orada yere sermiş... Bu vak'ayı ve kurşunların bâzan da böyle münâsebetli iş gördüğünü Muhtar Paşa'dan işitmiştim.

Eylül'ün yirminci günü Yahniler muhârebesi başladı idi. Teşrinievvel'in başlarını bulduk, hemen her gün bir vukuat ve bir harp hareketi ile vakit geçirdik. Teşrinievvel içinde, Alacadağ'ın üstünde ve çadır altında bulunmak güçleşti. Yokluktan, çıplaklıktan, havanın o havâlide mâruf olan soğukluğundan, her gün öküz arabalarıyla Kars'a epeyce hasta asker göndermeye başladık.

Bulunduğumuz dağ, ormansız, çıplak bir dağdır. Ormanlı bir yer olsa, rutubetli ve gâyet soğuk olan zamanlarda bol bol ateş yakarak, çobanların dağlarda barındıkları gibi, askeri de barındırır idik. Lâkin bizim ormanımız, Kars ormanıdır, orası da Soğanlıdağı'dır. Bu dağ ise bizim yetmişbeş kilometre, yâni onbeş saat kadar gerimizdedir. Şimdi mekkâre hayvanlarımıza ve bütün köylülere bir de orduya odun çekmek vazifesi düştü.

Düşmanın ikinci kere ordugâhımızın arkasını alması

Zihinler bu hâle dahi bir çâre aramakla meşgul olduğu sırada; Teşrinievvel'in ilk günü, düşmanın bir fırkasının arkamızdan Arpaçayı'nı yâni hududu geçmiş olduğu haber alındı. Bu haber, mevsim soğuğunun tesirinden daha soğuk bir tesir uyandırdı. İş doğru mu, tecâvüz eden düşmanın hedefi neresidir, miktarı nasıl tahmin olunabilir? Uzaktan gözüyle görüp, doğru bir haber yetiştirmek üzere keşifçiler gönderildi. Mesâfenin uzaklığı yüzünden keşfe gidenler, ancak sekiz on saat sonra dönebildiler. Getirdikleri, işin doğru olduğu ve düşman askerinin tahminen yedi sekiz taburluk bir kuvvetle Nahcivan tarafına doğru yürümekte bulunduğu haberinden ibâret idi.

Bu haberin gelmesinden sonra alınan diğer bir habere göre ise ordunun arkasında gezinmekte olan düşman askeri, yalnız bir iki alay süvâriden başka değilmiş... Eğer hal böyle ise, demek ki o süvâriler yalnız bir keşif koludur. Biz de süvârimizi onlara karşı göndererek, vazifelerini yapmaya fırsat vermeyelim. Nihayet Şeyh Şâmilzâde Mehmet Şâmil Paşa'nın kaynı, Dağıstanlı Kolağası Mehmet Bey (*) doğru bir haber getirmek üzere gönderildi. Zira bu Mehmet Bey'e, Muhtar Paşa'nın her bakımdan itimadı vardı

(*) Bu Mehmet Bey, daha sonra, Sultan Abdülhamid Hân-ı sânî hazretlerinin silâhşörlüğünde bulunarak livâlığa kadar terfi etmiştir. Şimdi dahi duyduğumuza göre Bağdat ordusunda istihdam olunmakta imiş.

Mehmet Bey'in safvet ve samimiyet nûru yüzünde parlar, fevkalâde olan yiğitliğini ise düşmanları bile söyler ve itiraf ederlerdi. Epeyce bir müddettensonra Mehmet Bey de geldi. Düşmanın Şâtıroğlu dağına doğru yürümekte olduğunu, miktarını dahi oniki tabur piyâde ve ona göre topçu ve süvâri olarak tahmin eylediğini söyledi.

Bunun üzerine zikr olunan Şâtıroğlu tepesini tutmak için Mirlivâ Mehmet Nâci Paşa, livâsıyla yâni altı taburla çıkarıldı. Onu takviye etmek üzere, mensup olduğu fırkanın bakiyesi olan altı tabur da fırkanın kumandanı bulunan Ferik Macar Ömer Paşa ile arkasından gönderildi. Şâyet bunlar muzaffer olup da düşmanı ric'ate mecbur ederlerse, arkasını almak; icap ederse de olduğu yeri müdâfaa eylemek üzere, Mirlivâ Musa Paşa dahi üç taburla Alacadağ'ın zirvesine çıkarıldı. Muhtar Paşa hazretlerinin kendisi de Ömer Paşa'nın götürdüğü taburların arkasından gitti.

Bu işler Teşrinievvel'in ikinci günü oluyor (96). Vakit ikindi oldu, gidenlerden henüz bir haber alınamadı. Fakir de işi ziyâdece merak ettiğimden, atıma bindim, arkalarından gittim. Bir hayli gittikten sonra, Muhtar Paşa hazretlerini gayet sür'atle avdet ediyor gördüm. Rengini târif edemiyecek derecede bozuk buldum. İşte bir fenâlık olduğunu hissettim. Ben de geri dönerek beraberce ordugâha geldim, güneş de gurub etti.

---

(96) 14 Ekim 1877.

Umum ordumuzun ric'at hâline girmesi

Kumandan Paşa o gece livâ ve fırka kumandanlarını toplayarak, umum ordunun ric'at etme zamanının geldiğini ve harp hattının değiştirilmesi lüzûmunu tebliğ etti. Düşmana bir şey bırakılmamak üzere, evvelâ ağırlıkların, cephâne, çadır ve erzak gibi şeylerin nakl olunmasını emr etti.

Meğer Nâci Paşa livâsıyla düşman Şâtıroğlu tepesinin eteklerinde harbe tutuşmuşlar, arkadan Ömer Paşa da yetişerek, o da işe girişmiş. Ama düşman gâlip gelmiş; bizim askerden evvel çıkarak, dağın üstünü tutmuş. Şiddetli bir ateşle bizim askeri aşağı dökmüş... En fenası, düşman kuvveti, halkın ve bizim kesifçilerin hesap ve tahminleri gibi olmayıp, yirmi taburdan fazla imiş (*) Böyle kuvvetli bir düşmana karşı, bizim oniki taburun ve altı topumuzun tutunamaması, taburlarımız için mes'ûliyeti mûcip değildir. Bir iki saat önce davranmış olsaydılar, ihtimal ki, düşmandan evvel Şâtır tepesini tutarlardı. Lâkin bu şekilde davranılmamış olmasından dolayı, yine onlar hesaba çekilemezler. İş, usülün fenâlığında ve keşfin yanlışlığındadır. Zâbitanın gözü manevralar vasıtasıyla asker karaltısının cinsini tâyine ve miktarını tahmine alışmış olsaydı, hareket de doğru bir keşfe dayanır, belki de bu kaza vukua gelmezdi.

(*) Ger Doryan adındaki Fransızca harp tarihi, o gün arkamızı alan düşmanın yirmi sekiz tabur piyâde ile yetmiş top ve yirmi sekiz bölük süvâriden ibâret olduğunu yazmıştır.

Ordumuzun ric'ati için tâyin olunan yer, yine Küçük Yahni tepesi sol cenâhımız olmak üzere Vezin köyü tepesi, Borluk ve sâir birtakım münâsip noktalardı. Bu sûretle nakliyâtımız tamamen mümkün olup yetiştirilebilecekti. Şâtıroğlu tepesini karşımıza alacak ve düşmanı ordunun arkasında bırakmış olacaktık. Ağırlıklarımız çok, bunların muhtaç olduğu mekkâre hayvanı ise yoktu! Gece bütün çadırlar yıkıldı. Beygirler yüklenip gidiyor ve Vezin köyüne dökerek, başka şeyler yüklenmek üzere dönüyorlardı. Vezin köyü olduğumuz yere iki saat kadar çeker. Gidip dönmenin dört saate muhtaç olduğu izahtan vârestedir.

O gece kafileler bir taraftan gidedursun, biz de ısınmak için, bir taşın arkasında yaktırılmış olan ateşin başında Muhtar Paşa hazretleri de beraber olmak üzere otururken, önümüze gömülmüş olan düşman topları, bir bize, bir de Evliyâ tepesine mûtad üzere güllleciklerini gönderip duruyorlardı.

Güneşin doğmasına üç saat kala ordunun mühim erzak hurçlarını alıp Kars'a gitmekliğimi ve sonra da alacağım emre göre hareket etmekliğimi Kumandan Paşa emr etti. Fakir de hurçları yüklettirdim, yanıma iki süvâri alarak ordugâhtan çıktım. Gece fevkalâde karanlık ise de gidilecek yol, ordunun ric'ati sebebiyle, gelen gidenin çokluğundan âdetâ çarşı yolu hâlini almıştı. Tam Evliyâ tepesinin altına gelince, düşman güllesinin tesiriyle bir iki defa taş yağmuruna tutulduksa da, vücutça bir zararı olmaksızın selâmetle kurtulduk. Evliyâ tepesi gâyet taşlık bir yer olduğundan düşman güllesi düşüp de patladıkça

binlerle taş parçasını etrâfa savuruyordu.

Bayezid'den gelen taburların bozulup dağılması

Sabahleyin erkence Vezin köyüne vardım. Burada, gâyet perişan halde bir asker kalabalığına rastladım. Bir taraftan da arkası gelmekte idi. «Siz kimsiniz, nereden geliyorsunuz, zâbitleriniz neredėdir?» diye sual ettim.

Bayezid ordusundan Alacadağ ordusuna, yâni bizim orduya gelirlerken, Şâtıroğlu dağının arka tarafında, hiç ummadıkları halde akşam üstü düşmana rastlayıp çarpışmışlar ve bozulup etrafa dağılmışlar. Sabaha karşı gözlerine ilişen bu köye peyderpey gelip toplanmakta imişler... Bu askeri karşılayıp getirmek üzere bizim ordudan gönderilmiş olan Kaymakam Ali Şefik Bey'i sordum. Muhârebe sırasında yaralandığını ve yarım saat evvel Kars'a götürüldüğünü söylediler.

Bu hâlin tafsilâtı da şöyledir:

Yahniler muhârebesinden sonra, bizim askerde görülen noksanlığı ikmâl etmek icap etmişti. Ayrıca düşmana devamlı olarak yeni fırkalar gelmekte, bu hal askerimiz arasında duyularak kalbleri üzülmekte idi. Bizim de imdat aldığımız gösterilerek, onların da kalbini tâmir etmek üzere Kurt İsmail Paşa hazretlerinden altı tabur istenmişti. Çünkü harpsiz filânsız, Rusya'nın bir fırkasına karşı otuz altı taburumuz orada boş yere tutulmakta; düşman ise var kuvvetini bize karşı toplamış olduğundan, ordumuz muhârebe ateşleri içinde cayır cayır yanmakta idi.

İlâve birkaç söz:

Bize altı tabur gönderilmesi telgrafını İsmail Paşa hazretlerine fakir yazmıştım. Ondan sonra, Muhtar Paşa hazretleri, muhârebe mevkiinden kendisi bizzat İsmail Paşa'ya bir telgraf yazarak onaltı tabur istemiş olduğunu söyledi. İsmail Paşa ise öyle bir telgraf almadığını, bu hâdiselerden sonra yâni Erzurum'a umûmî ric'at vuku bulduğu sırada, sorulması üzerine, beyan ediyordu. Yalnız altı taburun gönderilmesine dâir bir telgraf üzerine, bu kadar askeri yola çıkardığını söylüyordu. İşin aslı aranırsa, Bayezid ciheti, böyle bir telgraf almadık diye inkâra karar vermiş olmalılar. Her ne ise, bu gibi emirlerin tebliğ ve tebellüğünde inkâr ihtimâli de hesaba katılarak, ona göre muâmele yapılması icap ettiği de unutulmasın!

Bayezid'den gelmesi beklenen işbu altı taburun doğru yoldan bize gelmesi on beş gün alırdı. Halbuki işin o kadar vakte tahammülü yok. Bu sebeple, dağlardan, derelerden ve bilinmedik yollardan bu asker getirtilmişti. Kaymakam Ali Şefik Bey, yanına, Kağızman kazâsı ahâlisinden, işte böyle yolları bilen birisi verilerek gönderilmiş ve gelen askeri karşılayarak kumandasını almasını, selâmetle ordumuza getirmesi kendisine emr olunmuştu. Hal böyle iken dahi bu taburlar on günden önce bize vâsıl olamadılar. Arazinin bu kısmı düşmana pek müsâit olduğundan onlar, icap ederse üç gün zarfında birbirinin yardımına yetişebilecekleri, yukarıda bir münâsebetle yazılmıştı.

İşte Bayezid'in bu askeri selleme-hüsselâm gelmekte iken, bize vâsıl olacakları gün, yolda hiç ummazken düşman süvârisine rastlamışlar ve harp ederek bozulmuşlar. Tesâdüf ettikleri düşman askeri ise bizim *Alacadağ ordusunun arkasını alan* düşman askeridir, başkası değil.

Talimsiz askerin hâli

Sonradan anlaşıldığına göre bu taburlar, öncüsüz yancısız ve yan yürüyüşle yolun boyuna ip gibi uzanıp *gelirlermiş. Vakit de ikindiden sonra olduğu için,* anlaşılan yorgunluktan nâşi, yürüdükleri yan yürüyüşte dahi intizamları yokmuş. İşte bu suretle gelirken, kolun başı ansızın düşmana çatmış. Asker harp vaziyeti almaya vakit bulamıyarak koyun birikintisi gibi hareketsiz bir halde toplanıp kırılmışlar; ve şaşkınlık neticesi olarak da birdüzüye kurşun yiyip durmuşlar.

Kars'a vardıktan sonra, fakir, hastahanede Ali Şefik Bey'i görmüştüm.

Dedi ki:

«— Bu asker tâlimsiz redif sınıf-ı sâlis ve müstahfazlardan ibarettir. Süvâriye karşı kale yapılarak müdâfaa edilmek kumandasını ve tedbirini bir türlü anlatamadım ve yaptıramadım! *Nihâyet bağırarak:* «Canım asker! Yüzünüz dışarı olarak etrâfıma tortop toplanın ve durmadan ateş edin!» dedim. Bunun üzerine güç belâ ile biraz müdâfaada bulunabildim. O sırada da yaralandım. Bir de zannederim ki, askerin

önü ateşe tutulduğu gibi, uzakta ve arkada kalmış olan bâzı cevhersizler oldukları yerde saklanmışlardır.»

Elhâsıl düşmanın gelecek günler için bize karşı büyük plânları olduğundan, bu halk yığıntısını ve aceze-i ahâliyi esir etmeye bakmıyarak, gelen gecenin ve istirahat vaktinin hürmetine bunları azad eylemişler. Onlar da bu perişan halleriyle, geceden istifâde ederek hayatlarını emniyete alıp Vezin köyüne dökülmüşler.

Bu askerin ne kadarı düşman kurşunuyla vefat etti; ne kadarı yaralıdır; yaralıları neredededir? Dağlara sığınan ve gizlenen firâriler ne kadardır, onlar sonra ne oldu? Orasını Allah'tan başka kimse bilmez... O gün ve ondan sonra devam eden günlerde bizim ordu bir nefes alsaydı, belki bu taburların binbaşıları denen zevât ile bir hesap görülebilirdi, lâkin ordu için bu vakit bulunamadı. Bu iş de ara yerde kaynayıp gitti... Bu taburlar hangi memleketlerin taburları idi ve binbaşılarının isimleri nedir? Onu fakir de bilmiyorum. Umum ordu bozularak Kars'a girdikten sonra bu taburların, taburluktan çıkarılıp, efrâdının, diğer taburların noksanını ikmâl etmek için kullanılmış olduğunu hatırlıyorum.

Alacadağ muhârebesi, Evliyâ tepesinin sukuutu

Vezin köyünde bu taburların zâbitanı ve perâkende efrâdı ile konuşurken, önümüzdeki Evliyâ tepesin-

den topların muhârebeye başladığı ve tepenin üzerinde ise kıyâmetler koptuğu görüldü.

Meğer ben ordugâhtan ayrıldıktan sonra bizimkiler asker ve mekkâre hayvanları nakil işiyle meşgul iken sabah olmuş. Düşman fecirle beraber ordugâhın her tarafından hücuma başlamış, asıl taarruz hedefi olarak da Evliyâ tepesini seçmiş. Burasını ele geçirirse, arka tarafta Şâtıroğlu tepesini zapt etmiş olan fırkalarıyla el ele verecekler ve o halde de bizim orduyu ortadan ikiye böleceklermiş...

Güneş doğmadan harp başlamıştı. Bu halde, tabii olarak neticeyi merak ettiğimden Kars'a gitmedim. Vezin köyünün önünde yüksekçe bir mevkie çıkarak muhârebeyi seyr etmeye başladım. Seyr ediyordum, ama yüreğimden de kanlar gidiyordu. Zira âkıbetin dehşeti pek açık idi. Evliyâ tepesine açılan ateş o kadar şiddetlendi ki, düşmanın peşpeşe ve devamlı olarak düşen güllelerinin patlamasından nâşi tepenin üstü volkan gibi âfâka kızıllık ve harâret neşr ediyordu.

Tepenin üzerinde bulunan üç taburumuzun üç topu vardı. Yarım saat sürmedi, bizim üç topun artık sesi çıkmaz oldu. Çünkü karşılarına düşman, kırk sekiz top ta'biye etmişti. Bunların mermilerinin düştüğü yer ise kırk bin arşın murabba'ında bir satıhtan ibaretti. O kadarcık yerde top mu dayanır! Çoktan kırılıp parçalanmış olacağına şüphe yoktur... Bizim topların sesi kesildikten sonra düşman piyâdesi de tepenin üzerine hücuma başladı... Tepenin ilersinden Hacı Râşit Paşa fırkasının bulunduğu cihetten de top

dumanları gözüküyordu. Bundan, o fırkamız efrâdının da muhârebe ile meşgul olduğu anlaşılıyordu.

Evliyâ tepesinin yükünü hafifletmek ve muhâcimleri kendi üzerine çekmek için Nâmıkpaşazâde İbrâhim Bey'in kumanda ettiği piyâde livâsı, Evliyâ tepesinin solundan ileriye sevk olundu; bunlar düşmanın hücum eden askeriyle karşılaştılar. Sonra düşman bizimkilere karşı ihtiyattan bir başka kıta çıkardı. Onlar da boğaz boğaza denecek bir halde harbe tutuştular.

Sanki yangın alevi içine

Evliyâ tepesinin üstünde bulunan ve pek ziyâde sıkılmış olduklarından hiç şüphe edilmeyen üç tabura imdat etmek üzere tepenin üstüne bir tabur daha sevk olundu. Sanki bu tabur da, dehşetli bir şekilde şerâre saçan bir yangın alevi içine hâriçten atıldı, girdi. Çünkü tepenin üstündekilerin hâlini Kumandan'a ve Kumandan'ın emrini onlara bildirmek ve tebliğ etmek üzere, tepeye yâver gidip gelmek ihtimâli yoktur. Düşen mermilerden, giden adamın sağ kalması tasavvur olunamaz. İşte böyle bir yere, bir tabur çıkarılırsa, birazı dökülür, belki birazı da sağlam olarak tepenin üstüne vâsıl olabilirdi. Nitekim öyle oldu ya! Tepenin solunda bulunan İbrâhim Bey livâsının çıkardığı avcıların üzerine, düşman, başkaca ve bilhassa ta'biye etmiş olduğu üç batarya top ile şarapnel musallat etti. Bir taraftan da kurşunla tazyik edi-

yordu. Doğrusu bizim avcılar da güzelce sebat ve devamda bulunuyorlardı.

Bozgunun başlangıcı

Neden oldu, nasıl oldu bilemem; o sırada bizim avcılar birdenbire geriye kaçtılar; ric'at değil, âdetâ kaçtılar! Her ne kadar önlerine zâbitleri durduysa da döndürmeye muvaffak olamadılar...

İşte o avcıların bu muhârebeden yüzlerini geri çevirmiş olmaları, umum Anadolu ordusunun izmihlâlinin başlangıcı oldu.

Bundan sonra yazılacak şeyler, hep yürek üzüntüsünü artıracak şeyleri, sevilmeyecek vukuâtı ve tersine dönen harp tâlihini söyliyecektir.

Avcılarımızın geriye püskürdüğünü, Evliyâ tepesinin üstünde bulunan taburlarımız gördüğü gibi onlar da birbirini çiğnercesine tepeden aşağı bir büyük ürküntü ile döküldüler... Allah için, dört saat kadar öyle sağlam müdâfaa ve sebat ettiler ki, düşman ateşinin o dehşet ve şiddetine göre, insan hilkatinde ne derecede sabır, sebat ve şecaat mevcut ise hepsini fiilen gösterdiler. Yine de devam edip gideceklerdi. Kendilerinin yükünü hafifletmek için aşağıdan harp etmekte bulunan arkadaşlarının kaçtığını gördükleri gibi ümitleri kesildi. O sırada kalblerinde mevcut olan hazret-i sabrın ara yerde daha işi kalmıyarak, idâre, korku ve dehşetin eline geçti. Dünyada kaçmak ve kurtulmak fiilinin mevcut ve mümkün olduğunu askerin aklına getirdi. Yoksa bundan önce, kaçmak da

varmış gibi bir fikir, oradaki askerin aklına bile gelmiyordu. İşte kaçan askerleri görmekle hâsıl olan vehim, elektrik cereyanı gibi cümlesinin kalbini bir anda alt üst ederek, hepsini dağdan aşağı döküverdi. Bakındı, korkaklık da, cesâret de nasıl sirâyet ediyor? Askerin tepeden aşağı dökülmesiyle beraber, öte taraftan Moskof askeri de tepenin üstüne çıktı; âlem birbirine karıştı.

Evliya tepesindeki asker

Gelelim tepenin üstündeki askerin ateşler içinde muhârebe ettikleri zamanın hâline:

Bu askerin o sırada kumandanları Miralay Ali Şevki Bey'dir ki, hani ya dört gün evvel terfi-i rütbe etmek üzere Kars'tan ordumuza gelmiş ve Kaymakam Ali Haydar Bey'le beraber Evliyâ tepesine memur edilmiş idi. İşte bu Şevki Bey, Ali Haydar Bey, taburların binbaşıları, yüzbaşıların ekserisi ve topçu yüzbaşısı, şehit olmuşlardır. Taburların efrâdı da yarı yarıya şehit düşmüşlerdi. Bu adamlar dört saattir, cehennem gibi bir yanardağ içinde tam bir gayret ve şecaatle vazifelerini ifâya çalıştılar. Geçmiş şühedânın, onların isimlerini hayır ile yâd ettiklerinden şüphe edilemez. Lâkin ne çâre ki, kumandanlarından çoğunun şehâdeti ve aşağıdaki askerin hâli onların başına bu kazayı getirdi.

Yahniler muhârebesi günü Küçük Yahni'nin üzerinde, Kaptan Mehmet Paşa kumandasında bulunan asker de işte böyle bir top ateşine tutulmuşlardı. Ku-

mandanları Kaptan'ın eceli gelmiyerek sağ kalmış olması ve dâima sesini işitmiş olmaları, askere bir ümit verdiğinden, sebat eylemişlerdi. Demek isterim ki, Kaptan o gün vefat etmiş olaydı, o askerin de ümidi kesilerek hal böyle olacaktı. «Ve men nasru illâ min indillâh-il azîz-il hakîm.» (97)

İkinci bir harp hattı teşkil etmek üzere, Muhtar Paşa'nın Vezin köyü cihetine avdeti

Hâlin bu surete döndüğünü görmüş olan Muhtar Paşa, kendisinin solu ilerisinde müdâfaa harbi yapmakta bulunan Ferik Hacı Râşit Paşa'ya seri olarak ric'at etmesi emrini gönderdiği gibi, erkânıharbiye reisi Hasan Kâzım Paşa'yı dahi merkezde bırakarak harp hattının muhtelif cihetlerindeki askeri ric'at ettirip Vezin köyünün sağına ve soluna müvâzi bulunan tepelere gelip yerleşmelerini emr etti. Kendisi de gerek İbrahim Bey livâsını ve gerek Evliyâ tepesinden dökülen askeri ve Vezin'in Sivritepe'sinde topçu livâsı Türk Hüseyin Paşa kumandasında bulunan taburları tanzim etmek ve onlara bir müdâfaa mevkii tâyin etmek üzere, beri cihete, yâni Vezin tepesi tarafına koştu. Bu askeri gerekli yere ta'biye ederek, ordugâhtan ric'at edecek olan askerin geleceği yerleri ve selâmetle oraya varmasını temin etmek istiyordu.

Dünkü gün Şâtıroğlu tepesi cihetindeki ordumu-

---

(97) Âli İmran sûresi 26. âyetin son kısmıdır. Meâli : «Yardım, ancak aziz ve hakîm olan Allah katından olur.»

zun arkasını almış olan düşman kolordusunun süvârisi ise, Evliyâ tepesini tutmuş olan düşman askeriyle birleşip, ordumuzu ikiye bölmek manevrasını icrâ etmek için sür'atle yürüyorlardı.

O sırada Muhtar Paşa'nın yanında, bir yâver, iki süvâri çavuşu ve yukarıda kahramanlıklarından bahsettiğimiz Karapapak taifesinden Hasan ve Hüseyin adlarında iki süvâri bulunuyordu. Yâver, süvâri kolağalarından ve Van sancağından Arnesli Mustafa Ağa idi. Çavuşlardan birinin ismi unutulmuşsa da diğeri Şevki Çavuş'tur.

Düşman süvârisinin öncüleri ile Muhtar Paşa'nın arasında tahminen beş altı yüz adımlık bir mesafe varmış... Önlerinde daha bir hayli yol bulunduğundan, orayı geçinceye kadar düşman süvârisine tutulmak veya onlar tarafından vurulmak tehlikesi baş gösterince, Mustafa Ağa, iki çavuşu ve iki Karapapak süvarisini alır, hep birden düşman öncüsünün üzerine hücum ederler. Karapapak Hüseyin attığı bir kurşunla, önde gelen süvâri zâbitini vurup, yere serer. Mustafa Ağa ve ötekiler de ellerindeki Martini Hanri tüfekleriyle diğerlerine ateş ederler. Bu arada düşman kurşunlarına ve arkası gelmekte olan düşman süvârilerine aldırmayan bizim Karapapak Hasan, telâşsızca yere inerek maktulün, üzerinde zâbitlik alâmeti bulunan sırmalı kaputunu alır, arkasına giyer ve sükûnetle yine atına biner.

İşte bu aslanlar düşmana karşı fedakârca muhârebe ederken, Muhtar Paşa hazretleri de bizim berideki askere yetişmek üzere, bir nefer uşağıyla yol

almaya devam ediyormuş. O gün, Muhtar Paşa için kurtulma ümidi biraz güççe olduğu halde, bu beş nefer *şâhin süvârimiz*, fedâkârlıkları, şecaat ve himmetleri ile onu sâhil-i selâmete çıkarmışlardır. Kendileri de, düşman süvârisinin arkası gelip de iyice kuvvetleninceye kadar, muhâcımların birkaçını daha öldürüp kendileri de sâlimen dönerek Paşa ile birleşmişlerdir. Kesserallâhu hayrahum. (98)

Hasan ve Hüseyin'e, *bu güzel hizmetleri nisbe*tinde devletçe bir mükâfat verilemedi, hâlâ yanarım! Çünkü bunların mükâfatı mecbûren müsâlahadan sonraya kaldı. Sona kalanın ise donakalacağı meseli meşhurdur. Bunlar daha sonra İstanbul'da bâzı vak'alara tutuldular, uzun müddet mahpus kaldılar, sonra da Şam'a nefy edildiler. Buradan da firar ederek İran'a geçtikleri ve Tahran'da süvari binbaşılığında istihdam olundukları işitildi, ama doğru mudur, değil midir, bilemem!

Bizim askerin ikinci harp hattında tutunamaması

Her ne ise, sadedden çıkmayalım.

Vezin köyüne gelen Müşir Paşa hazretleri, umum askeri bozuk bir halde bulur. Çalışır, uğraşır, seçtiği *müdâfaa noktalarını tutturmak üzere bunları* sevk eder (*). İkindiden sonraya kadar, hâlâ Hacı Râşit ve

---

(98) «Allah onların hayrını artırsın.»

(*) Evliyâ tepesinden, bizim askerin aşağı döküldüğünü gördüğüm gibi fakir, hurçları yüklettirerek Kars'a müteveccihen Vezin tepesinden çekilip gitmiştim. Muhtar Paşa benden sonra Vezin köyüne gelerek, beyan eylediğim tertibatı icrâ etmiştir.

Hasan Kâzım Paşalardan bir haber alınamaz. Yalnız onların bulunduğu mevkiden devamlı top sesleri gelirmiş.

O sırada düşmanın bir miktar piyâde ve süvârisi, birkaç topla beraber gelerek, Muhtar Paşa'nın yeni teşkil etmeye çalıştığı Vezin tepesindeki harp hattıra muvâzi durup beş on gülle atar atmaz, bizim askerin umûmu ürkerek, oldukları yerden kalkıp firar etmesinler mi? Halbuki şimdilere kadar bu asker, nice yüz bin gülle görmüş ve aşırmış, nice muhârebelerde sebat ve şecaatleriyle mazhar-ı âferin olmuşlar idi!..

Lâkin bir kere bozulmak sebebiyle kalbe ürküntü girdi mi, yüzlerce kişiye, birisi «Pöh!» dese, hepsinin ödleri kopuyor; koyun ürküntüsü gibi birbirini basarak kaçıyorlar. Halbuki bu asker sözde bizim ikinci harp hattımız olacaktı?! Hacı Râşit Paşa kumandasındaki askerin bakıyyesi gelip bunları bulacaktı da, düşmana karşı yine müdâfaalar edilecekti! Ne gezer, o tedbir ve tasavvurların hepsi yandı...

Vezin tepesinden aşağı uğrayan bu asker İbrâhim Bey'in mâhut bozuk livâsı ve Bayezid'den gelen döküntü altı tabur ile Evliyâ tepesini terk eden bakıyyeden ibârettir.

Ey pekâlâ ama, Vezin köyünde birkaç gün evvelinden beri Türk Hasan Paşa kumandasıyla bulundurulan altı tabura ne oldu? Ne olacak, diğerleriyle temasları yüzünden onların da ahlâkı bozularak, içlerine dört gülle düşmesiyle, firar etmekte ötekileri geçtiler.

Her ne kadar, zâbitan askerin önünü tutmak için sopalar ve taşlarla ve bâzan da kurşun ile zor ve gayret göstermişlerse de, geriye çevrilmeleri mümkün olamamıştır. Kars şehri, askerin iki saat kadar gerisinde bulunduğundan, hepsi şehrin yolunu tutarak ve hayvan sürüsü gibi birbirini çiğneyerek o cihete akıvermişlerdir.

«Evet, şehirlere yakın yerlerde bizim askere harp ettirmek gibi hatalı bir hareket olamaz. Askerin içinde muhakkak bulunacak olan korkaklar, şehri bir sığınak addederek oraya doğru yol almaya başladılar mı, korku umûmuna birden sirâyet eder. Artık herkes, önce gidenlerin arkasından çözülüp gidiverir. Binâenaleyh zâbitânımızdaki bu mübâlâtsızlıkla beraber, terbiye ve idman görmemiş askeri şehirlere yakın yerlerde harbe sokmamalı.»

Fakirin Kars'a varışım

Fakir, Kars'a vararak doğruca hükümet konağına indim. Mutasarrıf Şefik Paşa ile muhârebeye dâir konuştuk. Bahsimizin neticesinde:

«— Maşaallah, içinde bulunduğumuz devir, Devlet-i Aliyye'nin askerlik hususunda, son devirler zarfındaki en parlak zamanıdır. Zira Rusya devleti gibi müthiş bir düşmanın karşısında bulunan ordumuz, altı aydan beri metinâne ve gâlibâne müdâfaada bulunuyor. Bu müddette yaptıkları, asrımızın tarihini tezyin edecek iftihar verici şeylerdir. Allah'ın yardımı ile siyâsî neticelerin dahi, askerî harekâtımıza mu-

vâfık bir tarzda husûl bulmasını temenni ederiz.»

Diyerek, o sırada vuku bulmakta olan muhârebenin ehemmiyetini dahi yâd edip, gâzilerimizin selâmet ve muvaffakiyeti için dua etmekte idik.

Çünkü son onüç gün zarfında vuku bulan altı büyük muhârebeye göğüs geren askerimiz, hakikaten hayır duâya muhtaç idi.

Dehşetin derecesini, içinde bulunarak görüp anlayanlardan olduğum için, bu duâya, Şefik Paşa'dan ziyâde fakir âminhân oluyordum. Men lem yezuk lem ya'rif (99).

Sohbete devam ettiğimiz sırada, Evliyâ tepesinin düşmesi üzerine hâsıl olan düşüncelerim beni biraz korkutmuyor değildi. Ama Vezin köyü cihetinde teşkil olunacak ikinci bir harp hattı ile işin düzeleceğinden emin idim. Umumî bir ordu bozgunluğunun başımıza geleceği ihtimâli katiyen hatıra gelemezdi. Çünkü bu kadar zamandır muhârebe içinde bulunuyoruz, hiç bir vakit, harbin bir umûmî hezîmet şeklini de alabileceğini düşündürecek en ufak bir işaret bile görmedim!

O güne kadar fakir, gâlibiyeti askerin ileri gitmesinden, mağlûbiyeti ise askerin tabur tabur muntazaman ric'at hâlinde bulunmasından ibâret biliyordum. Nitekim, Nisan ve Mayıs aylarında bizim ordumuz bu suretle geriye doğru çekilip duruyordu. İşte bu hareketi, ben, mağlûbiyet diye telâkki ediyor, bundan başka türlüsünün olabileceğini zannetmiyordum. Me-

---

(99) «Tatmayan bilmez.»

ğer iş öyle değilmiş! Ordularca öyle bozgunluklar vukua gelirmiş ki, nerede kaldı onu görmek, görülen vak'aların arada bir hatırlanması bile adamın geceleri uykusunu kaçırırmış...

İKİNCİ CİLDİN SONU

İKİNCİ CİLDİN

İ Ç İ N D E K İ L E R

DOKUZUNCU KISIM

Zivin'deki ordunun düşmanı takibe hazırlanması 331
Şeyh Hacı Fehmi Efendinin kahrımanlığı 332
Hazret-i Şeyh ateş parçası bir kahramandı 334
Memleket içinde, halk arasında sözü geçen zatların bulunmasının iyiliğine dair 336
Kastamonu'da Şeyh Seyyid Efendi 336
Halkımız çobansız koyun gibi kaldı 339
Rus askerlerinin bâtıl inançları 340
Gülleler altındaki Kars'a doğru 342
Mola yerinde Kars'a, askere ve hâle bakarak bazı düşünceler 344
İngiliz General zaferimize inanmıyordu 345
Bütün iş zâbittedir 348
Takip sırasında, orduyu ihtiyata mecbur eden yalan haberler 350
Ordu erkân ve ümerasının bir müzakeresi 351
Kars muhasarasının kaldırılmasından sonra 353
Kars'taki Hâşim Paşa'nın güzel hâtırası 356

ONUNCU KISIM

Serasker Redif Paşa'nın telâşlı bir telgrafı 361
Telgrafa verilen cevap 363

Mâbeyn-i Hümâyun'dan gelen telgraf ve cevabı 365
Kumandanların seçimine dair târihî, ahlâkî ve hikmetli düşünceler 367
Hükûmetler kusuru, günahsız da olsa birine yüklerler 370
Mesûliyetten korkan yürüyemez 371
İcâbına göre hareket edebilmek 373
Dedikodular işbilir adamı mahv eder 375
Kürtler teslim olan Ruslara saldırdılar 377
Kışladaki Ruslar teslim olmuyor 379
Muhasara altındaki düşmanın kahramanlığı 381
Muhasara altındaki düşman taburunu General Tergoukassof'-un kurtarması 382
Hatâların devamı 385

ONBİRİNCİ KISIM

Düşmanın çekilişi 391
Düşman fırkası selâmetle gitti 393
Düşmanın önü neden kesilmedi 396
General Tergoukassof'un medhi 397
Kars'ın ve perişan askerimizin ihtiyaçları 398
Halk fedakârlık etti, ama çoğu ziyan edildi 401
Arâzi bilinmiyor, taarruz hazırlığımız da yok 402
Çerkes süvarilerinin ahlâkı ve orduya verdikleri eziyetin derecesi 405

ONİKİNCİ KISIM

Düşmanla umûmî bir süvari savaşı 412
Yine ihtiyaçlarımız 414
Firârilerin cezasız kalması 417
Mustafa Safvet Paşa'nın süvarilerle hududu geçmesi üzerine meydana gelen ufak bir çarpışma 418
Düşmanın Kars ile ordumuz arasına girmek için icrâ ettiği harekete karşı bir muhârebenin vuku bulması 420
Kolağası Sâbit Efendinin güzel hâtırasını yâd 421
Düşmanın roketleri 422

İki taraf ordularının mevcut kuvvetleri ve mukayesesi 423
Sohum'daki Osmanlı fırkasının kaldırılmasının dikkate şayan sebepleri 425
Kars ve Bayezid kumandanlarının ayrı ayrı Dersaadet'le muhâbere etmelerindeki yolsuzluğa dair yazılanların sûretleri 428
Bayezid ve Batum kumandanlarının hareketsizliği ve buna dair bazı ahlâkî mütâlaalar 429
«Onlarla sonra görüşürüz» 431
Devleti berbâd ve harâb eden 434

ONÜÇÜNCÜ KISIM

Mehrali'nin Göle tarafında bir savaşı 439
Alacadağ ordugâhında hafif bir muhârebe 441
Muhârebede kullanılan hayvanlara dair 442
Düşmanların atları nasıl hazırlanıyor 444
Bayezid'deki ordumuzun hududu geçmesi 446
Meselenin içyüzü 448
Düşmanın, bizim halkın hukukuna tecâvüzü ve buna dair mütâlaalar 449
Orduyu besleme işindeki tasarrufumuz 451
Düşmanın bizi tuzağa düşürmek için başvurduğu hileler ... 455
«Türk ordusu köstebek gibi» 457
Ordumuzda yine bir muhârebe vukuu 458
Garip bir hal 460
Düşman neden takip olunamıyor 461
Lâtife 462
Yanlışlıkla ufak bir muharebe 465

ONDÖRDÜNCÜ KISIM

Hacı Râşit Paşa'nın Erzurum'a gitmesi 470
Gedikler muhârebesine doğru 471
Taarruz kararı 473
Gedikler muhârebesinin tertibatı 474
Kaptan Mehmet Bey'in yemini 476

Hazırlık tamamlandı 477
Kumandan Paşa secdeye kapanarak 478
Muhârebenin oluş şekli 479
«Padişahım çok yaşa!» 481
Düşman kara bulut gibi geliyor 483
Harp hattı onbeş kilometre uzadı 484
Muhârebenin neticesine dair bir mütâlaa 486
Bu harpten ibret aldık mı 488
Gedikler muhârebesinin sonu 489
Yaralılar ve şehitler 491
Kaptan Mehmet Bey'i tebrik 492
Muhârebeden sonraki vaziyetimiz 493
Muhârebenin cereyanına dair Dersaadet'e yazılan telgrafın sûreti 495
Muhtar Paşa'nın telgrafına cevaben gelen telgrafnâme-i hümâyûn ve diğer telgraflar 498
Muhârebede iş görenlerin isimleri 499

ONBEŞİNCİ KISIM

«El-hükmü lil-gâlib» 504
Allah'tan ve kendimizden başkasına güvenmiyelim 505
Ordunun gelecekteki hareketlerine ve ihtiyaçlarına dair bazı düşünceler 507
Noksanlarımıza dair birkaç söz 511
İdaremizde düstur nedir 514
Bayezid'deki fırkamızın hareketsizliği 516
Haset ve dedikodu belâsı 518
Ordu ihtiyaç içinde 521
Demiryollarına ihtiyacımız 522
Mehrali'nin Rusya memleketine girip çıkması ve aldığı ganimetler 523
Sulhün yaklaştığı ihtimali ile Rusya arazisinden bazı yerlerin zapt olunması lüzumuna dair telgrafnâme-i sâmî ... 524
Bazı taarruz hareketlerine girişilememesinin sebepleri 526
Geçim temini için asker olanlar 528
Askerin çoğu yalınayak 530

Sulh yapılamaması işinde düşülen hatâlar 531
Yabancı gözüyle 533
Bazı harp vakaları 535
Ufacık bir muharebe 535
Hudut üzerinde meskûn ahâlimizin bâzısına dair birkaç söz 536
Kürtlerin bizimle olan münasebetlerine ve hallerinin ıslâhına dair düşünceler 537
Ufacık muhârebenin devamı 539

ONALTINCI KISIM

Hergün yüklü beşyüz hayvan 544
Kış yolları kapayınca ne olacak 545
Düşman takviye alıyor, ya biz 547
İlâve birkaç söz 549
Miralay Şakir Bey'in bir süvâri muhârebesi 550
Muhtar Paşa'ya devletçe gâzilik ünvanının verilmesi 552
Ordumuzun son vaziyeti 554
Düşman arkamızı çevirmek istiyor 555
Serçeyi kaz kadar büyülterek 556
Allah câhilliğin belâsını versin 558
Yahniler'de vuku bulan büyük savaşın başlangıcı 559
Silâhbaşı boruları 561
Yahniler muhârebesi 563
Kaptan Mehmet Paşa'nın uyanıklığı 564
Lâfazanlar ve korkaklar 566
Etraftan çağırılanlar 567
«Belki bir iş için lâzım oluruz... 568
Bir tepedeki kahramanlar 569
Kaptan Mehmet Paşa'nın eceli gelmemiş 571
Büyük Yahni'deki asker ne oldu 572
Evliya tepesine doğru düşmanla yarış 572
Düşmanın ordumuzun arkasını alması 575

ONYEDİNCİ KISIM

Vazife ahlâkı ve terbiyesi 582

Bazı ahlâkî hakikatler 583
Bir millet ne ile yaşar 584
Din ile millet birdir 585
Kılıç yerine ilim ve ahlâk 587
Muhârebenin devamı 588
Kaçırılan fırsatlar 589
Savaşa sırtını dönen kaymakam 590
İkinci ve üçüncü günlerdeki muhârebe 593
«Murdar öleceğine şehit ol» 594
Yaralıların perişanlığı ve ıztırabı 596
Kahraman şehit Habib Bey vakası 597
Düşmanın yeni takviyeleri 599
Ordunun Alacadağ'a çekilmesi 601
Geriye çekilirken vuku bulan bir muhârebe 602
Gürcü Hacı Süleyman Bey'in hasreti 603
Oturmakla rütbe kazanılmaz 604
Duşmanın ordugâhımızı geceli gündüzlü topa tutması 606
Düşman bundan sonra kazanmaya başladı 607
Zabitânımızdan bâzılarının korku derecelerine bir misal ... 608
«Kalpazanın hiçbir şeyi yoktur» 609
Zâbitânın terfi etmelerine dair bir mütâlaa 611
Tecrübeye dayanan bâzı düşünceler 613

ONSEKİZİNCİ KISIM

Kaptan Mehmet Paşa ve askerleri 620
Türkler kibirli zâbitten nefret eder 622
Büyük Yahni tepesini zapt etmek isterken uğradığımız kayıplar 624
Kıçından vurulan binbaşı 625
Düşmanın ikinci kere ordugâhımızın arkasını alması 627
Umum ordumuzun ric'at hâline girmesi 629
Bayezid'den gelen taburların bozulup dağılması 631
İlâve birkaç söz 632
Tâlimsiz askerin hâli 633
Alacadağ muhârebesi, Evliya tepesinin sukutu 634
Sanki yangın alevi içine 636
Bozgunun başlangıcı 637

TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER SERİSİNDEN ÇIKAN KİTAPLAR

1—YUNUS EMRE
2—HUZUR
3—18.YÜZYIL TÜRK ÖRF VE ADETLERİ
4—EŞREFOĞLU DİVANI
5—ORUÇ BEĞ TARİHİ
6—BOZGUN
7—MEVLANA
8-EMİR SULTAN
9—BUHRANLARIMIZ
10—TÜRKLERİN MANEVİ GÜCÜ
11—BİR ZAMANLAR İSTANBUL
12—TÜRKİYE MEKTUPLARI
13—NECATİ BEY DİVANI
14—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA II
15—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA II
16—SOSYALİST ÜLKELERDE FİKİR SANATIN KADERİ
17—TEŞRİFAT VE TEŞKİLATIMIZ
18—TÜRKİYE'NİN DÖRT YILI
19—KİTAB—I BAHRİYE I
KİTAB—I BAHRİYE II
20—GECE HİKAYELERİ (Müsameretname)
21—FATİH'İN TARİHİ
22—RAMAZANNAME
23—GAZİ MUSTAFA KEMAL
24—ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI
25—EVRAK—I PERİŞAN
26—KARACAOĞLAN
27—CAN ÇEKİŞEN TÜRKİYE
28—BUDİN KANUNNAMESİ
29—İSLAM MEDENİYETİ
30—AHLAK
31—TÜRKİYE'Yİ BÖYLE GÖRDÜM
32—LEHÇETÜ'L HAKAYIK
33—TÜRKLERİN SOY KÜTÜĞÜ
34—AHMET HARAMİ DESTANI
35—A'MAK—I HAYAL
36—KABUSNAME I
KABUSNAME II
37—MÜNECCİM BAŞI TARİHİ I
MÜNECCİM BAŞI TARİHİ II
38—AŞİRETTEN DEVLETE (Türkiye Tarihi I)
39—İMPARATORLUK YOLU (Türkiye Tarihi II)
40—CİHAN HAKİMİYETİ (Türkiye Tarihi III)
41—OLGUNLUK ÇAĞI (Türkiye Tarihi IV)
42—SONUN BAŞLANGICI (Türkiye Tarihi V)
43—SONA DOĞRU (Türkiye Tarihi VI)
44—DÜŞERKEN (Türkiye Tarihi VIII)
45—BÜYÜK SANCAĞIN GÖLGESİNDE
46—BİZAN TARİHİ I
47—BİZANS TARİHİ II
48—ENVARU'L AŞIKIN I
49—ENVARU'L AŞIKIN II
50—ENVARU'L AŞIKIN III
51—1001 HADİS I
52—1001 HADİS II
53-MEVLANA CELALEDDİN RUMİ
54—İSTANBUL TÜRK KALELERİ
55—MUHAMMEDİYE I
56—MUHAMMEDİYE II
57—MUHAMMEDİYE III
58—MUHAMMEDİYE IV
59—TÜRKİYE'DE SANATLAR VE ZENEATLAR
60—DELHİ TÜRK İMPARATORLUĞU
61—MİR—AT—ÜL MEMALİK
62—TASVİR—İ AHLAK
63—TÜRKİYE 1850 CİLT I
64—TÜRKİYE 1850 CİLT II
65—ESLAF
66—SÖMÜRÜLEN MİLLETLER SOVYET İMPARATORLUĞU
67—SÖMÜRÜLEN MİLLETLER SOVYET İMPARATORLUĞU 2 CİLT
68—ZAFERNAME
69—DEVLET VE AİLE AHLAKI
70—VAKA—I—CEDİD
71—HUZUR—U AKLD FENDE MADDİYUN MESLEK—İ DELALETİ
72—KOCA SEKBANBAŞI
73—HAYDAR ÇELEBİ RUZNAMESİ
74—TARİHİ GİLMANİ
75—GİZLİ NOTLAR
76—FATİH SULTAN MEHMET'E NASİHATLER
77—KIRIM HARBİ
78—ÇANAKKALE İÇİNDE VURDULAR BENİ
79—ESİR ORTA ASYA
80—YÖNETENLERİN YÖNETİMİ
81—TÜRKLERİN SİYASİ DÜSTURLARI
82—YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED EFENDİ SEFARETNAMESİ
83—TÜRK İSLAM TARİHİNDEN CİLT I
84—TÜRK İSLAM TARİHİNDEN CİLT 2
85—ESKİ YURT
86—YENİKAPI MEVLEVİHANESİ
87—MARKOPOLO SEYAHATNAMESİ CİLT I
88—MARKOPOLO SEYAHATNAMESİ CİLT 2
89—TÜRKLER
90—TUTİ—NAME
91—BAŞIMIZA GELENLER CİLT I

FİATI 10 LİRA